

ARTEFACT! RAPPORT 337

Tholen Nieuwlandsedijk

Gemeente Tholen

Aanvullend Archeologisch Bureauonderzoek

ARTEFACT! RAPPORT 337

Tholen Nieuwlandsedijk

Gemeente Tholen

Aanvullend Archeologisch Bureauonderzoek

A.M.J. de Kraker
J.E.M. Wattenberghe

Colofon

Titel	Tholen Nieuwlandsedijk. Aanvullend Archeologisch Bureauonderzoek.
Auteur(s)	dr. A.M.J. de Kraker, drs. J.E.M. Wattenberghe
Status rapport	Definitief
Datum	13 februari 2018
Projectnummer	2017ART12
Projectleider	drs. J.E.M. Wattenberghe
Opdrachtgever	Gemeente Tholen
ISSN	2213-7424

Autorisatie	Naam	drs. J.E.M. Wattenberghe (Senior KNA Archeoloog)
	Datum	13 februari 2018
	Paraaf	

Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed!

Riemensstraat 9, 4543BW Zaamslag

T 0115 851614

E info@artefact-info.nl

W www.artefact-info.nl

© Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed, 2018

Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van het hierin verwoorde advies.

Inhoud

Samenvatting.....	7
Administratieve Gegevens	8
1 Inleiding	11
1.1 Aanleiding, Doel en Opzet van het onderzoek	11
1.2 Beleidskader	13
1.3 Plangebied: afbakening en (toekomstig) grondgebruik	15
2 Historisch geografisch onderzoek	17
2.1 Onderzoeksmethode en –opzet.....	17
2.2 Ontstaan van de bedijkingen	21
2.3 Veranderingen in de bedijkingen door overstromingen: 1400 - 1953.....	27
2.3.1 Overstromingen in 1509 en 1511.....	27
2.3.2 Overstromingen in 1530-1532	28
2.3.3 Overstromingen in 1552	28
2.3.4 Overstromingen in 1570.....	29
2.3.5 Overstroming 1598.....	30
2.3.6 Overstromingen in 1606	30
2.3.7 Schade 1612-1613.....	30
2.3.8 Overstromingen 1671	30
2.3.9 Overstromingen in 1682	31
2.3.10 Overstroming in 1715.....	32
2.3.11 Overstroming in 1721.....	33
2.3.12 Stormvloeden en overstromingen 1808/1809	33
2.3.13 Overstroming 1825.....	35
2.3.14 Overstroming 1894.....	36
2.3.15 Stormvloed en overstromingen 1906	36
2.4 Afwateringsgeschiedenis	38
2.4.1 Vrije Polders van Tholen	38
2.4.2 Heerlijkheid Oud-Vossemeer.....	42
2.5 Dijkbouw: 1400 – 1953	43
2.5.1 Vrije Polders van Tholen	43
2.5.2 Heerlijkheid Oud Vossemeer	50
2.5.3 Moerdijken	58

2.6	Organisatie van het polderwezen	59
2.6.1	Vrije Polders van Tholen	59
2.6.2	Heerlijkheid Oud-Vossemeer	60
2.7	Landgebruik van binnendijken, polders, tienden en ommelopers	61
2.7.1	Polders en binnendijken	61
2.7.2	Tienden	63
2.7.3	De Ommeloper van 1728	64
3	Conclusie en advies	65
3.1	Conclusie	65
3.2	Advies	72
Bronnen		75
Verklarende Woordenlijst		79
Tijdstabel		82
Bijlage 1	Overzicht van overstromingen in het onderzoeksgebied, 1400-1953	83
Bijlage 2	Bestek van de bouw van een heul in de binnendijk Nieuweland-Peuke, 1741	87
Bijlage 3	Gegevens omtrent de afwatering van de Vrije Polders van Tholen, 1850	89
Bijlage 4	Zeedijken en binnendijken van de Vrije Polders van Tholen circa 1850	93
Bijlage 5	De verpachte binnendijken in de heerlijkheid Oud-Vossemeer, 1497	97
Bijlage 6	De tiendblokken in Tholen-Schakerlo, 1468/69	99
Bijlage 7	De ommeloper van het gedeelte Nieuweland, 1728	101
Bijlage 8	Technische gegevens van de zeedijk van de Deurlopolder	105
Bijlage 9	Dijkprofielen van zeedijk van Schakerlo, circa 1900	109
Bijlage 10	Technische gegevens van de zeedijken van Oud-Vossemeer voor en na 1906	113
Bijlage 11	Technische gegevens van de zeedijk van de Slabbecoornpolder voor en na 1906	117
Bijlage 12	Dijkmaten	119
Bijlage 13	Projectie van het plangebied op de bodemkaart en het AHN	121

Samenvatting

Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed heeft tussen april en oktober 2017 een aanvullend Archeologisch Bureauonderzoek uitgevoerd aan de Nieuwlandsedijk te Tholen. In het kader van de ontwikkeling van het bedrijventerrein Welgelegen III heeft de Gemeente Tholen het voornemen om een deel van de Nieuwlandsedijk te slechten. In het kader van de bestemmingsplanwijziging werd eerder door SOB Research een Archeologisch Bureauonderzoek en een Inventariserend Veldonderzoek door middel van boringen uitgevoerd. Omdat de Nieuwlandsedijk een archeologisch waardevolle dijk betreft werd aanvullend historisch onderzoek uitgevoerd teneinde een beter beeld te krijgen van het ontstaan en de ontwikkeling van de betreffende dijk.

De Nieuwlandsedijk is tussen 1397 en 1404 aangelegd. De dijk is ontstaan als een dam of voorversdijk, eerder aangelegd om het voorliggende gors te laten opslijken. Die aanleg van dammen heeft ook de latere indeling van de polder met wegen en vier blokken bepaald. De zeedijk heeft een basisbreedte van hooguit tussen 15 en 18 meter gekregen. De dijkhoogte moet tussen 1,75 m en 3,02 m + NAP zijn geweest; in 1850 tussen 2,00 en 2,50 m boven het toenmalige maaiveld. De dijk is hoogstwaarschijnlijk aangelegd door de rentmeester van Tholen-Schakerloo en/of de groep tiendbezitters die rond 1405-1411 actief waren. Daarbij valt te denken aan rentmeester Claijs Kervinck van Reymerwale, terwijl anderen, zoals Jan van Blois (bastaard), en de heren Gerijt van Zijl, Van Hellinck, Van Doornicke, Pieter van Botlant, Janne Hermans en Lauwereijse van Overbest eveneens een rol kunnen hebben gespeeld. De Nieuwlandsedijk is aangelegd in een betrekkelijk rustige tijd, waarin de Hollandse graaf Albrecht in 1404 was overleden en er geruime tijd al geen dijkuitgiften meer waren gedaan. Hooguit zou verder de Elisabethsvloed van 1404 een rol hebben kunnen spelen. Aantasting van de Nieuwlandsedijk is er in die zes eeuwen nauwelijks geweest. Er lagen geen heulen of duikers in de dijk. De dijk werd verpacht als weide aan derden. Hooguit werden er ook bomen aan de dijk geplant. Ook hebben de vele overstromingen, zoals die van de Vijftienhonderdgemetenpolder aan de westzijde, Oud-Vossemeer aan de oostzijde en de Dalempolder aan de zuidzijde nauwelijks invloed gehad. Het Nieuwland heeft wellicht maar tweemaal zeewater binnengekregen waaronder 1570 de belangrijkste was.

Gelet op het feit dat de aantasting gedurende zes eeuwen gering is geweest is de Nieuwlandsedijk een vrij gave laatmiddeleeuwse dijk en maakt deze onlosmakelijk deel uit van het laatmiddeleeuwse cultuurlandschap rondom Tholen. Bovendien is 'Onderzoek naar infrastructuur', en meer specifiek naar dijken, één van de kernthema's in de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland (POAZ 2017-2020). Om die redenen wordt de Nieuwlandsedijk dan ook behoudenswaardig geacht en wordt aanbevolen geen werkzaamheden uit te voeren die het huidige profiel en uitstraling van deze dijk aantasten.

In eerste instantie verdient het de aanbeveling om te bekijken of het niet mogelijk is de bestaande dijk in het plan te incorporeren en de dijk slechts op bepaalde punten te doorsnijden. Mogelijk brengt dit echter praktische bezwaren met zich mee. Maar wellicht gaat daarmee ook de samenhang met het oude cultuurlandschap en de omringende polders verloren. **Indien behoud van de dijk niet mogelijk of wenselijk wordt geacht dan is archeologisch vervolgonderzoek in de vorm van een Opgraving noodzakelijk.** Daarbij wordt geadviseerd twee doorsneden door het bestaande dijklichaam te maken: één in het zuidoostelijke lager gelegen deel en één in het noordelijke hoger gelegen deel, zo dicht mogelijk bij de Groeneweg. Hiertoe dient een Programma van Eisen te worden opgesteld.

Administratieve Gegevens

Onderzoeksvorm	Archeologisch Bureauonderzoek
Projectnaam	Tholen Nieuwlandsedijk

Locatie

Provincie	Zeeland
Gemeente	Tholen
Plaats	Tholen
Adres / Locatie	Nieuwlandsedijk
Kadastrale Perceelsnummers	Gemeente Tholen, Sectie S, nrs. 320 en 500 en Sectie M, nr. 356
RD-coördinaten X/Y	NW 73.497 / 396.124 NO 73.518 / 396.152 ZW 73.995 / 395.552 ZO 74.028 / 395.570
Kaartblad	49B
Oppervlakte plangebied	Circa 2,9 ha.

Beleidskader

Vigerend beleid	BP Welgelegen III (2017): WA-2 (250 m ² , 0,40 m-mv)
-----------------	---

Bekende waarden binnen plangebied

AMK-status	Geen
Archis vondstlocaties	Geen
Zeeuws Archeologisch Archief	Geen

Opdrachtgever

Naam	Gemeente Tholen
Contactpersoon	Mevr. N. Tiernego
Adres	Postbus 51, 4690 AB Tholen
Contactgegevens	T 0166 668560 E tiernego.n@tholen.nl

Bevoegde Overheid

Naam	Gemeente Tholen
Contactpersoon	Mevr. N. Tiernego
Adres	Postbus 51, 4690 AB Tholen
Contactgegevens	T 0166 668560 E tiernego.n@tholen.nl

Adviseur Bevoegde Overheid

Naam	Oosterschelderegio Archeologisch Samenwerkingsverband (OAS) - SCEZ
Contactpersoon	Dhr. K.J.R. Kerckhaert
Adres	Postbus 49, 4330 AA Middelburg
Contactgegevens	T 0113 249749 E k.kerckhaert@goes.nl

Beheer en plaats van documentatie

Naam	Zeeuws Archeologisch Archief (ZAD) Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland (SCEZ)
Contactpersoon	Dhr. J.J.H. van den Berg
Adres	Postbus 49, 4330 AA Middelburg
Contactgegevens	T 0118 670879 E jjh.vanden.berg@scez.nl
Digitaal	e-depot: www.edna.nl

Uitvoerder

Naam	Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed
Contactpersoon	Dhr. J.E.M. Wattenberghe
Adres	Riemensstraat 9, 4543 BW Zaamslag
Contactgegevens	T 0115 851614 E janwattenberghe@artefact-info.nl

Onderzoeksgegevens

Uitvoeringsperiode	April-oktober 2017
Archis onderzoeksmelding	4568160100

1 Inleiding

1.1 Aanleiding, Doel en Opzet van het onderzoek

Artefact! Advies en Onderzoek in Erfgoed heeft tussen april en oktober 2017 een aanvullend Archeologisch Bureauonderzoek uitgevoerd aan de Nieuwlandsedijk te Tholen. In het kader van de ontwikkeling van het bedrijventerrein Welgelegen III heeft de Gemeente Tholen het voornemen om een deel van de Nieuwlandsedijk te slechten. In het kader van de bestemmingsplanwijziging werd eerder door SOB Research een Archeologisch Bureauonderzoek en een Inventariserend Veldonderzoek door middel van boringen¹ uitgevoerd. Omdat de Nieuwlandsedijk een archeologisch waardevolle dijk betreft dient echter aanvullend historisch onderzoek te worden uitgevoerd teneinde een beter beeld te krijgen van het ontstaan en de ontwikkeling van de betreffende dijk.

Het doel van een Archeologisch Bureauonderzoek is het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden, binnen een omschreven gebied, om daarmee te komen tot een specifieke archeologische verwachting. Het resultaat van dit onderzoek is een standaardrapport met een specifieke archeologische verwachting, op basis waarvan een beleidsbeslissing genomen kan worden ten aanzien van (eventueel) vervolgonderzoek. Het rapport bevat, waar mogelijk, gegevens over aan- of afwezigheid, aard, omvang, ouderdom, gaafheid, conservering en (relatieve) kwaliteit van archeologische waarden en aardwetenschappelijke eigenschappen.² Het voorliggende plangebied maakt deel uit van het eerder uitgevoerde en bovengenoemde Archeologisch Bureauonderzoek en een Inventariserend Veldonderzoek door middel van boringen. Er werd reeds een gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel opgesteld dat werd getoetst door een booronderzoek. Op basis van de resultaten van dit vooronderzoek werd in het najaar van 2016 door ADC Archeoprojecten een Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven³ uitgevoerd binnen een deel van het nieuw te ontwikkelen bedrijventerrein. Het dijklichaam werd echter nog niet onderzocht. De bevoegde overheid heeft bepaald dat een aanvullend (historisch) onderzoek dient te worden uitgevoerd waarbij een aantal vragen dienen te worden beantwoord:

- Wanneer is de Nieuwlandsedijk aangebracht?
- Wat wilden de bedijkers met de aanleg van de dijk bereiken?
- Wat waren de omstandigheden waaronder de dijk is aangelegd?
- Op welke wijze is de dijk tot stand gebracht?
- Waarom en wanneer is het dijklichaam aangepast?
- Wat is de archeologische waardering van deze dijk?

Het onderzoek werd uitgevoerd conform de eisen gesteld in de KNA Versie 4.0 en de aanvullende richtlijnen van de Provincie Zeeland⁴, met dien verstande dat het voorliggende onderzoek een aanvullende studie betreft. De eerder doorlopen stappen worden niet herhaald, hiervoor wordt verwezen naar het eerder uitgevoerde onderzoek. In dit onderzoeksrapport zal in eerste plaats

¹ Ras, 2015

² KNA Versie 3.3: Protocol 4002.

³ Dijkstra 2017

⁴ Aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de Provincie Zeeland: Hoofdstuk 1: Bureauonderzoek.

getracht worden de gestelde vragen naar het ontstaan en de ontwikkeling van de Nieuwlandsedijk te beantwoorden. Vervolgens wordt een archeologisch inhoudelijk advies gegeven aan de hand waarvan een beleidsbeslissing genomen kan worden ten aanzien van een vervolgstap in de AMZ (Archeologische Monumenten Zorg) cyclus. Met andere woorden: met welke aspecten dient de opdrachtgever rekening te houden tijdens het onderzoek naar, en afgraven van, de Nieuwlandsedijk.

Afbeelding 1 Ligging van het plangebied in de regio, op een vergrote uitsnede van de Topografische Kaart van Nederland. Bron ondergrond: Kadaster/ Esri 2017.

1.2 Beleidskader

Rijk

Sinds 1 juli 2016 is de Erfgoedwet van kracht, hiermee is het verdrag van Malta binnen de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd. Het Europese Verdrag van Valletta beoogt het cultureel erfgoed, dat zich in de bodem bevindt, beter te beschermen. Deze wet regelt de bescherming van archeologisch erfgoed in de bodem, de inpassing ervan in de ruimtelijke ontwikkeling en de financiering van archeologische onderzoeken. De Erfgoedwet moet samen met de (in 2019 in voege tredende) Omgevingswet een integrale bescherming van het cultureel erfgoed mogelijk maken.

Daarnaast is er op landelijk niveau een Nationale Onderzoeksagenda Archeologie (NOaA2) opgesteld waarin het Zeeuws kleigebied als archeoregio een afzonderlijk hoofdstuk vormt en de regiogebonden onderzoeksthema's en -vragen toegelicht worden. Daarnaast worden in deze NOaA2.0 ook per Periode en Complextypen specifieke onderzoeksthema's en -vragen geformuleerd.

Provincie

Het beleid van de Provincie Zeeland ten aanzien van de Archeologische Monumentenzorg (AMZ) is vastgelegd in de nota Provinciaal Cultuurbeleid 2015-2017. In dit plan wordt het grootste deel van de Nota Archeologie 2006-2012, de uitwerkingsnota van de cultuurnota Cultuur Continu uit 2008 gecontinueerd.⁵ Daarnaast heeft de provincie in 2014 aanvullende richtlijnen opgesteld voor het uitvoeren van een bureauonderzoek, onderzoek op veen en onderzoek op dagzomend en dun afgedekt dekzand.

In 2008 werd een Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland (POAZ) opgesteld waarbij kennislacunes en aandachtspunten worden benoemd en die in tien speerpunten kunnen worden samengevat.⁶ Kortgeleden is de evaluatie van de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland (POAZ)⁷ afgerond. Naar aanleiding daarvan is ook de POAZ 2017-2020 opgesteld en gepubliceerd⁸ waarin de volgende kernthema's zijn benoemd:

1. Basale harde gegevens en diachrone datasets
2. Archeologisch onderzoek in diepere bodemontsluitingen
3. Uitwerking oud archeologisch onderzoek
4. Verdrongen land en dorpen
5. Onderzoek naar infrastructuur
6. Verdedigingswerken in Zeeland
7. Boerderijen en rurale nederzettingen
8. Voedsel economie van stad en platteland
9. Religieuze en rituele verschijningsvormen
10. Scheeps- en onderwaterarcheologie
11. Publiekswerking van archeologisch onderzoek

⁵ Nota Archeologie 2006-2012, 14-15.

⁶ Van Dierendonck 2016.

⁷ Van Dierendonck 2017

⁸ Provincie Zeeland 2017

Gemeente

Met de komst van de Wet op de Archeologische Monumentenzorg (Wamz) in 2007, vanaf 2016 opgenomen in de Erfgoedwet, is de verantwoordelijkheid voor het cultureel erfgoed in grote mate verschoven van Rijk en provincie naar de gemeenten. Gemeenten worden verantwoordelijk gehouden voor de omgang met archeologische waarden binnen het gemeentelijk grondgebied. Daartoe dienen gemeenten een eigen archeologiebeleid te voeren.

Het onderhavig archeologisch onderzoek wordt uitgevoerd binnen het kader van het ruimtelijke ordeningsbeleid, de beleidsnota en de maatregelenkaart-in-lagen van de gemeente Tholen. Dit beleid werd door Vestigia BV opgesteld en is op 28 juni 2012 door de gemeenteraad vastgesteld. Het is sindsdien geldig als beleid.

De archeologische maatregelenkaart-in-lagen bestaat uit vier laagniveaus. Deze niveaus zijn gebaseerd op de geologische lagen die in Zeeland voorkomen:

- Laag 1: Laagpakket van Walcheren (Formatie van Naaldwijk)
- Laag 2: Hollandveen Laagpakket (Formatie van Nieuwkoop)
- Laag 3 Laagpakket van Wormer (Formatie van Naaldwijk)
- Laag 4: Laagpakket van Wierden (Formatie van Bostel)

Voor het bepalen van de archeologische waarde van deze geologische niveaus werden deze getoetst aan gekende landschappelijke, bodemkundige en archeologische waarnemingen. Op basis van deze gecombineerde gegevens werd de kaart opgedeeld in zones met verschillende maatregelcategorieën. Elke categorie (1 tot 8) vertegenwoordigt een bepaalde archeologische waarde of – wanneer de waarde nog niet is vastgesteld – een archeologische verwachting.

Op de Maatregelenkaart voor de lagen 1, 2, en 3 is te zien dat het plangebied gelegen is binnen een zone aangeduid als categorie 4: hoge verwachting. Dit betekent dat de archeologische waarde binnen het plangebied nog niet is vastgesteld, maar dat er, op basis van de geologische gesteldheid binnen het gebied, een hoge kans is op de aanwezigheid van archeologische resten. Voor laag 4 geldt dat het noordelijke deel van het plangebied in een zone ligt waar een gematigde verwachting bestaat. Binnen het zuidelijke deel van het plangebied bestaat geen verwachting.

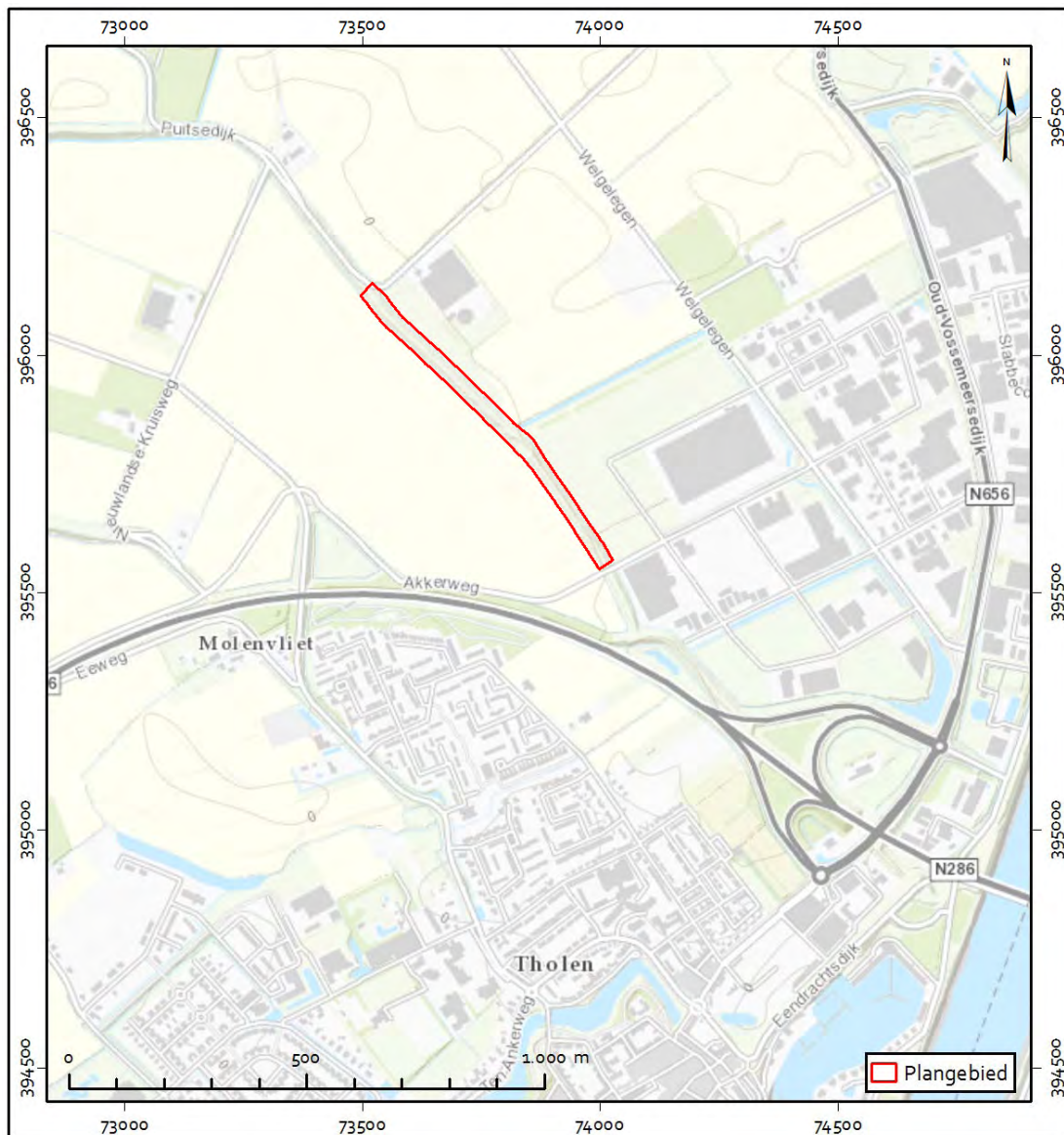
Het archeologisch beleid van de gemeente werd inmiddels vertaald in de meeste bestemmingsplannen, zo ook in Bestemmingsplan Welgelegen III (2017) waarin voor het huidige plangebied een dubbelbestemming Waarde Archeologie 2 is opgenomen. Dit betekent dat het uitvoeren van (graaf)werkzaamheden groter dan 250 m² en dieper dan 0,40 m-mv verboden is. Dergelijke werkzaamheden zijn wel vergunbaar mits een archeologisch onderzoeksrapport wordt voorgelegd waarin wordt aangetoond dat geen archeologische waarden aanwezig zijn of dat deze door de voorgenomen werkzaamheden niet onevenredig worden geschaad.

Daarnaast is het vermeldenswaard dat de dijk in het bestemmingsplan mede is aangeduid als Waarde Beschermde Dijk. De voor 'Waarde - Beschermde dijk' aangewezen gronden zijn - behalve voor de andere aldaar voorkomende bestemming(en) - mede bestemd voor behoud en/of herstel van binnendijken de daaraan eigen landschappelijke, cultuurhistorische waarden en/of natuurwaarden.

1.3 Plangebied: afbakening en (toekomstig) grondgebruik

Het bedrijventerrein Welgelegen is gesitueerd in de Oud-Vossemeerpolder. De gemeente Tholen heeft het voornemen om het bedrijventerrein uit te breiden in de Nieuwlandpolder. Om de verbinding tussen het bestaande bedrijventerrein en de nieuwe uitbreiding Welgelegen III te realiseren, en een goede ontsluiting mogelijk te maken, is de gemeente van plan om de tussenliggende Nieuwlandsedijk te slechten over een afstand van circa 750 meter.

De geplande uitbreiding Welgelegen III is gelegen in de Nieuwlandpolder en wordt begrensd door de Akkerweg en de Nieuwlandsedijk. Het huidige plangebied omvat (een deel van) de Nieuwlandsedijk, aan beide zijden geflankeerd door een bermsloot. Het te slechten deel van de dijk omvat grofweg het stuk tussen de Curieweg en de Groeneweg. Het plangebied staat kadastraal bekend onder Gemeente Tholen, Sectie S, perceelnrs. 320 en 500 en Sectie M, perceelnr. 356. De oppervlakte van het plangebied bedraagt circa 2,9 hectare.

Afbeelding 2 Het plangebied geprojecteerd een uitsnede van de Topografische Kaart van Nederland.
Bron ondergrond: Kadaster/Esri 2017.

2 Historisch geografisch onderzoek

2.1 Onderzoeksmethode en –opzet

Het historisch geografisch onderzoek is als volgt opgezet: omdat het om een dijkstuk gaat dat ruim zes eeuwen oud is en op enkele jaren na vrijwel altijd binnendijk is geweest, is er gekeken naar de beginperiode, jaren van aantasting door overstromingen, de waterlozing en het gebruik van de dijk door de eeuwen heen. Een belangrijk uitgangspunt daarbij was de wijze waarop de dijk in de loop der eeuwen is aangetast centraal te stellen en van daaruit informatie in de archieven te zoeken, met andere woorden: te zoeken naar overstromingen tijdens stormvloedjaren met schade, de waterlozing en het landgebruik.

Wat de dijkbouw betreft is het van belang een chronologie op te stellen van de dijkbouw vanaf de 15e eeuw tot 1953 om te weten welke veranderingen hebben plaatsgevonden. Omdat dijkbouw vrijwel altijd een algemene techniek is die bepalend is voor een groter gebied of een periode zal ook kennis van de dijkbouw buiten het onderzoeksgebied belangrijke informatie verschaffen. Tholen onderhield zowel contacten met overig Zeeland als met het aangrenzende Brabantse poldergebied. Daarnaast is informatie over de bedijkers van belang, omdat die – indien van elders komend – vaak hun eigen mensen/kennis meebrachten. Informatie over dijkbouw levert gegevens op over: vorm, afmetingen, materialen, ligging en loop van de dijk en verder ook: situatie van het gebied voor bedijking, bouwheer (wie en waarom), en dijkwerkers (techniek).

Op grond van de chronologie van de dijkbouw door de eeuwen heen, in het bijzonder die te Tholen kunnen er uitspraken worden gedaan over de veranderingen in de loop der eeuwen. Daarbij valt vooral te denken aan de vele stormvloeden die tot overstromingen hebben geleid. Gelet op de onzekerheid van de bouwdatum, dienen dus alle weersextremen vanaf eind veertiende eeuw nader te worden bekeken. De reeks van dergelijke fenomenen is lang. Daarnaast valt te denken aan de moertering, waar deze plaatsvond en hoelang deze activiteit is doorgegaan. Niet alleen Tholen had zoutketen, maar ook de naburige Brabantse steden Steenberg en Zevenbergen en vlakbij uiteraard Reimerswaal en Zierikzee. Een derde factor van belang zijn de veranderingen in dijkonderhoud die in de loop der eeuwen de vorm van de dijk hebben veranderd. Opnieuw speelt daarbij de chronologie van de dijkbouw een belangrijke rol evenals de herkomst van de bouwheer van de dijk. Informatie over veranderingen levert informatie op over: aard herstellingen, aanpassingen, gebruikt materiaal, gebruik van de dijk (na verlies zeewerende functie).

De specifieke vragen die beantwoord dienen te worden zijn de volgende:

- Wanneer is de Nieuwlandsedijk aangebracht?
- Wat wilden de bedijkers met de aanleg van de dijk bereiken?
- Wat waren de omstandigheden waaronder de dijk is aangelegd?
- Op welke wijze is de dijk tot stand gebracht?
- Waarom en wanneer is het dijklichaam aangetast?
- Wat is de archeologische waardering van deze dijk?

Om een antwoord op deze vragen te krijgen, zijn vooral historische bronnen geraadpleegd die betrekking hebben op dijk aanleg en dijkonderhoud, dijkgeschot (belastingen) en landeigendom en rekeningen waarin dit soort belastingen werd vermeld. Indien niet aan de verplichtingen kon worden voldaan door extreme situaties, zoals inundaties en zware schade, werd dit in bronnen verantwoord. Ook zijn documenten van eigendomsrechten op de grond, zelfs documenten betreffende ambachten en bezit daarvan in het onderzoeksgebied van belang.

De volgende **archieven** zijn geraadpleegd:

- Rekenkamer van Zeeland, Bourgondische Periode (Zeeuws Archief, Middelburg). De rekeningen van het domein Tholen-Schakerloo uit de vijftiende en zestiende eeuw (nrs. 1346 – 1582) zijn geraadpleegd. Ze bevatten informatie over polders, dijken en het gebruik ervan (pacht, tienden) en de bijzondere gebeurtenissen. Ook zijn de rekeningen van de baljuw - dijkgraaf van Tholen en Schakerloo (nrs. 1583 – 1733), die in 1423 beginnen, geraadpleegd. Ze verschaffen informatie over dijkzake, landgebruik, binnendijken en tiendbelopen. Omdat beide reeksen samengebonden waren, zijn alle rekeningen uit de vijftiende en zestiende eeuw geraadpleegd.
- Rekenkamer van het Markizaat Bergen op Zoom (West-Brabants Archief, Bergen op Zoom). Hier bevindt zich een reeks domeinrekeningen van Tholen-Schakerloo over de periode 1506-1548, die zijn geraadpleegd. Dit zijn de jaren die in het Zeeuws Archief ontbraken. Ze leverden eenzelfde soort informatie op als hierboven genoemd.
- De Vrije Polders van Tholen (Zeeuws Archief, Middelburg) bestaande uit: Polder van Vijftienhonderd, Pouckepolder, Puitpolder, Nieuwlandpolder, Dalemse polder, Polder Oudland en de Deurlopolder. Dit waterschap ligt in feite aan de westzijde van de Nieuwlandsendijk. In de archivalia is vooral veel informatie gevonden over dijkzaken uit de tweede helft van de zeventiende eeuw tot 1958. Vooral de dijkrekeningen bevatten informatie die een antwoord geven over dijkbouw, veranderingen daarin, aantasting van dijken etc. Daarnaast is de correspondentie geraadpleegd betreffende de inundatiejaren.
- Het Waterschap Oud-Vossemeer (Zeeuws Archief, Middelburg) bestaande uit: Oud-Vossemeer-, Kerke- en Hikkepolder (de 3 grote polders) en Slabbecoorn-, Oud-Kijkuit-, Leguit- en Vogelsangpolder (de 4 kleine polders). Deze polders liggen ten oosten van de Nieuwlandpolder. Met name de dijkrekeningen van de afzonderlijke polders hebben veel informatie over de dijkbouw opgeleverd uit de zeventiende-twintigste eeuw, waarmee een antwoord kon worden gegeven op vragen omtrent het veranderingsproces en alle factoren die daarin een rol van enig belang hebben gespeeld, maar dan vanuit het oosten. Ook is een beeld verkregen van alle inundaties die zich in die eeuwen hebben voorgedaan. Extremen die zich in de Oud-Vossemeerpolder hebben voorgedaan, zouden immers invloed op de zeedijk (binnendijk) van de Nieuwlandpolder kunnen hebben gehad. Aangezien het bedijkingsproces van west naar oost liep, levert informatie over dijken in het waterschap Oud-Vossemeer sowieso informatie op over de Nieuwlandse zeedijk. Geraadpleegd archief leverde ook enkele waardevolle kaarten met bestekken van dijken op.

- Archief ambachtsheerlijkheid Oud-Vossemeer (digitaal aanwezig in Gemeentearchief Tholen). De heerlijkheid van Oud-Vossemeer omvatte de polders: Oud-Vossemeer, Kerkepolder, Hikkepolder, Leguit, Oud-Kijkuit, Vogelsang en Slabbeoord met enkele polders over de Eendragt, zoals Nieuw-Vossemeer (Nieuw-Hikkepolder), Mattenburg e.a. De notulen van de heerlijkheid beginnen in 1494 en zijn doorlopend. Hiervan is de periode 1494-1682 geraadpleegd. Immers vanaf 1682 bieden de bovengenoemde dijkrekeningen meer informatie. In de notulen van de heerlijkheid zat informatie over de wijze waarop het land werd gebruikt en over de aanleg van nieuwe polders, met name tijdens de zestiende eeuw.
- Gecommitteerde Raden van Zeeland (Zeeuws Archief, Middelburg). Hiervan is bronnenmateriaal geraadpleegd van de jaren waarin zich overstromingsrampen hebben voorgedaan, zoals tijdens de stormvloeden van 1606, 1682 en 1715. De bronnen hebben inzicht in de schade gegeven, met name die van 1715.
- Gemeentearchief Tholen (Tholen). Hierin zijn archivalia geraadpleegd, zoals privilegeboeken, resoluties over de periode van voor 1600 van Tholen. Tevens zijn dossiers over de inundatiejaren (1808 en 1906) geraadpleegd.

Voor wat de **literatuur** betreft is vooral Hollestelle (1915) van belang gebleken. Auteurs die na hem over dijkzaken hebben geschreven vallen op dit werk terug en hebben daar nauwelijks iets aan toegevoegd. Ook Gottschalk (1975) voegde weinig toe aan de reeks stormvloeden.

Gebruikte maten: Op het eiland Tholen werden verschillende lengte en oppervlakte maten gebruikt. De gangbare maten waren de Putse maten, tenzij anders aangegeven. In de loop van de negentiende eeuw wordt ook de el gebruikt.

Lengtematen:

- Putse roede (12 voet): 4,07m
- Putse voet (13 duim): 0,34 m
- Putse duim: 0,0261 m
- Blooise roede (12 voet): 3,60 m
- Blooise voet: 0,30 m
- Brabantse el: 0,608 m
- Thoolse el: 0,719 m

Oppervlakte maten:

- Gemet (300 roeden): 0,49 ha

2.2 Ontstaan van de bedijkingen

Voor de bedijkingen bestond het onderzoeksgebied uit grote opwassen die de vorm van kleinere eilanden hadden. Hierop vond bewoning plaats op werven of lage terpjes.⁹ Het omgevende water bestond uit de Striene – uitloper van de Oosterschelde - en diverse kreken. De namen daarvan vinden we terug in charter van 9 februari 1414 (1415) van Albrecht van Beieren, waarin de omschrijving als volgt is: *twater van Vosvliet neffens den lande vanden Broucke ende den uitgorssen daer an gelegen, van daer in Maerloo, van Maerloo in Greveningen, van Greveningen in Greven, van Greven in Stryen, die vlieten langes in die Keeterincse Vaert, van daer in Betrijnsenvaert ende dan voirt voir Hazaertshille streckende lanx den diepe van Heendrecht totten noirtkeeten toe vander Tholen ende alsoe voirt omme langes die vrijhede van Vossemaer binnen welcken marcken alle die uitgorssen ende visscherien hier boven verclaert begrepen sijn...* [verder de visserij] vanden **Westzande, Domesdijk, Oesthouve, Hebbinge, Westzijde** en de visserij van **Hencxvliet** tot de **Quatvliet** (afbeelding 3).¹⁰

Afbeelding 3 Het bedijkte Schakerloo in het getijdenlandschap met stroomgeulen, zoals de Striene en de Heendrecht (Hollestelle, (1915), 528-529).

In feite is dit het gebied (bovenstaand citaat) wat verder naar het oosten gelegen, omdat hierin de Striene niet werd vermeld. Een van de kerneilandjes was Schakerloo. Dit is tussen 1212 en 1213 bedijkt met een lange ringdijk, waarvan nog grote gedeelten in het landschap zichtbaar zijn; reeds in

⁹ WBA RK BoZ, nr. 3423, jaren 1522-1523. In de Vijftienhonderdgemeten komt het toponiem *Hannewillemswal* voor; vgl. Leenders (1996), 307 en 324: Schakerloo lag op een terp.

¹⁰ ZA RK Bourg. Nr. 1393, jaren 1468-1469.

1230 werd een parochiekerk vermeld.¹¹ Schakerloo is voor 1400 wellicht enkele malen overstroomd geweest, zoals in 1248. Circa 1220 is de grote Vijftienhonderdgemetenpolder aangedijkt. Volgens Hollestelle (1915) is dit met een *verskade* (laag dijkje) gebeurd.¹² Ook deze polder is in 1248 kennelijk overstroomd geweest. Vervolgens is rond 1300 de kleine Vrouwe Belyapolder aangedijkt. In 1364 kwam de Dalemppolder droog waarin later een groot deel van de stad Tholen werd gebouwd en omstreeks 1373 werd Deurlo bedijkt liggend tegen de Vrouwe Belyapolder en Schakerloo.

In een restgeul van de Striene werd tussen 1256 en 1310 de Oud-Strijnpolder bedijkt en aan de noordzijde van de Vijftienhonderdgemetenpolder kwamen tussen 1325 en 1404 het Rooland en het Broekland droog, als eerste het Rooland en daarna de Broekepolder.¹³ In of kort na 1402 kwam ook de Nieuw-Strijnpolder droog. De plek werd omschreven als: uitgors bij den lande vander Tholen ende Poeijtvliet. Het was bezit (15^e eeuw) van de heer Clays Phillips en Jan van Reymerswale met inbegrip van de tienden en renten.¹⁴

Alle polders die na Schakerloo en de Vijftienhonderdpolder werden bedijkt, lagen wat hoger, omdat ze in een reeds hoger opgeslibde geul lagen of op hoger opgeslibde platen. Dit geldt ook voor de volgende drie polders: Nieuweland, Peuke en Puit.

Het Nieuweland werd aangedijkt aan de Dalemsepolder en de Vijftienhonderdgemetenpolder. Hollestelle stelt de aanleg van deze polder tussen 1397 en 1400.¹⁵ In de polder ligt een streek die als Westerhille wordt aangeduid, wat wijst op een hoog opgeslibd stuk land. Kort erna werden de Peuke- en Puitpolders bedijkt. Ook daarvan bestaan geen gegevens over het precieze bedijkingsjaar. Zelfs uit oudst bewaarde domeinrekening van Schakerloo-Tholen uit 1423/24 valt over het begin van de drie polders niets op te maken. Zeer waarschijnlijk was dit enkele jaren voor 1410 (zie hierna). Peuke en Puit vielen droog aan de noordzijde van het Nieuweland.

Na 1400 werd nog een aantal polders bedijkt. Dit was de Brootlose- of Nieuw-Deurlopolder. Hollestelle (1915) stelt de bedijking in 1403/4, maar uit de domeinrekeningen van Schakerloo-Tholen uit de vijftiende eeuw blijkt dat Nieuw-Deurlo in 1405 nog niet was bedijkt.¹⁶ Op welke termijn het daarna is drooggelegd, is niet bekend.

Ten zuiden van Deurlo werd de polder Razernij bedijkt. Dit moet volgens Hollestelle (1915) na 1439 zijn gebeurd.¹⁷

Al het sinds 1212 bedijkte land werd verdeeld in: land dat dijkgeschot betaalde en vronen, die van dijkgeschot waren vrijgesteld.¹⁸ Dit maakt het lastig om de grootte van de polders te bepalen, omdat het veelal om de schotbare grootte gaat. Bovendien zouden later in veel polders nog stukken worden afgegraven om klei te winnen, de zogenaamde karrenvelden.

¹¹ Leenders (1996), 307 en 359 in 1213 kreeg de heer van Breda Schakerloo als leen van de hertog van Brabant

¹² Hollestelle (1915), 443 e.v. (zie hierna)

¹³ Leenders (1996), 76.

¹⁴ ZA RK Bourg. Nr. 1353, jaren 1495, jaren 1469/70.

¹⁵ Hollestelle (1915), 518-520.

¹⁶ ZA RK Bourg. Invnr. 1394 (jaren 1468/69).

¹⁷ Hollestelle (1915), 512

¹⁸ Vronen: gemeenschappelijk bezit van de ambachtsheren, waarover geen dijkgeschot werd betaald (Delahaye, 1969, 317).

Tabel 1 Vrije Polders onder Tholen, ontstaan, oppervlakte en dijk lengten

	namen polders	bedijkt	bedijker	grootte			lengte dijk
				<i>gemeten</i>	<i>roeden</i>	<i>ha</i>	<i>m</i>
1	Schakerloo	1212	Godefridus (heer van Schakerloo)	1.122		432,82	
2	Vijftienhonderdgemetenpolder	1220	n.v.	1.607		656,04	
3	Vrouwe Belyapolder	1300	Johanne Veere Beelensz.	33			
4	Dalemsepolder	1364	Jan van Blois	159	89	59,42	2.350
5	Deurlopolder	1373	Jan van Blois	177		57,58	2.116
6	Oud-Strijpolder	1256-1310	n.v.	152	184	58,05	
7	Roolandpolder	< 1404	geslacht Blois	544,5		212,34	2.800
8	Broekpolder	< 1404	Nicolaas Kervinck van Reymerswale	415,33		161,6	3.025
9	Brootlose	> 1403	Bette Claiszoon & Hughe Lauwenssoen Reynouts	163			
10	Razernij	> 1439	Lodewijk van Blois & Claes de Vrieze			1,4	
11	Alteklein	> 1438	Lodewijk van Blois & Claes de Vrieze	21			820
12	Nieuweland	1400/04	grafelijkheid /rentmeester	256	59	98,28	2.700
13	Peukepolder	< 1411	grafelijkheid /rentmeester	218	294	84,22	1.900
14	Puitpolder	< 1411	grafelijkheid /rentmeester	103	155	39,6	1.550

Bron: Hollestelle (1915)

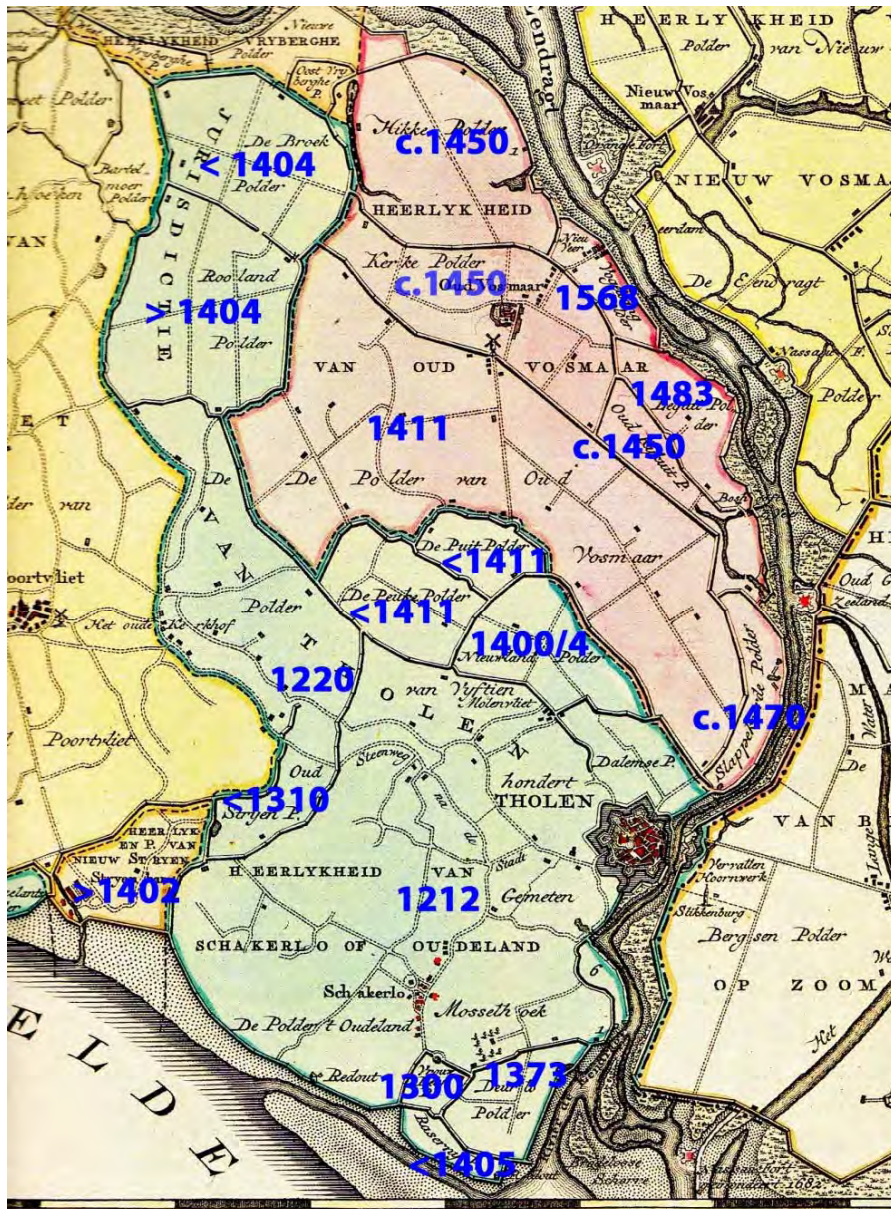
< : eerder dan; > : later dan

Aan de oostzijde van het domein Schakerloo-Tholen werden ook polders bedijkt. Het gaat hier om drie grote en vier kleine polders. Al deze polders lagen langs de Eendragt of zijkreken daarvan, dus uit de luwte van de Oosterschelde.

De Oud-Vossemeerpolder werd op 3 november 1410 ter bedijking uitgegeven en viel droog in 1411 (afbeelding 4). De in de eerste oorkonde tot uitgifte van de bedijking genoemde personen waren: Guy en Jan van Blois, Philips van Dorp, Laureys Damaiszoon.¹⁹ Het gorzen- of schorrengebied waar het bij deze bedijking om ging, wordt genoemd in de eerder aangehaalde oorkonde van 1415 (zie citaat hiervoor). De ruimtelijke indeling van de nieuwe polder volgde goeddeels de loop der Nieuwlandsedijk en de daarin gelegen hoofdweg. De zeedijk van de nieuwe polder was 6.400 m. Met de bedijking van Oud-Vossemeer werden de Nieuweland-, Peuke en Puit voorgoed binnenpolders.

¹⁹ Delahaye (1969), 18-19 en 574 e.v. In de tweede uitgiftebrief komen Philips van Dorp en Laureys Damaiszoon niet meer voor; wel worden dan genoemd: Gerart van Zeijl, Jan Heerman en Laureijs van Overvest.

De Leguitpolder werd rond 1483 bedijkt.²³ Aan de zeedijk van deze polder lag een hoofd, waarvan een veerdienst over de Eendragt werd onderhouden.²⁴ Het Karnemelkpoldertje werd al voor 1500 bedijkt, wellicht rond reeds rond 1475, gelet op de bestaande afspraken met de pachters aldaar.²⁵ Hoewel de Hikkepolder onder die naam al in 1515/16 werd drooggelegd, werd deze voorheen met de benaming O.L.Vrouwspolder aangeduid; die dateert van circa 1470²⁶. De Vogelsangpolder werd ingepolderd in 1568/69.²⁷ Reeds in 1534 bestonden er afspraken met de pachters van het gors van de latere Vogelsangpolder.²⁸ Op dit gors dienden de pachters een lange dam te onderhouden. Daarmee was de bedijking in de heerlijkheid Oud-Vossemeer al voor 1570 afgerond.

Afbeelding 5 Het inpolderingproces in het onderzoeksgebied (Hattingakaart, circa 1750).

²³ Delahaye (1969), 28-29.

²⁴ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643, fol. 92ro (1538).

²⁵ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643, fol. 26ro; Delahaye (1969), 589-590 stelt de bedijking rond 1475

²⁶ Delahaye (1969), 583 e.v.

²⁷ Hollestelle (1915), 598, e.v.; Delahaye (1969), 594-596.

²⁸ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643, fol. 80vo; vgl. Delahaye (1969), 326-327.

Tabel 2 Polders van Oud-Vossemeer: ontstaan, oppervlakte en dijk lengten

	namen polders	bedijkt		grootte			lengte dijk
				<i>gemeten</i>	<i>roeden</i>	<i>ha</i>	m
1	Oud Vossemeer	1410/11	Philips van Dorp, Jan van Blois, Guy van Blois, Helmich van Doornick, Pieter van Botland, Laurens Damas	1.190		489,28	6.400
2	Kerkepolder	circa 1450	Idem	394		153,58	3.790
3	Slabbecoornpolder	circa 1470	Gillis van Wissekerke	120		49,7	2.258
4	Oud-Kijkuit	circa 1450	n.v	127	32	51,79	2.507
5	Leguit	1483	n.v	190		57,89	2.362
6	Hikkepolder	1515/16		549		219,52	3.450
7	Vogelsang	1568/69	Jan Janss van Couwerve	91		33,85	1.487
8	Karnemelkpolder	circa 1475					

Bron: Hollestelle (1915) en Delahaye (1969)

De dertiende tot vijftiende-eeuwse bedijkingen kwamen allemaal tot stand in een periode dat het gebied op de oostgrens lag van het gewest Zeeland, een periode waarin Zeeland tot circa 1300 werd betwist tussen Vlaanderen en Holland. Tot 1300 had de graaf van Vlaanderen invloed, vooral in Zeeland Bewesterschelde, daarna had de graaf van Holland in Zeeland voorgoed zeggenschap, die dit gebied overigens als halverwege de dertiende eeuw aan de graaf van Zeeland had beleend.

Zowel in Vlaanderen als in Holland was het uitgeven van gorzen ter bedijking een aangelegenheid van de graaf. Als onderdeel van de woeste gronden hadden zij zich deze in de loop der tijden weten toe te eigenen. Toestemming tot bedijking van gorzen diende dus met instemming van de grafelijkheid te gebeuren. De gebruiker van een gors is niet automatisch de bedijker, omdat een gors langere tijd kan worden gebruikt en zo of een volgend familielid kan vererven of worden verkocht. In andere gevallen kan de "grafelijkheid" een gors laten bedijken en daartoe eventueel een verzoek richten aan een 'heerlijkheid' als Schakerloo-Tholen, waarin de Hollandse graaf invloed bezat in of Oud-Vossemeer, waarin de hertog van Brabant juist meer invloed bezat, tot bedijking over te gaan. Dit lijkt te zijn gebeurd met het Nieuweland, Peuke en Puit. In Oud-Vossemeer had de heerlijkheid de gorzen kennelijk in eigendom en kon die dus zelf ter bedijking uitgeven. Dit gebeurde toen Zeeland door het Beierse Huis werd geregeerd en vanaf 1428 door het Bourgondische Huis. Noch de Hollandse graaf noch de Bourgondische hertog bemoeide zich dus met het eigenlijke bedijkingsproces in het onderzoeksgebied. Uitzonderingen waren de subsidies en gratieverleningen na de grote inundaties en de aanpassingen tussen 1559-1570, waardoor de financiële basis van het dijkonderhoud onder bijzondere omstandigheden werd verbreed.

Zoemen we wat meer in op de periode 1390-1420 waarin de bedijkingen van het Nieuweland, Puit, Peuke en Oud-Vossemeer met de Kerkpolder tot stand kwamen, dan is dat de turbulente periode waarin het conflict tussen Hoeken en Kabeljauwen speelde. Hierin gaat het in het bijzonder om graaf Albrecht die in een machtsstrijd met zijn zoon Willem van Oostervant was gewikkeld. De Zeeuwse edelen kozen partij voor Albrecht, terwijl de voornaamste Zeeuwse steden voor de Kabeljauwse zijde

kozen. Toen in 1404 graaf Albrecht stierf had dit weinig consequenties voor het bedijingsproces, want pas vanaf 1420 laaide dit conflict, nu rond Jacoba van Beieren, opnieuw op.²⁹

2.3 Veranderingen in de bedijkingen door overstromingen: 1400 - 1953

Een van de belangrijkste oorzaken in de aanpassing van de polders met hun dijken zijn de grote overstromingen en beschadigingen tijdens zware storm. In onderstaande wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste overstromingen (Bijlage I)

Van de overstromingen tijdens de zogeheten drie Sint Elisabethsvloeden (1404, 1421 en 1424) zijn weinig of geen directe aanwijzingen te vinden in de archiefbronnen, maar wel uit de literatuur. Tijdens de vloed van 1421 ging de polder van Oud-Vossemeer onder water.³⁰ Of daarmee ook de aanpalende Kerkepolder is bezweken, wordt niet duidelijk. In 1424 werd alleen de Broekpolder (400 gemeten) overstroomd.³¹ Volgens Hollestelle (1915) zouden ook Schakerloo en de Vijftienhonderdgemetenpolder zijn overstroomd, maar de domeinrekening geeft daarover geen informatie, ook niet in de vorm van verleende gratie van bede/geschot, zodat dit overstromen niet vastgesteld kan worden, dus dit moet als onjuist worden beschouwd.

In 1477/78 was er een inbraak geweest bij Nieuw-Strijen. De polder kreeg toen en in de zeven jaren erna een gratie zodat de dijk van Oud-Strijen kon worden hersteld *'in sijn oude groette'*. Tevens kregen pachters in die polder vermindering van pacht *'mids verlies ende scade'* die zij *'bijden inbreken ende bevloeyen gehat'* hebben.³²

2.3.1 Overstromingen in 1509 en 1511

Over mogelijke inundaties in 1509 en/of 1511 is weinig of niets uit de rekeningen van het domein Schakerloo en Tholen op te maken, behalve dat een Kijkuitpolder gedurende twee jaar een gratie werd verleend.³³ In 1518 liep die polder opnieuw onder water en bleef dat ook langere tijd.³⁴ De gratieverlening was ditmaal voor de duur van zeven jaar.³⁵ De polder in kwestie was de Nieuw-Kijkuit aan de oostzijde van de Eendragt.³⁶

Uit de domeinrekening van Tholen-Schakerloo blijkt dat de zeesluis van de Vijftienhonderdgemetenpolder werd vernieuwd, wat zou kunnen wijzen op schade aangericht tijdens de stormvloed van 1509.³⁷

²⁹ Van Steensel (2010), 291-292.

³⁰ Delahaye (1969), 575; Gottschalk, 1975, 58.

³¹ ZA RK Bourg. Invnr. 1346 (jaar 1424/25) *'...getogen vanden polre vanden broeck die int tselfde jair wtgevoit was...'*

³² ZA RK Bourg, Nr.1405, jaren 1477-1478; nr. 1411, jaren 1482/83 (compensatie verlies inundatie Oud-Strijen in 1478 voor 6^e-7^e jaar). Nr. 1637 (baljuwrekening 1477/78)

³³ WBA RK BoZ, nr. 3416, jaren 1515-1516.

³⁴ WBA RK BoZ, nr. 3419 jaren 1518-1519.

³⁵ WBA RK BoZ, nr. 3422, jaren 1521-1522.

³⁶ WBA RK BoZ, nr. 3425, jaren 1524-1525

³⁷ WBA RK BoZ, nr. 3410, jaren 1509-1510.

Uit een privilege van 5 mei 1512 door Maximiliaan van Oostenrijk verleend aan de stad Tholen blijkt dat een deel van de stadsmuur door zware wind en water was omgevallen. Kennelijk moet dit door de stormvloed van 14 december 1511 zijn gebeurd.³⁸

2.3.2 Overstromingen in 1530-1532

Tijdens de Sint Lenaertsloed van 5 november 1530 zijn meerdere polders onder water gelopen.³⁹ Oud-Strijen bleef vijf tot zes weken onder water. Het zeewater tastte daardoor zelfs de vloeren en funderingen van gebouwen aan, die daardoor moesten worden geschoord.⁴⁰ Over de Vijftienhonderdgemeten werd een extra geschot geheven i.v.m. de inundatie, hoewel het onderlopen niet expliciet wordt vermeld, maar dit wel wordt aangenomen, evenals Deurlo en Schakerloo⁴¹

Verder blijkt ook de Hikkepolder te zijn overstroomd.⁴² Als gevolg daarvan kregen ze gratie van bede/geschot voor de duur van tien jaar. Ook de tiendpachters en de pachters van de visgronden aldaar hadden daardoor flinke schade.⁴³ Verder moet Kerkepolder zijn overstroomd, gelet op het feit dat de polder geen geschot kon opbrengen in 1530/31.⁴⁴ Ten slotte blijkt de Nieuw-Hickepolder aan de Brabantse zijde te zijn overstroomd.

Over de overstromingen in 1532 kan uit latere gegevens worden opgemaakt dat de Vijftienhonder, Schakerloo (zie 1570) en de Kerkepolder zijn overstroomd.

2.3.3 Overstromingen in 1552

Ook in 1552 (stormvloeden 13 januari en 15 februari) liepen polders onder water.⁴⁵ In de rekening van het domein Tholen-Schakerloo wordt gesproken over de inundatie van Pontiaensdag, terwijl er in de Vijftienhonderdgemeten en Schakerloo extra dijkgeschoten werden geheven, bestemd voor dijkherstel van genoemde polders.⁴⁶ De twee polders waren dus overstroomd.⁴⁷ Als gevolg van de vloed moesten de zeedijken van de Dalemppolder en die van Schakerloo worden opgehoogd, waaruit kan worden opgemaakt dat ook Dalem inundeerde. Verder was de Vrouw Belyapolder ingelopen door het zeewater vanuit Schakerloo⁴⁸ Op 2 april 1554 (=1555) hadden de ingelanden van Tholen en Schakerloo een vorm van gratie gekregen, d.w.z. vermindering van geschot in de jaarlijkse bede.⁴⁹ Door de stormvloeden in 1552 zijn Schakerloo, de Vrouwebelya-, Vijftienhonderdgemeten- en Dalemppolder onder water hadden gezet.⁵⁰ Aangezien ook Razernij aanpalend was, moet ook deze

³⁸ GAT, 746, blz. 146- 150: privilege van 5 mei 1512.

³⁹ Fruin (1908) en Baelde (1966) die beide bronnen betreffende de stormvloed 1530 hebben uitgegeven vernoemen Tholens nauwelijks. Dekker & Baetens (2010) vermelden t.a.v. de inundatie hooguit dat de stroming voor de Tholen na 1530 is verlegd (blz. 176).

⁴⁰ WBA RK BoZ, nr. 3430, jaren 1529-1530.

⁴¹ Hollestelle (1915) noemt de Vijftienhonderdgemetenpolder als overstroomd (458).

⁴² WBA RK BoZ, nr. 3431, jaren 1530-1531.

⁴³ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110 res. 1531

⁴⁴ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110; vgl. Dekker & Baetens (2010), vermelden alleen dat Tholen in 1552 zwaar was getroffen zonder verder bijzonderheden (blz. 177).

⁴⁵ Fruin (1908) en Baelde (1966) vernoemen Tholen niet.

⁴⁶ ZA RK Bourg. nr. 1448, jaren 1551-1552.

⁴⁷ Hollestelle (1915) noemt Schakerloo en Vijftienhonderdgemetenpolder als overstroomd (459)

⁴⁸ ZA RK Bourg. nr. 1450, jaren 1552-1553.

⁴⁹ ZA RK Bourg. nr. 1451, jaren 1554-1555.

⁵⁰ GAT nr. 746, blz. 231-240, charter van 12 december 1570 bevestigt de inundatie.

kwetsbare polder zijn overstroomd. In de heerlijkheid van Oud-Vossemeer overstroomde alleen de Slabbecoornpolder.

Ook in de jaren erna bleven de zeedijken van Schakerloo zwak. Zo kregen de ingelanden op 8 november 1559 een gift van 800 lb. van de regering in Brussel om de dijken te versterken.⁵¹ Hoogstwaarschijnlijk zijn toen de zeedijken opgehoogd en verder aangepast. Het gevaar voor de zeedijk van Schakerloo loerde vanaf de Eendragt, waarin de stroming tot grondbraken had geleid. Om een en ander te ondervangen werd op 15 oktober 1565 een extra dijkgeschot geheven.⁵²

In 1561 werd ten slotte ook de Hikkepolder, overstroomd in 1530, herdijkt.⁵³

2.3.4 Overstromingen in 1570

Op Allerheiligendag 1570 werd de zuidwestelijke delta van Nederland en aangrenzend Vlaanderen door een stormvloed getroffen die tot grootschalige inundaties heeft geleid.⁵⁴ De in Oud-Strijen vermelde grote schade aan hoeven duidt op overstroming. Ook de Vijftienhonderdgemetenpolder overstroomde, gelet op het extra dijkgeschot '*totter beverssinghe*'. Verder dienden ook Schakerloo, het Nieuweland, Oud-Strijen en Dalem een extra dijkgeschot op te brengen. Zelfs Oud-Strijen moest nog een extra bijdrage leveren aan de zeedijk van Nieuw-Strijen gedurende twee opeenvolgende jaren.⁵⁵ Op grond van de toelichting bij de extra geschoten waar gesproken wordt over '*een generale inundatie van allerheijligen XVc LXX*' lijkt het er sterk op dat genoemde polders allemaal onder water zijn geraakt of grote waterschade hebben opgelopen.⁵⁶

Uit het vervolg blijkt dat de binnendijk van de Vijftienhonderdgemetenpolder in 1571/72 werd opgemaakt en dat ook de zeedijk van de Razernij werd opgemaakt.⁵⁷ Ook de Oud-Strijerpolder, Schakerloo, Dalem en het Nieuweland betaalden opnieuw extra dijkgeschot voor hetzelfde doel. Met name de binnendijk van Oud-Deurlo en Mosselhoek die tot aan de Vrouwe Belyapolder liep, was tijdens de stormvloed op diverse plekken doorgebroken. In 1571 en 1572 was de dijk verzaamd en opgehoogd. Daardoor had de pachter van o.a. deze binnendijk er nauwelijks gebruik van kunnen maken en kreeg een compensatie voor de duur van drie jaren.⁵⁸

Uit een charter van 2 december 1570 inzake de inundatie op Tholen blijkt dat de polders van Deurlo en Brotloze (Nieuw-Deurlo) waren overstroomd.⁵⁹ Deurlo was 177 gemeten groot, minus de vronen 32,5 gemeten, bleef er schotbaar 146 gemeten over. De dijk lengte van Deurlo bedroeg 585 roeden. Het Brotlozepoldertje was 163 gemeten minus 3 gemeten vronen, zodat 160m schotbaar land overbleven. Het Brotlozepoldertje had 800 roeden zeedijk. Door het inunderen van de twee Deurlopolders inundeerden ook Schakerloo en de Vijftienhonderdgemetenpolder. Dit betekent dat deze polders sinds 1530, 1532, 1552 en 1570 voor de **vierde maal bezouten** zijn geweest. Als gevolg daarvan en om dit in de toekomst te voorkomen werd het nodig geacht de zeedijk '*te doen ophalen, stijven ende zoe*

⁵¹ ZA RK Bourg. Nr. 1458, jaren 1560-1561.

⁵² ZA RK Bourg. Nr. 1462, jaren 1564-1565.

⁵³ ZA RK Bourg. Nr. 1562 (jaren 1561/62)

⁵⁴ De Kraker (1997), hfdstn 6 en 7. Dekker & Baetens (2010) die Zuid-Beveland hebben bestudeerd, vermelden alleen dat Tholen in 1552 zwaar was getroffen zonder verder bijzonderheden (blz. 177).

⁵⁵ ZA RK Bourg. Nr. 1467, jaren 1570-1571, fol. 14ro

⁵⁶ Hollestelle (15) noemt Schakerloo, Vijftiendhonderdpolder (459)

⁵⁷ ZA RK Bourg. Nr. 1468, jaren 1571-1572.

⁵⁸ ZA RK Bourg. Nr. 1471, jaren 1573-1575, folio 16ro.

⁵⁹ GAT nr. 746, blz. 231 -240: charter van 2 december 1570.

verhoogen, dat denselven tegens het opheffen van den water versien moeste wesen'. Dit werd gerealiseerd door de baljuw in genoemde polders meer bevoegdheden te geven (zie hierna dijkorganisatie).

In de heerlijkheid Oud-Vossemeer werden in 1570 ook enkele polders overstroomd. De pas bedijkte Vogelsangpolder was geïnunderd, omdat er sprake is van bedijking. Verder is er sprake van dijkverzwaring (*op trepareren, hoogen, swairen ende vorss. Vanden geinundeerden landen...*) van Hicke, Leguit, Oudkijkuit en Slabbecoornpolders.⁶⁰

2.3.5 Overstroming 1598

De Vijftienhonderdgemetenpolder liep in via de stad Tholen.⁶¹

2.3.6 Overstromingen in 1606

Op Tweede Paasdag (27 maart) 1606 woedde er een stormvloed in Zuidwest-Nederland. Ook in Zeeland liepen vele dijken schade op en overstroomden er polders. Op Tholen blijken de verdedigingswerken van de stad flinke schade te hebben opgelopen en ook de kleinere fortificaties aan de oostzijde naar de rivier de Eendragt.⁶² Ook diende een sluisje in het *contrascarp* van het fort Mollegat, dat er in 1602 was gelegd, te worden verlegd naar het fort Slickenburg.⁶³ Kennelijk heeft de stormvloed in 1606 verder niet tot overstromingen op Tholen geleid.

2.3.7 Schade 1612-1613

Tijdens het winterseizoen 1612-1613 liep de zeedijk van Schakerloo zware schade op. Vooral de zware wind op 2 januari 1613 richtte over een lengte van 240 roeden schade aan op het dijkstuk vanaf het fort op de Venusdam tot de redoute. De aangebrachte 'kisten' werden vernield; veel stenen spoelden samen met de rijsmat weg, terwijl de zeedijk tot in de kruin werd aangetast.⁶⁴ Reden waarom op 19 juni 1613 in Schakerloo een extra dijkgeschot werd geheven, waaraan ook de armenkamer moest bijdragen.⁶⁵

De stad Tholen zag zich genoodzaakt om burgers op te roepen aan de dijken te helpen. Een inundatie werd ternauwernood voorkomen. Volgens Hollestelle (1915) liep ook de Vijftienhonderdgemetenpolder in.⁶⁶

2.3.8 Overstromingen 1671

Op 22 september 1671 woedde er een zware zuidwesterstorm. Deze leidde er toe dat onder meer Alteklein en Deurlo doorbraken waardoor ook de Vijftienhonderdgemetenpolder, Schakerloo en de Dalempolder onder water liepen.⁶⁷ De oorzaak lag bij een doorbraak in het vingerling naast het commieshuis van de stad Tholen. De dijk van Schakerloo verloor op veel plaatsen zijn kruin, maar was

⁶⁰ GAT Oud-Vossemeer, 644, fol. gvo e.v.

⁶¹ Hollestelle (1915), 460.

⁶² ZA StvZ, inv.nr. 1221, uit Tholen brief van 4 mei 1606

⁶³ ZA StvZ, inv.nr. 1221, uit Tholen brief van 17 juni 1606. Het sluisje van 3 roeden lang en 3 voet breed.

⁶⁴ GAT invnr. 1 res. 1579-1623, res. Van 14 januari 1613 (fol. 5-6).

⁶⁵ GAT Oud-Vossemeer, nr. 111, fol. 86 (jaar 1613)

⁶⁶ Hollestelle 1915, 461.

⁶⁷ GAT invnr. 2, res. 1624-1692, res. 25 september 1670 (fol. 106vo e.v.)

niet doorgebroken. Ook de Commesluis stond onder erg zware druk van het zeewater.⁶⁸ Uit een andere bron vernemen we dat tijdens een '*ongemeene hooge vloet ende daerop gevolgte inundatie...*' de volgende polders inundeerden: Vijftienhonderdgemetengemeten, Schakerloo, Oudstrien, Rasernije, Deurloo, Dalem en Alteklein.⁶⁹

Over eventuele overstromingen in de zeven polders van de heerlijkheid Oud-Vossemeer, wordt niet vermeld. De overstromingen in Tholen-Schakerloo hadden wel gevolgen voor de afwatering aldaar (zie hierna).

2.3.9 Overstromingen in 1682

Op 26 januari 1682 leidde een zware storm tot grootschalige overstromingen.⁷⁰

Voor het gebied van de Vrije Polders van Tholen en de Polders van Oud-Vossemeer had de stormvloed de volgende consequenties. Bij de stad Tholen waren er twee doorbraken geschied, waardoor de *contrascarpes* van de stad waren weggeslagen met zware schade aan de stenen beer als gevolg. De polders rondom de stad gingen onder, evenals Oud- en Nieuw Vossemeer. Verder overstroomde de Slabbecoornpolder en gingen twee poldertjes onder Vrijbergen onder water. Twee omliggende dorpen stonden diep onder water.⁷¹

Volgens het bestuur van de Vrije Polders van Tholen gingen de Dalem- en de Vijftienhonderdgemetengemetenspolder onder water door breuken in hun zeedijken terwijl het Nieuwland, Rooland en Broek droog bleven.⁷² Tevens was de nieuwe zeesluis uitgespoeld.⁷³ Volgens Hollestelle (1915) liep er juist wel wat zeewater de Nieuwelandpolder in via de Dalempolder.⁷⁴

In Alteklein was bij de Stouwe van Hr. Secretaris Vrijberge een diep gat gevallen. Dit werd gevuld en de zeedijk van Alteklein verhoogd, evenals die van Dalem en Schakerloo. Ook de zeedijk van de Rasernij werd opgeknapt. Verder werden alle watergangen schoongemaakt. Op 10 oktober 1682 werd voor het herstel een begroting opgemaakt.⁷⁵ Op 26 maart 1687 werd de zeedijk van de Rasernij verhoogd (zie technisch gedeelte), tevens werd gesproken over het verhogen van de doorbraak van de oude sluis in Deurlo.⁷⁶ Dit ondergelopen poldertje was door de eigenaars opgegeven. De Vijftienhonderdgemetengemeten wilde het door derden laten bedijken, maar uiteindelijk legde ze in 1686 maar droog met een nieuwe zeedijk van 340 roeden (1380,4 m) en herdijkte daarmee 144m en 253r.⁷⁷ In de winter van 1687/88 was er nog een dijkdoorbraak in de Deurlopolder bij de 'oude sluis'. Het gat werd in februari 1688 aanbesteed.⁷⁸

⁶⁸ Hollestelle (1915), 461-463

⁶⁹ ZA VPT, 1, brief van 26 september 1671 (fol. 44ro e.v.); vgl. res. 31 oktober 1671 (fol. 78vo-79vo). Vlg. Gottschalk (1977) vermeldt als doorbraakdatum 22 september 1671 (blz. 231).

⁷⁰ De Kraker (2013a en 2013b) en De Kraker (2015).

⁷¹ ZA StvZ, inv.nr. 1297, uit Tholen, brieven van 29 en 30 januari 1682; inv.nr. 1688, minuut van 15 juni 1682 aan dijkgraaf en gezworenen te Tholen en Schakerloo.

⁷² ZA VPT, nr. 1, besluit van 7 febr. 1682 (fol. 99ro-100vo).

⁷³ Hollestelle (1915), 467 e.v.

⁷⁴ Hollestelle (1915), 521.

⁷⁵ ZA VPT, nr. 1, begroting 10 oktober 1682 (fol. 103vo – 104vo)

⁷⁶ Idem, fol. 147ro

⁷⁷ Idem, 25 febr. 1687, fol. 153vo-155ro).

⁷⁸ ZA VPT, nr. 1, fol. 147ro.

In de Polders van Oud-Vossemeer, ging de Oud-Vossemeerpolder onder water. Daarom besloot men twee heultjes in de dijk tussen Hickepolder en Kerkepolder te leggen om de Oud-Vossemeerpolder te kunnen ontlasten van water.⁷⁹ Dit water werd dus via Slabbecoorn en de Kerkepolder geloosd. Er werd een nieuwe verskade aangelegd tussen Oud-Vossemeer en de Hickepolder waar de stenen heul had gelegen. Deze werd op 23 februari tot volwaardige zeedijk verhoogd. De doorbraak in de Hickepolder werd ook geïnspecteerd, mede met het oog om door de zeedijk van deze polder een zeesluis te leggen. Verder overstroonden hier nog de Leguitpolder, Oudt-Kijkuitpolder en de Vogelsang.⁸⁰

In de Slabbecoornpolder waren overigens nog eens 136 roeden land weggespoeld.⁸¹ In de Hickepolder ging het niet alleen om schade aan de dijk met diverse gaten. In zowel de noordoost- als de zuidwesthoek was land weggespoeld (72m 169r werd aangekocht; 6m 19r verspoeld), terwijl de zeedijk over een lengte van 77r 10v geheel nieuw diende te worden aangelegd.⁸²

In de Kerkepolder werd het grote gat gedicht met een verskade en daarna in twee gedeelten (38r) tot volwaardige zeedijk opgemaakt.⁸³ Dit gat lag uiteraard in de binnendijk.

Volgens Hollestelle (1915) stond het zeewater 12 voet of ruim 3,60 m boven het maaiveld van de Dalempolder.⁸⁴ Aangezien er tussen 1682 en 2017 ruim drie eeuwen tijdsverschil ligt waarin zowel de zeespiegel is gestegen als het land is gedaald, zegt dit gegeven niet zoveel.

2.3.10 Overstroming in 1715

Op 12/13 maart 1715 woedde er een zware storm in zuidwest-Nederland die tot grootschalige overstromingen heeft geleid. De zeedijk van Rasernij brak door waardoor ook water de Dalempolder instroomde.⁸⁵ Er werd met behulp van soldaten erger voorkomen, want er werd een kistdam gelegd. Tussen de Slabbecoornpolder en de Dalempolder was er een doorbraak waardoor beide polders overstroonden.⁸⁶ Verder ging de Oudkijkuitpolder onder water. Na reparatie van de dijken en heulen werd daar de zeedijk verhoogd. Via de Oudkijkuitpolder moet ook de Leguitpolder zijn overstroemd (tabel 3). Naar aanleiding van de inundatie en doorbraak van de zeedijk van de Slabbecoornpolder werd daar een verskade gelegd.⁸⁷ Vervolgens werd de zeedijk 2 voet verhoogd. In deze polder spoelden in 1715 66,5 roeden land weg.⁸⁸ De stad Tholen had waterschade aan een van de stadspoorten.⁸⁹

Ook Schakerloo heeft veel water binnengekregen.⁹⁰

⁷⁹ ZA OV, nr. 2, fol. Res. 21 febr. 1682; vgl. Delahaye (1969), 575.

⁸⁰ ZA OV, nr. 2, res. 6 juni 1682.

⁸¹ ZA OV, 42, rekeningen Slabbecoornpolder 1682-1683.

⁸² ZA OV, nr. 36, rekening Hickepolder 1682.

⁸³ ZA OV, 43 rekeningen Kerkepolder, 1682-1683

⁸⁴ Hollestelle (1915), 520.

⁸⁵ ZA VPT, nr. 88 (rekening 1715 e.v.).

⁸⁶ ZA VPT 88,

⁸⁷ ZA OV, 44, rekeningen Slabbecoornpolder tot 1715.

⁸⁸ ZA OV, 42, rekeningen Slabbecoornpolder, 1716-1717.

⁸⁹ GAT invnr. 4, res. 24 maart 1715.

⁹⁰ ZA VPT, 95, fol. 20 e.v.

Tabel 3 Overstromingen en schade, 1715

	Polder	gemet	roe	Nadere omschrijving schade
7	Slabbecoornpolder	89	126	zwaar geïnundeerd, zelfs 6or nieuwe zeedijk; meeste polders in de zuidhoek krijgen 2 Putse voeten verhoging
8	Kijkuitpolder	138	75	
9	Leguitpolder	153	37	door gemeenschappelijke suatie ingelopen en alle vruchten verwoest;
11	Alteklein	5		twee gaten en vruchten bedorven; heeft een laag en smal dijkje dat nodig aangepast moet worden

2.3.11 Overstroming in 1721

De Oud-Vossemeerpolder, Slabbecoorn, Hikke en de Oudkijkuitpolder gingen volgens Hollestelle (1915) onder op 21 januari 1721 water.⁹¹ Pas tegen 10 april was de schade t.a.v. de Oud-Kijkuitpolder weer hersteld.⁹²

2.3.12 Stormvloeden en overstromingen 1808/1809

Op 15 januari 1808 woedde er een stormvloed.

De zeedijk van de Deurlopolder ging op vijf plaatsen kapot over een totale lengte van 35,5 roeden (144,13 m) tot op veelal $\frac{3}{4}$ roede van de kruin uit. Aan de binnenzijde spoelde het tot op 2 tot 2,5 voet onder de berm weg (tabel 4). Aan de noordzijde van de zeedijk was al een kreek gevormd. Verder was ook de Slabbecoornpolder doorgebroken. Ook de Schenkeldijk (= binnendijk) van de Dalempolder diende te worden hersteld. De kosten voor herstel werden gedragen door 4.784 m 14 r.⁹³ Kennelijk drong het zeewater tegen de binnendijken aan en moeten op 31 januari 1808 ook Schakerloo en de Vijftienhonderdgemetenpolder water binnen hebben gekregen.⁹⁴

Tabel 4 schade polders 15 januari 1808⁹⁵

Polder	lengte	nadere bijzonderheden
Schakerloo		
nrs. 1-12	114	2 tot 3 voet te laag
nrs. 13-16	48	3 voet en 6 duim
nrs. 17-21	60	
nrs. 22 en 23	24	1 voet
nrs. 24-26	36	
nrs. 27-29	36	1 voet en 6 duim

⁹¹ Hollestelle (1915), 563. Elders noemt hij 1 januari 1721 (580) als datum; vgl. Delahaye (1969), 575.

⁹² Hollestelle (1915), 589.

⁹³ ZA VPT inv.nr 3, res. 8 februari 1808

⁹⁴ ZA VPT, inv.nr. 3, schrijven van 31 januari 1808 en 1 februari 1809.

⁹⁵ ZA VPT, nr. 15.

nrs. 30-36	84	3 voet en 6 duim
nrs. 37	12	1 voet en 6 duim
nrs. 38-40	36	3 voet
nrs. 41-45	60	2 voet
nrs. 46-50	60	6 duim
nrs. 51-56	72	6 duim
	672,5	
Polder van Vijftienhonderdgemeten		
nrs. 1-15	60	gelijk
nrs. 6-9	48	1 voet 1 duim
nrs. 10-12	36	gelijk
nrs. 13-17	60	8 duim
nrs. 14	12	1 voet 6 duim
nrs. 19-21	36	1 voet 6 duim
nrs. 22-25	48	6 duim
nrs. 26-29	48	gelijk
	343 r	
Vijftienhonderdgemeten ander gedeelte vanaf Deurlo noordwaarts		
	37	gelijke kruin; bij Robbertshoek tot de 8e kopboom
	39	6 roeden overvloed, gedeelte tot aan Alteklein
	43	tot a/d hoek v/d wei van Adriaan Guillam; geen water overvloed
	93	tot a/d Mosselhoek, heeft overgeloten
		nodig om hier 2 voeten op te zetten
	106	van Mosselhoekweg tot a/d Kommesluis; 10 roeden overgevoerd
	119	v/d Kommesluis tot tegen de zuidbeer v/d stad Tholen; 35 r kapot
	?	v/d Molenweg tot a/d bank is op plaatsen water overgestroomd
	487 r	
Deurlopolder		
nrs. 1-7	84	niet overgevoerd
nrs. 8 en 9	24	niet overgevoerd
nrs. 10-12	36	overgevoerd
nrs. 13-19	84	1 voet
nrs. 20 en 21	24	doorgebroken; 1,5 voet

nrs. 22 - 24	36	mede doorgebroken een gedeelte 1,5 voet
nrs. 25-31	84,5	1,5 voet
nrs. 31	9,5	
	369,5 r	
Dalemsepolder	109	water is over 20 roeden erover gelopen, dus 1/2 hoger te maken

Bron: ZA VPT nr. 15

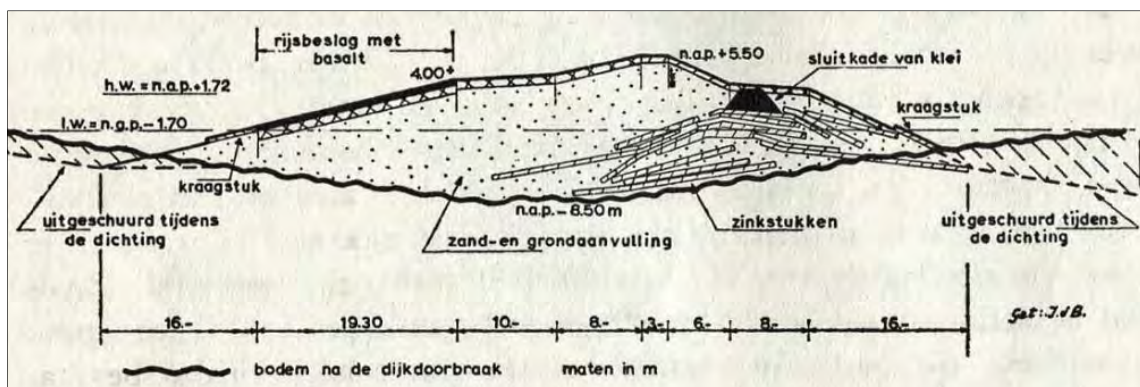
Verder blijken ook de Razernij en de Slabbecoornpolder onder water waren te zijn geraakt. Het water in de Razernij stond zelfs 8 voet hoog.⁹⁶

De stormvloed begin 1809 leidden tot onderwater lopen van de Deurlopolder en de Razernij.⁹⁷ De dijk van de Razernij er het slechts aan toe, terwijl van de zeedijk van Deurlo waren vrijwel alle verse verhogingen weggeslagen.

Naar aanleiding van de inundatie van 1808 werd bepaald dat de zeedijk verhoogd moest worden tot 1 voet boven het peil van de stormvloed.⁹⁸ Blijkbaar was er voor de Vijftienhonderdgemetenpolder een schorretje genaamd Alteklein dat dienst kon doen bij dijkherstel en dijkverhoging. Reeds was men met dijkverhoging in 1808 begonnen, maar de resultaten ervan waren door de stormvloed van 1809 praktisch ongedaan gemaakt. Het dijkbestuur van de VPT liet in de zomer 1809 weten dat er nog 900 roeden 3.654 meter dienden te worden opgehoogd.⁹⁹

2.3.13 Overstroming 1825

Op 4/5 februari 1825 woedde er een zware storm waardoor enkele polders inliepen. Ook de stad Tholen liep schade op aan straten, de sluis in de molenkom, terwijl een deel van de wal inzakte. Ook de heul onder de *Ouderossemeersschepoort* verzakte.¹⁰⁰

Afbeelding 6 Profiel van de beschadigde zeedijk van Nieuw-Strijen, 1995.

⁹⁶ GAT, inv.nr. 669a. Brief van 31 januari 1808.

⁹⁷ ZA VPT, inv. Nr. 3, schrijven 1 februari 1809.

⁹⁸ ZA VPT, inv. Nr. 3, schrijven van 15 juni 1809.

⁹⁹ ZA VPT, inv. Nr. 3, schrijven van 21 juni 1809.

¹⁰⁰ GAT inv.nr. 117 Dossier watervloed 1825.

2.3.14 Overstroming 1894

Op 29/30 december 1894 brak de zeedijk van Nieuw-Strijen door tijdens storm met hoogoplopende waterstanden. Het water liep 1,20 m hoger op dan normaal. Over een lengte van 54 meter brak de dijk door tot 7,50 m onder de laagwaterlijn.¹⁰¹ De top van deze zeedijk lag op 5,50 +NAP, de basis van de dijk was ruim 32 meter (afbeelding 6). Hierbij zij nog opgemerkt dat deze zeedijk langs de Oosterschelde lag.

2.3.15 Stormvloed en overstromingen 1906

Op 15 maart 1906 woedde er een zware storm die tot stormvloed leidde en het overstromen van diverse polders (tabel 5).

Tabel 5 Overstroomde polders in 1906

	polders	ha
1.	Suzannapolder	67
2.	Vogelsang	37
3.	Leguitpolder	74
4.	Oud-Kijkuitpolder	70
5.	Slabbecoorne	49
6.	Oud-Vossemeer	677
7.	Kerkepolder	194
	Totaal:	1.168

De Slabbecoornpolder overstroomde, terwijl ook de Oud-Kijkuit water binnenkreeg.¹⁰² Verder liepen de Vogelsang, Kerkepolder en de Leguit onder water.¹⁰³ De schade is als volgt:

Slabbecoorn met drie gaten: dijkpalen 77 en 78 over 14 meter, diep 2,75 m beneden de kruin; dijkpalen 74-76 lang 49 meter en grootste diepte 3 m beneden de kruin en nog tussen dijkpalen 67-69 over 150 meter lengte met onbekende diepte. Als gevolg hiervan liep de binnendijk met Oud-Kijkuit door op vier plekken over een grote lengte en ook Leguit, die slechts door een lage dijk met twee onderbrekingen was gescheiden.

Vogelsangpolder twee doorbraken: een tussen dijkpalen 26 en 27 lang 19 meter en een tweede tussen dijkpalen 17 en 20 lang 169 meter, maar hier was in het midden weer 41 meter blijven staan,

¹⁰¹ Wilderom (1964), dl. 2, 200-201.

¹⁰² ZA VPT, inv. Nr. 7, res. Polderbestuur van 30 april 1906; OV, nr. 4, res. 17 maart 1906.

¹⁰³ ZA OV, 16, schrijven van 22 maart 1906.

terwijl van de overige lengte een groot deel slechts tot bermhoogte was weggevallen. De diepte van het grootste gat bedroeg 2,28 m beneden laagwaterpeil.

Leguitpolder had afschuringen voor dijkpaal 50 over 13 meter en bij dijkpaal 18 van 12 meter, maar doorbraak aldaar voorkomen.

In de nacht van 12 op 13 maart hadden door het inlopen van Leguit zware overstortingen plaats over de Oud-Vossemeerschendijk, ondanks het feit dat de doorritten aldaar van kistdammen waren voorzien.

Vervolgens werd door de invloeiing van Oud-Kijkuit en Leguit ook de binnendijk tussen die polders en de Kerkepolder door het water bespoeld. Ondanks zorgen om de doorritten met kistdammen te sluiten brak in de ochtend van 13^e de dijk op twee plekken door. Daarom liep ook de Kerkepolder onder water, nl via een gat van 20 meter van de aansluiting met de Oud-Vossemeerschendijk en de tweede bij de aansluiting van de Leguitschendijk, beide over circa 30 meter lengte. De eerste met geringe diepte, de tweede dieper en dus met sterkere stroming. Teneinde een inundatie van Hickepolder te voorkomen, werden de duikers van die polder en Kerkepolder afgedamd. Aangezien de scheidsdijk tussen de polders Oudkijkuit en Leguit enerzijds en de Kerkepolder anderzijds de scheiding vormde tussen de waterlozing van de vier kleine polders via de sluis in de Oudkijkuitpolder en de drie grote polders die uitwaterden via stoomgemaal in de Hickepolder suerden gebeurde het volgende: eerst werden twee gaten gedicht, zodat het water uit Oud-Vossemeer en Kerkepolder kon worden geloosd. In Kerkepolder bereikte het een stand van 1 m NAP. Intussen was door het gat in de Vogelsangpolder een kade getrokken en opgehoogd tot even boven vloedpeil. Ook was begonnen met het sluiten van de gaten in de binnendijk Vogelsang – OudKijkuitpolder. Zodra dit gereed kwam, kon het water uit Oudkijkuit- en Leguit- en Vogelsangpolder door de zeesluis van de Oud-Kijkuitpolder worden geloosd. Bij dit alles was het een probleem om goede en voldoende grond aan te voeren, immers alles rondom stond onder water. Nadat de ingelanden van de polder Oud-Vossemeer hadden besloten de kosten voor herstel gezamenlijk te dragen, kon worden begonnen met dichtung van de Slabbecoornpolder.

Het dijkherstel met de geplande dijkverhoging in alleen Oud-Vossemeer werd begroot op 107.000 à 260.000 gulden. Ook dienden de binnendijken tot 2,5 boven hoogwaterpeil te worden opgetrokken tot zeewaardige dijken en de passages van muurtjes voorzien met daarin te plaatsen schotbalken.¹⁰⁴ De binnendijk van Oud-Kijkuit en de Leguitpolder waren over een aanzienlijke lengte al lange tijd te laag. Bovendien was voor het herstel van die binnendijk erg veel grond nodig.¹⁰⁵

De inundatie van 1906 was de laatste en dus meest recente overstroming van polders in het onderzoeksgebied.

¹⁰⁴ ZA VPT, nr. 21 schrijven van 27 maart 1906 van ing. Hoogerwaard.

¹⁰⁵ ZA OV, nr.16, schrijven van 12 april 1906.

2.4 Afwateringsgeschiedenis

2.4.1 Vrije Polders van Tholen

Voor wat het gebied van de Vrije Polders van Tholen betreft, volgde de waterlozing van de polders de bedijkingsgeschiedenis. Aanvankelijk loosde Schakerloo zelfstandig, maar na verloop van tijd ging de waterlozing door de Vijftienhonderdgemeten. Door de aandijking van diverse andere polders, zoals de Vrouwe Belya, Nieuweland, Peuke en Puit sloten deze polders aan op de zeesluis van de Vijftienhonderdgemeten. Zo loosde de Puit via een heul in de Peuke en die op zijn beurt via een tweede heul in de binnendijk via het Nieuweland. Het Nieuweland loosde via een heul bij Muylvliet (Molenvliet) in de Vijftienhonderdgemeten. Overal onder wegen en in binnendijken lagen heulen of duikers. Het overgrote deel was van hout. De watergangen waren gegraven waterlopen, die boven hooguit 2 tot 3 voeten (0,68 -1,02 m) breed waren. Omdat de binnenpolders Nieuweland, Peuke en Puit een wat hoger maaiveld hadden, liep het binnenwater 'automatisch' de Vijftienhonderdgemeten in. Ook Deurlo en de Razernij loosden via de Vijftienhonderdgemetenpolder.

Wat veranderde er in de loop van de tijd aan dit afwateringsstelsel?

In de jaren 1468/69 werd er bij Tholen een nieuwe sluis gelegd, nadere bijzonderheden ontbreken hierover.¹⁰⁶ Voor langere tijd had Oud-Strijen een eigen waterlozing. Of dit reeds vanaf het begin was, is niet duidelijk, maar in 1477/78 heeft de polder zijn uitwatering verlegd naar de sluis bij Tholen. Dit gebeurde naar aanleiding van het overstromen van Nieuw-Strijen in 1477. Er werd een sluisje/heul in de binnendijk van Oud-Strijen gelegd op de plaats waar het had gelegen.¹⁰⁷ Het lijkt er dus sterk op dat dit sluisje in 1477 elders lag en dus opnieuw verplaatst is naar de plek waar het oorspronkelijk lag. De polder waterde uit via de Tholense sluis. In de domeinrekening 1477/78 wordt ook het leggen van een nieuwe sluis in Schakerloo vermeld; onduidelijk is of dit dezelfde is.¹⁰⁸ In 1480 wordt nogmaals melding gemaakt van het leggen van een nieuwe sluis in Schakerloo.¹⁰⁹ Kennelijk wordt hier geduid op een grote heul in een van de binnendijken, wellicht die met de Vijftienhonderdgemeten.

In de jaren 1503-1504 werd de afwatering door het uitbaggeren van de watergangen en grondig herstel van de sluizen, sterk verbeterd.¹¹⁰ Nadere bijzonderheden blijven onvermeld. In de jaren 1509-1510 werd er in de Vijftienhonderdgemeten een nieuwe sluis gelegd.¹¹¹ De reden van de nieuwbouw is onduidelijk, maar houdt wellicht verband met mogelijke schade door de stormvloed van 1509 of zelfs korte inundatie.

In de navolgende ruim anderhalve eeuw zit er een flink hiaat in de gegevens omtrent de afwatering.

Op 7 juni 1670 wordt een overeenkomst met Broeke en Rooland gesloten om af te wateren door de Vijftienhonderdgemeten. In de overeenkomst werden de intenties afgesproken om een heul in de binnendijk van de Vijftienhonderdgemeten te leggen ter hoogte van de hoeve van Marinus van Hecke.¹¹² Verder zou bij de stad Tholen een nieuwe zeesluis worden gelegd die door Broeke en

¹⁰⁶ ZA RK Bourg. Nr. 1394 (jaren 1468/69).

¹⁰⁷ ZA RK Bourg. 1637 (baljuwsrek. 1477/78)

¹⁰⁸ ZA RK Bourg. Nr. 1405, jaren (1477/78), rubriek V.

¹⁰⁹ ZA RK. Bourg. Nr. 1639, dijkgraafrekening 1480.

¹¹⁰ ZA RK Bourg. Nrs. 1437-1438, jaren 1503-1504.

¹¹¹ WBA, RK BoZ, nr. 3410, rekening jaren 1509-1510

¹¹² ZA VPT, 233, akkoord van 7 juni 1670

Rooland enerzijds en de polders Schakerloo, Vijftienhonderdgemeten, Dalem, Puit, Peuke en Nieuweland zou worden betaald. Verder zou de watergang vanaf de Commesluis door de Vijftienhonderdpolder lopend richting Schakerloo tot de Lieve Vrouwendijk bij *Adamswegken* worden verdiept. Kennelijk was de heul in de binnendijk van de Vijftienhonderdgemeten reeds gelegd, want het binnenwater stond toen in de Vijftienhonderdpolder ruim 8 duim hoger dan in Schakerloo. Het water uit het Rooland en Broeke viel namelijk dieper. Bijgevolg diende het aantal heulen te worden uitgebreid. Dichter tegen de stad liep het binnenwater weer door wat hogere landen, dus daar moest verruiming en verdieping van watergangen plaatsvinden en de heulen worden aangepast. Tevens diende de waterloop tot aan de Brandepoort van Tholen te worden aangepast. Het water liep namelijk in de vesten van de stad en van daar naar het *sluizeke* in de singel van de stad, buiten de Oudelantsepoort naar de Commesluijs. Die lengte moest ook vier voeten worden verbreed. Kennelijk lag het sluisje in de stad drie voet (bloise) dieper dan de Commesluis, dus die moest worden aangepakt.

Die nieuwe zeesluis (*Commesluis*) kwam er in 1670-1671 en diende een lagere dorpel te krijgen dan de oude. De sluis werd echter deels verwoest door het inbreken van het vingerling in 1670.¹¹³ De stormvloed van 22 september 1671 completeerde de ramp die de sluisbouw overkwam (zie hiervoor). Uit het sluisbestek van 1 april 1671 blijkt dat deze 2 voet (0,68m) dieper dan de oude werd gelegd. Uit het bestek blijkt het om een dubbele sluis te gaan: 92 voet lang (31,28 m), breed 17,5 voeten (5,95 m) en hoog 7,5 voeten. (2,38 m).¹¹⁴

De afwatering uit Broeke en Rooland via de Vijftienhonderdgemeten heeft echter maar tot 1684 geduurd.¹¹⁵ Op 3 juli 1684 vroegen Broeke en Rooland om via een heul naar de Hikkepolder te mogen sueren. Om die waterlozing goed te laten verlopen, moest de bodem van de nieuw te leggen heul 3v en 5 duim Putse maat boven die van de heul in *Roseweele* worden gelegd.¹¹⁶

Na de overstroming in 1715 werd in de binnendijk van het Nieuweland en de Vijftienhonderdgemeten een nieuwe heul gelegd.¹¹⁷ De heulen die aldaar zaten en in de binnendijk en aan de *Peucksendijk* hadden schoften of schuiven.¹¹⁸ Er was kennelijk een vast persoon die de schoften bediende indien nodig, ook in de jaren erna.

Naar aanleiding van de overstroming van de Vijftienhonderdgemeten werden de heulen die in de Vrouwendijk en aan de *Peuckschendijk* lagen gerepareerd, met name waar het de schoften betrof.¹¹⁹

Tussen 1738 en 1743 werden in het Nieuwland diverse heulen vernieuwd of geheel vervangen. De heul tussen de Vijftienhonderdgemeten en het Nieuwland werd geheel ontgraven en kennen in 1738 vervangen door een stenen heul. Technische gegevens zijn niet bekend, want is er alleen een bestek van het grondwerk dat de oude houten sluis bloot legde.¹²⁰

¹¹³ Hollestelle (1915), 4771 e.v.

¹¹⁴ ZA VPT, nr. 1 bestek van 1 april 1671 bestaande uit 19 artikelen (fol. 50vo-54vo).

¹¹⁵ Hollestelle (1915), 536.

¹¹⁶ ZA OV, 3, ontwerpverdrag van 3 juli 1684 en reactie van 20 maart 1685.

¹¹⁷ ZA VPT nr. 88, jaar 1716.

¹¹⁸ ZA VPT, 86, rek. 1708-1709.

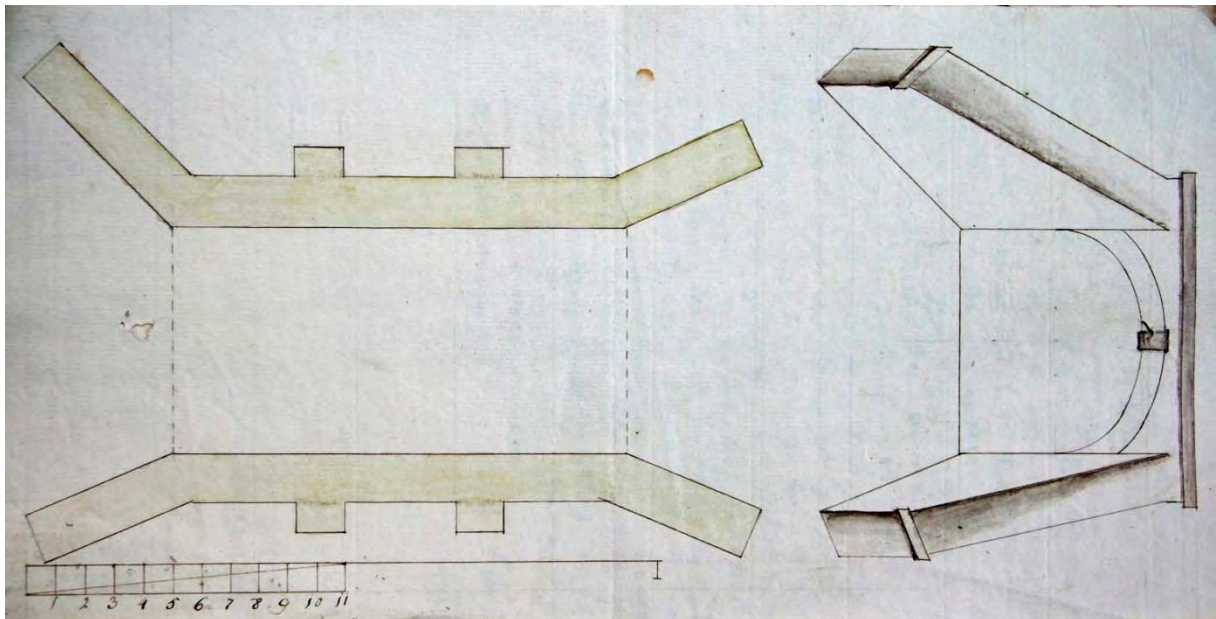
¹¹⁹ ZA VPT, nr. 88 rekening 1716-1717.

¹²⁰ ZA VPT, nr. 234, bestek grondwerk van 1738.

Een tweede bestek uit 1741 betreft het geheel vernieuwen van de heul die in de binnendijk van de Peuke-Nieuwland lag (zie Bijlage II). De heul had een lengte van 36 voet (10,8 m), wat duidt op een tamelijk smalle dijk tussen beide polders, in feite het verlengde van de Nieuwlandsedijk.¹²¹

Een derde bestek betreft het leggen van een houten heul in de Vrouwendijk (Peukepolder) uit 1743, die 36 x 3,25 voet was, dit is 10,19 x 0,71 m.¹²² Opnieuw duidt dit op een smalle binnendijk.

Uit een vierde bestek (1750) voor het maken van een houten heul in het Nieuwland blijkt dat deze 17 voet lang was en vier voet breed.¹²³ Indien dit Putse maat is, is dat 5,78 m lang en 1,36 m breed, wat er op duidt dat dit een heul onder een weg moet zijn geweest.

Afbeelding 7 Bestek van een stenen heul in wellicht de Vijftienhonderdgemeten, 18^e eeuw (ZA VPT, nr. 234).

In de loop van de achttiende eeuw werden behalve de heulen vervangen, ook de zeesluis versteend. Midden negentiende eeuw lagen er in de Vrije Polders van Tholen 27 heulen, waarvan tweederde nog van hout was. Alleen al in het Nieuwland lagen 5 heulen, waarvan er echter maar een van hout was, de andere vier waren stenen heulen, die in breedte varieerden van 3 tot 2,5v (0,85 - 1,02 m) (Bijlage III)

Uit een fragment van een kaart 1: 10.000 van De Vrije Polders van Tholen (afbeelding 8) blijkt dat er in het Nieuwland acht duikers lagen, vier van steen en vier van hout.

Op 15 december 1905 besluiten het bestuur van de Vrije Polders van Tholen in de zeedijk bij de zeesluis van de Vijftienhonderdgemetenpolder een stoomgemaal te stichten.¹²⁴ Dit is in 1924 door een diesलगemaal vervangen en na 1945 door een elektrisch gemaal.¹²⁵

¹²¹ ZA VPT, nr. 234, bestek van 1741. Er werd in Blooise maat gemeten (1 voet = 0,30 m).

¹²² ZA VPT, nr. 234, bestek uit 1743. Er is gemeten in Amsterdamse voeten: een voet is 0,2831 m

¹²³ ZA VPT, nr. 234, bestek uit 1750.

¹²⁴ ZA VPT., nr. 21, besluit 15 december 1905 in schrijven van 15 jan. 1906.

¹²⁵ Wilderom (1964), dl. 2, 297.

In de loop van de twintigste eeuw zijn veel heulen vervangen door betonnen duikers en vrijwel alle watergangen flink aangepast. De zeesluis is door een stoomgemaal vervangen.

Afbeelding 8 De Vrije Polders van Tholen (ZA VPT, nr. 293, kaart z.d.)

2.4.2 Heerlijkheid Oud-Vossemeer

Ook in de polders van de heerlijkheid Oud-Vossemeer volgde de afwatering de geschiedenis van de bedijking. Aanvankelijk moet Oud-Vossemeer een eigen sluis hebben gehad, maar door latere aandijkingen werd dit een duiker en werd de zeesluis regelmatig verlegd. Maar aan aantal latere polders besloot toch te sueren op de zeesluis in de Oud-Kijkuitpolder, zoals de Vogelsang, Slabbecoorn en Leguit. De polder van Oud-Vossemeer, Kerkepolder en Hikkepolder loosden het binnenwater via de zeesluis in de Hikkepolder.¹²⁶ In hun binnendijken lagen heulen.¹²⁷ Na kennelijk langere tijd zelfstandig of elders te hebben gesueerd, was er in 1501 sprake van het graven van watergangen uit Broeke-Rooland naar Oud-Vossemeer om zodoende op de sluis in de Hikkepolder uit te wateren.¹²⁸ Kennelijk loosden de Broeke en het Rooland dus via de Hikkepolder en dat bleef zo met uitzondering van de periode 1670 – 1684 tot 1700. Toen gingen het Rooland en Broeke hun binnenwater via Poortvliet lozen, bijgevolg werd de sluis/heul naar de Hikke afgesloten.¹²⁹

Ook in de polders van Oud-Vossemeer was regelmatig onderhoud van de afwatering geboden. In 1503 werden de watergangen vanaf de sluis bij Cornelis Lems door de Kerkepolder heen uitgebaggerd.¹³⁰ Een in 1512/13 gelegd stuk watergang had een breedte van 8v (blooise, dus 2,40 m)).¹³¹

In 1517 is er sprake van om de zeesluis in de Hikkepolder te verleggen; nadere details ontbreken.¹³²

In 1547 hadden watergangen een breedte van 8 voet.¹³³

In 1636/1637 werd in de Oudkijkuitpolder een stenen heul/sluis vernieuwd.¹³⁴ Hier moest in 1662-1663 zelfs ijs worden verwijderd.¹³⁵ In 1667 werd de sluis/heul in de Kerkepolder hersteld, terwijl een jaar later een stenen heul in de *Rijckebuverschwegh* werd gelegd.¹³⁶

Naar aanleiding van de inundaties in 1682 van o.a. Oud-Vossemaer werd een *greyne* [eiken] heule/sluisse gelegd in de dijk bij Soeteweel.¹³⁷ In dat jaar zou er een nieuwe sluis in de Kerckepolder worden gelegd, maar er werd besloten naast de oude sluis een heul te leggen van 32,5 voet lengte.¹³⁸ Zodoende zou Oud-Vossemeer zijn 'binnenwater' door de Kercke/Hikkepolder kunnen lozen, er was op 7 maart 1682 immers een garantie gegeven dat dit niet tot grote schade zou leiden. Het gaat hier om het lozen van het zeewater dat de polder was binnengelopen.

¹²⁶ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, res. 1508.

¹²⁷ ZA OV, 35, rekeningen 1662-1663.

¹²⁸ GAT Oud-Vossemeer, 110a, fol. 2vo en fol. 4ro.

¹²⁹ ZA VPT, nr. 1, fol. 201vo: besluit van 27 maart 1700.

¹³⁰ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, res. 1502.

¹³¹ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, res. 1512/13.

¹³² GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, res. 1517.

¹³³ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, fol. 119vo (1547).

¹³⁴ ZA OV, 34, rekeningen Leguitpolder.

¹³⁵ ZA OV, 34, rekeningen Leguitpolder, 1665-1667.

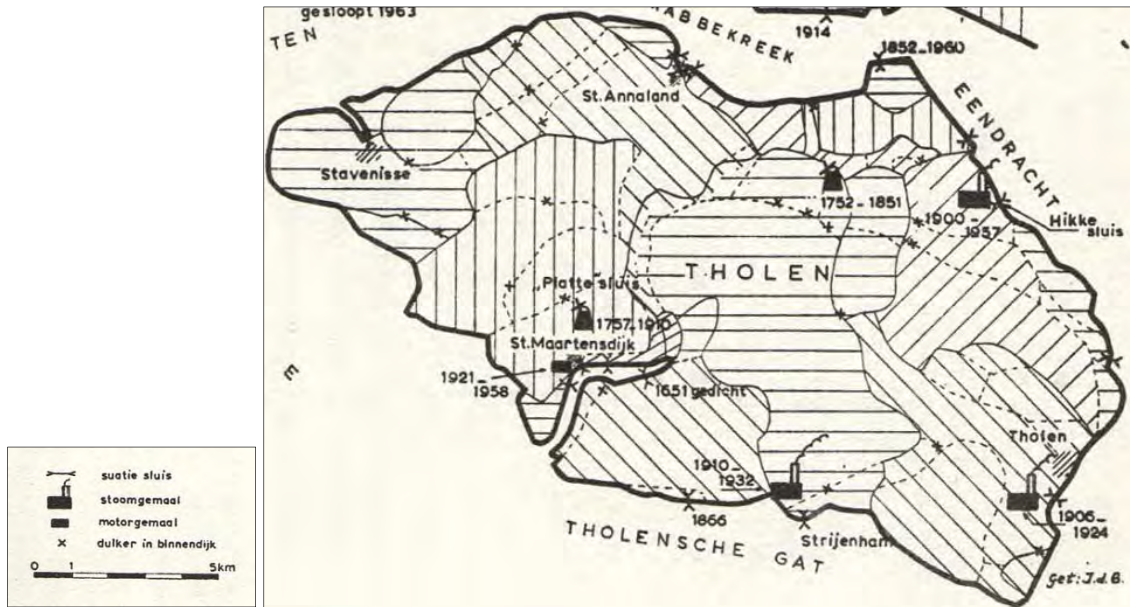
¹³⁶ ZA OV, 35, rekeningen 1667-1669.

¹³⁷ ZA OV, nr. 3, res. 30 maart 1682.

¹³⁸ ZA OV, 3, res. 21 febr. 1682, 8 juni 1682 en 24 oktober 1682.

Behalve de aanpassing van zeesluizen en heulen is er in de loop van de tijd weinig in de afwatering veranderd. Alleen is de zeesluis van de Hikkepolder in 1900 vervangen door een stoomgemaal (afbeelding 9).¹³⁹ Ook de Vrijbergpolders loosden via dit gemaal. In 1957 werd het gesloten.¹⁴⁰

Gelet op het feit dat het Nieuweland geen deel heeft uitgemaakt van het afwateringsstelsel van Oud-Vossemeer, wordt de verdere geschiedenis van de afwatering aldaar buiten beschouwing gelaten.

Afbeelding 9 De waterlozing in het onderzoeksgebied tijdens de twintigste eeuw (Wilderom, 1964, dl. 2).

2.5 Dijkbouw: 1400 – 1953

Over de dijkbouw tijdens de vijftiende en zestiende eeuw zijn weinig specifieke gegevens voorhanden. Zelden worden in bedijkingsoctrooien en/of dijkbestekken maten genoemd. Door de veranderingen die de dijken hebben ondergaan in de loop der tijden te volgen en deze terug in de tijd te reconstrueren, kunnen gegevens worden afgeleid. De stormvloed en overstromingen vormden aanleiding tot dijkherstel en vaak ook dijkaanpassing in de vorm van verhoging en/of verzwarend. Hierbij worden dijkmaten vermeld. Ook het leggen van sluizen en heulen leverden gegevens op over de basisbreedte van zee- en oude binnendijken. Verder bestaan er gegevens uit het midden van de negentiende eeuw en zelfs tekeningen van rond 1900 die dijklichamen tonen. In onderstaande worden de gegevens op een rij gezet.

2.5.1 Vrije Polders van Tholen

In het gebied van de Vrije Polders van Tholen was voor 1600 de bedijking afgerond. Hier bestond de zeedijk langs de Oosterschelde uit: Nieuw-Strijen, Schakerloo, Razernij, Alteklein en Deurlo. Langs de Eendragt bestond de zeedijk uit dijkstukken van Deurlo, Schakerloo, Vijftienhonderdgemeten- en Dalempolder. Alle andere dijken waren binnendijken geworden. Volgens Hollestelle (1915) behield de

¹³⁹ Hollestelle (1915), 603.

¹⁴⁰ Wilderom (1964), dl. 2, 297.

Nieuwlandsepolder in feite zijn zeewerende dijken, daarom is de polder tijdens de vele stormvloed en overstromingen nauwelijks ingelopen, behalve wellicht in 1404 en 1682 via de Dalempolder.¹⁴¹

Het dijkonderhoud in de Vrije Polders van Tholen gebeurde door de landgebruikers zelf, veelal pachtboeren. Zij dienden gedurende de pacht, die zeven jaar duurde, de dijken te onderhouden (te lappen).¹⁴²

Uit een bestek uit 1660 voor het leggen van een nieuwe sluis voor de Broeke en Roelandpolder blijkt dat deze 36 (Bloise) voeten lang diende te zijn, waaruit kan worden opgemaakt dat de basis van de zeedijk daar toen nog maar 10,80 m breed moet zijn geweest.¹⁴³

Specifiek over de Vrouwendijk uit 1670 geldt het volgende: In 1670 lieten Tholen-Schakerloo een sloot graven tot aan de geul van de Vrouwendijk. De sloot was 15 voet breed (5,10m), tevoren slechts 8 tot 9 voet (2,72 – 3,06m). Kennelijk werd ook een stukje dijk afgenomen en zeker een stuk van de weg die daar liep. Deze was nu 5 tot 7 voet (1,7 – 2,38 m) breedte kwijt. De darinck uit de sloot was op de weg gegooit, zodat deze in de winter onberijdbaar was geworden. De watergang was daar – volgens stad Tholen – onnatuurlijk gelegd, omdat het daar hoog was, 'tusschen een **ouden hooghen dijk** en de wegh'.¹⁴⁴ Het gaat hier om de Deewegh, lopend vanaf de Lieven van Ottegems tot de geul van de Vrouwendijk. Verder wilde de stad voorkomen dat de binnendijk van de Polder Vijftienhonderdgemeten en Schakerloo zou worden doorsneden. In een latere resolutie besloot de stad het zo te laten en in vijf voorwaarden Tholen-Schakerloo voor te stellen via een heul in de singel water te lozen en nog andere zaken te regelen. Verder blijkt uit deze onderhandeling dat:

*'Ende alsoo den dick tusschen de 1500 gemeten en 't Roolant is geopent, en bij d'ingelanden van Schakerloo oock is consent gedragen tot het doorsnijden van den dijk omtrent Adams weghje, en gemerckt beyde de voors. **dijcken hebben een groote breete**, en het leggen van lange heulen door deselve veel soude costen en stremmingen in de suatie soudon connen geven, is geaccordeert dat beude deselve heulen sullen werden geleght ofte in den berm vanden dijk ofte boven in de kruijnen, op soodanighen lenckte als het de genoemde heeren best sullen oordeelen...*¹⁴⁵

Uit bovenstaande blijkt dus dat de bestaande binnendijken eind 17^e eeuw vlakbij de stad Tholen – dus de vroegere zeedijken - rond 1670 nog steeds breed en hoog waren.

Uit een bestek tot het leggen van een heul in de binnendijk tussen de Vijftienhonderdgemeten en het Nieuweland in 1674 blijkt deze 48 voeten lang en 6 voeten breed (16,32 m bij 2,04 m) te zijn.¹⁴⁶

Uit een bestek ter verhoging van dijkstukken van de zeedijk van Schakerloo uit 1686 blijkt: *'...een halve voet hooger binnensdijcke, als het oude stael tegenover den voorss. steen, dosserende naer den buitenkant ofte kruijne ½ voet lager als den binnen kruijne, de arde wel te ree ende te breecken, de kruijne een Putsche roede ende voorts volgende ordonnantie.* Een tweede aanbesteding van dezelfde zeedijk: een halver voet hooger binnensdijck als het oude stael tegenover den steen, docerende naer de

¹⁴¹ Hollestelle (1915), 520-521.

¹⁴² ZA RK Bourg. Nr. 1464, jaren 1566-1567.

¹⁴³ ZA VPT, 1, fol. 201vo.

¹⁴⁴ GAT inv.nr. 2 res. 1624-1692, res. Van 23 juli 1670 (fol. 103-103vo).

¹⁴⁵ GAT invr. 2, res. 1624-1692, res. 16 juli 1670 (fol. 104).

¹⁴⁶ ZA VPT, nr. 1, folio 65vo-66vo. Voorwaarden van 9 juli 1674.

buijten cruijnen een halfe soodt lager als den binnen cruijne, de aerde wel te reec daerde te breecken...'.¹⁴⁷

Uit een bestek van een nieuwe heul in de dijk tussen Vijftienhonderdgemeten en het **Nieuweland** blijkt dat de dijk over een lengte van 52 voet (17,68 m) wordt uitgegraven. De heul is breed 10 voet (3,40 m) en boven 40 voet (13,60) en op weerszijden een insnijding van 3 tot 4 voet (1,02 – 1,36m). Na opvulling van het geheel komt de dijk 1,5 voet (0,51m) boven de oude binnendijk.¹⁴⁸ De nieuwe heul in de dijk van de Vijftienhonderdgemeten en het Nieuweland ter hoogte van Thomas Copissen werd 48v lang (16,32 m) en 6v breed (2,04 m); hoogte werd niet vermeld.¹⁴⁹ Reeds in 1716 werd de oude heul vervangen, daarbij werden geen bijzonderheden vermeld.¹⁵⁰

In 1678 werd een gedeelte van de zeedijk van Schakerloo ½ voet (0,17 m) opgehoogd.¹⁵¹

Naar aanleiding van de overstroming in 1682 bleken de volgende zeedijken te laag te zijn: Dalem, Alteklein, Schakerloo en Razernij.¹⁵² Voor de recuperatie van de overstroomde Deurlopolder werd een dijkbestek opgemaakt. De zeedijk diende vanaf de binnenzijde verhoogd en verzwaard te worden. Op de dijk kruin stonden palen tot 14-20 duim boven de kruin zelf. De zeedijk kwam aan de binnenzijde te dosseren (schuin aflopen) 1,5 voet op de voet en bij de dijkpalen werd de kruin elf voeten (3,74 m) breed 'vande sijde tzeewaerts voor sooveel als den dijk wordt verhooght ne het beloop vanden dijk opwerken alle wel recht en ook onder de linie op de cruijne'. De op het dijklichaam ingewerkte graszoden dienden 6 duim dik te zijn.¹⁵³

Uit een bestek van de verhoging van de zeedijk van de Polder Rasernij uit 1687 blijkt dat de aannemers de dijk op de kruin eerst moesten omspitten om de nieuw opgebrachte aarde zo te laten aansluiten (tabel 6). Uit die aarde moesten ze de zeggen, het riet en de ruigte verwijderen. Tevens moest men op het eind van een aanbestedingsgedeelte 3 voet (1,02 m) over het aanpalend gedeelte heen leggen en inwerken, zodat er geen kijfgaten vielen. Het werkt werd tussen 15 april en 1 juni uitgevoerd.

De aannemers lieten de spekdammen ongemoeid; ze lieten ze zelfs doorschieten tot aan de bermsloot van de zeedijk van de Razernij. Dit werk werd met dijkpalen afgepaald en gemeten in Putse maat.

Op 15 aug. 1699 werden de dijken met weiden verpacht van Schakerloo, Deurlo tot hoek Razernij: geen beesten op de zeedijk! Dus wel de weitjes ernaast: Deurlo, Schakerloo, Razernij en de Vijftienhonderdgemetenpolder.¹⁵⁴

Naar aanleiding van de stormvloed van 1715 vond dijkherstel plaats. Zo werden gedeelten van de binnendijk van Schakerloo opgelapt: '... ter lengte van 16 r. te verhogen doorgaens 3 voeten van buijten int as vander 15v [5,10 m] beneden de nieuwe cruijne met een zeebeck tot thuijs, als ook de bressen binnensdijckx. Item de voetpadt. Item de laegtens tegen de padt op de cruijne opgevult ter

¹⁴⁷ ZA VPT, nr. 1, 1686, fol. 86ro-89ro).

¹⁴⁸ ZA VPT, inv. 1, bestek van 9 juli 1674 ... (fol. 64ro-65ro)

¹⁴⁹ ZA VPT, 1, fol. 65vo-66vo)

¹⁵⁰ ZA VPT, nr. 88 (rek. 1716).

¹⁵¹ ZA VPT, nr. 1, folio 87ro (jaar 1678).

¹⁵² ZA VPT, nr. 1, folio 103vo (1682).

¹⁵³ ZA VPT, nr. 1, folio 142ro-144ro.

¹⁵⁴ ZA VPT, 1, (fol. 192vo- 194ro)

lengte of breete van 4 R. op d'eijnde een voet hooger als d'oude dijk etc. op te leveren St. Jan aengenomen op de hoop om lb. 20 - Andries Schenger...'.¹⁵⁵

Tabel 6 Bestek van de zeedijk van de Razernij, 1687

nr	lengte	bijzonderheden
1	20	14 tot 20 duim onder de paal;
		1,5v op de voet dosseren; kruin 11v breed
2	33	23 duim onder de paal
3	25	15 duim onder de paal
4	25	23 duim onder de paal
5	25	22 duim onder de paal
6	17	22 duim onder de paal
7	20	34 duim onder de paal
8	21	13 duim onder de paal;
		ook hier 1,5v dosserend op de voet
9-10	51	gesteld met drie palen: 9 duim onder de eerste;
		19 duimen onder de tweede in het midden;
		22 duimen onder de derde paal
totaal	237	962,2 m lengte

Bron: Vrije Polders van Tholen, 1, fol. 142ro-145ro

De binnendijk van Razernij werd opgehoogd, ook de zeedijk van Alteklein.¹⁵⁶ Verder werd de zeedijk van Schakerloo opgehoogd, waarbij veel grond binnendijks werd gehaald. De eerste doorbraak van 16 roeden in de zeedijk van Schakerloo werd zelfs 5 voet (1,70 m) hoger dan de oude gelegd. Het grote gat in de zeedijk van de Vijftienhonderdgemetenpolder van 20 roeden lengte bij de hoek met de Deurlopolder diende zelfs $3\frac{3}{4}$ voet (1,28 m) boven de oude dijk kruin uit te komen die 5 voet (1,70 m) breed was.

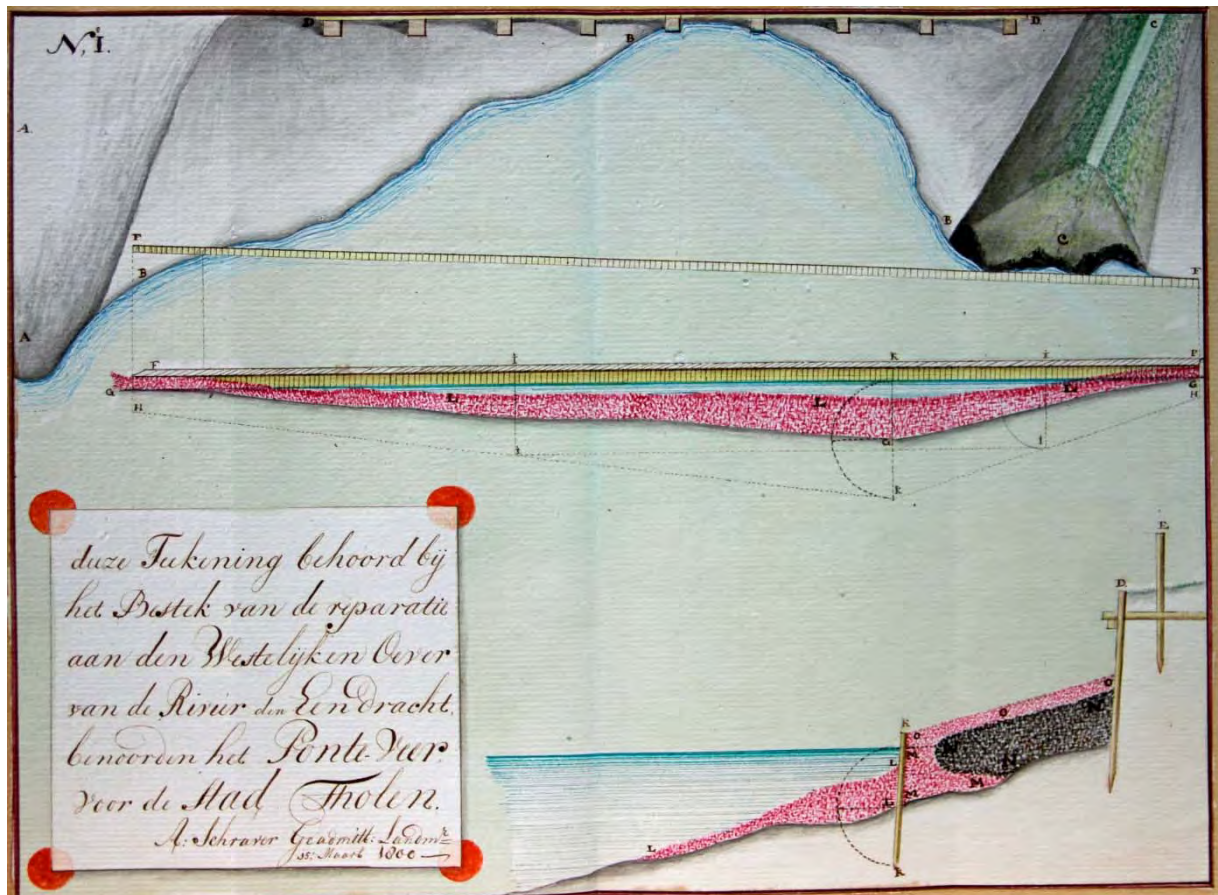
Een uit eerder aangehaald bestek tot het vernieuwen van een heul in de binnendijk van Nieuwland-Peukepolder uit 1741 blijkt dat dit een lengte van 36 Blooise voeten, wat neerkomt op 12,24 m, terwijl een enkele jaren later vernieuwde heul in de Vrouwendijk, eveneens op 36 voet lengte kwam. Daar dit Amsterdamse voet is, is dat ruim 10 meter.¹⁵⁷ Ondanks het feit dat de heulen wellicht niet over de volledige dijkbreedte zijn gelegd, gaat het toch om vrij smalle dijken. Gelet op het feit dat hier ook nog veelal een weg op kon liggen, waren ze bovendien stijl.

Een kaart uit 1800 van de zeedijk vlakbij het veer van de stad Tholen laat zien hoe de zeedijken er vlak voor de inundaties van 1808-1809 uitzagen. Het betreft hier een dijk langs de Eendragt (afbeelding 9). Op deze plek waren het tamelijk smalle dijklichamen met bovenop een duidelijk herkenbare dijk kruin.

¹⁵⁵ ZA VPT, invnr. 95 Boekje 1715 e.v.

¹⁵⁶ ZA VPT, 86 rek. 1715-1716

¹⁵⁷ ZA VPT, 234, bestekken 1741 en 1743.

Afbeelding 10 Zeedijk bij de stad Tholen, 15 maart 1800 (ZA RW, kaarten nr. 125).

Naar aanleiding van de overstroming van 1808 werden de zeedijken overal opnieuw aangepast. Voor de Vrije Polders van Tholen betekende dit dat op de laagste plaatsen, zoals bij de Vijftienhonderdgemetenpolder er 3 voet (1,02 m) bij kwam. Als gevolg daarvan ging er in 1809 geen water over. In feite volstond men in 1809 dus met hooguit 1 voet (0,34 m) verhoging op de toen nog laagste gedeelten van de dijk. Voor de zeedijk van de Deurlopolder betekende de overstroming van 1808 dat overal de dijk 1,25 voet (0,43 m) werd opgehoogd. Ook de Dalemse zeedijk diende ½ voet (0,17 m) te worden opgehoogd.¹⁵⁸ De aanpassing van de dijken betrof:¹⁵⁹

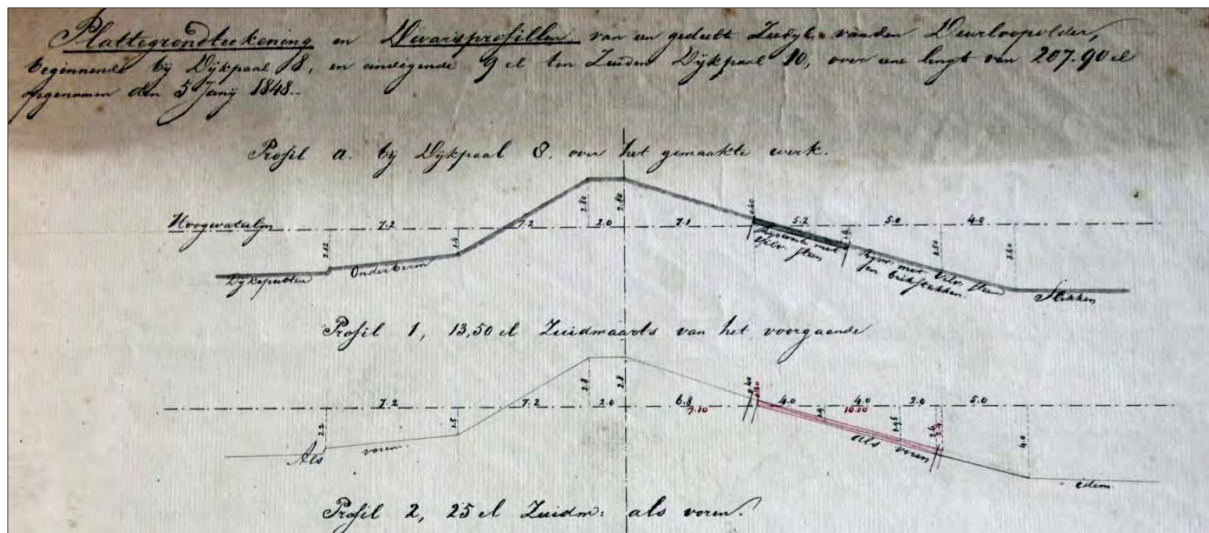
- a) Schakerloo over 492 roeden = 1997,52 m
- b) Vijftienhonderdgemetenpolder over 340 roeden = 1380,49 m
- c) Deurlo over 194 roeden = 787,64 m
- d) Dalemsepolder over 109 r = 442,54 m

Een aantal dijkprofielen van de Duerlopolder uit 1848 laat zien hoe de dijk er aldaar heeft uitgezien. De dijk had een basis van 29,10 el (20,92 m) en de dijkkruin stak 2,80 el (2,01 m) boven het gemiddelde hoogwater (afbeelding 11).¹⁶⁰ Zij hierbij opgemerkt dat de polder deels langs de Oosterschelde, deels langs de Eendragt lag. Blijkbaar gaat het hier om de zuidelijke dijk, dus langs de Oosterschelde.

¹⁵⁸ ZA VPT, inv. Nr. 3, schrijven van 21 juni 1809.

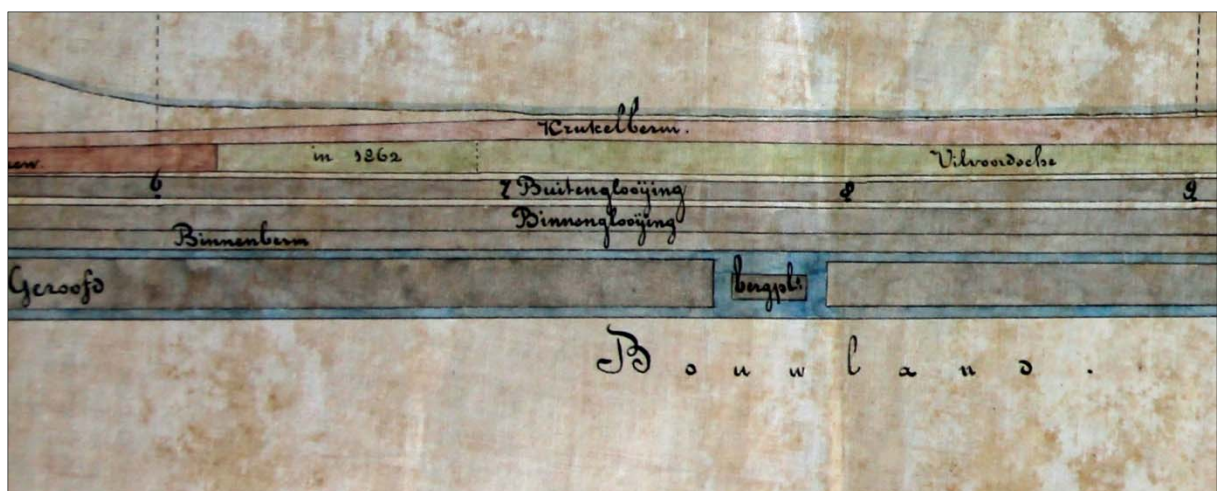
¹⁵⁹ ZA VPT 3, overzicht van 11 januari 1809.

¹⁶⁰ ZA RW, kaart 957.

Afbeelding 11 Twee profielen van de zeedijk van de Deurlopolder, 5 juni 1848 (ZA RW, krt. 957, fragment).

Uit een ander, wellicht veel later, profiel van de zeedijk van de Deurlopolder wordt duidelijk uit welke onderdelen de dijk bestond en hoe deze werd onderhouden (afbeelding 12). Aan de zee kant waren vlakken met Vilvoordse steen beschermd, een buitenglooiing bestaande uit gras, smalle kruin en een steile binnenglooiing (zie ook Bijlage VIII). Duidelijk wordt opnieuw dat de dijk vrij steil was.¹⁶¹

Afbeelding 12 Detail van de kaart van de zeedijk van de Deurlopolder, gedeelte langs de Eendragt (ZA RW, krt. 958).

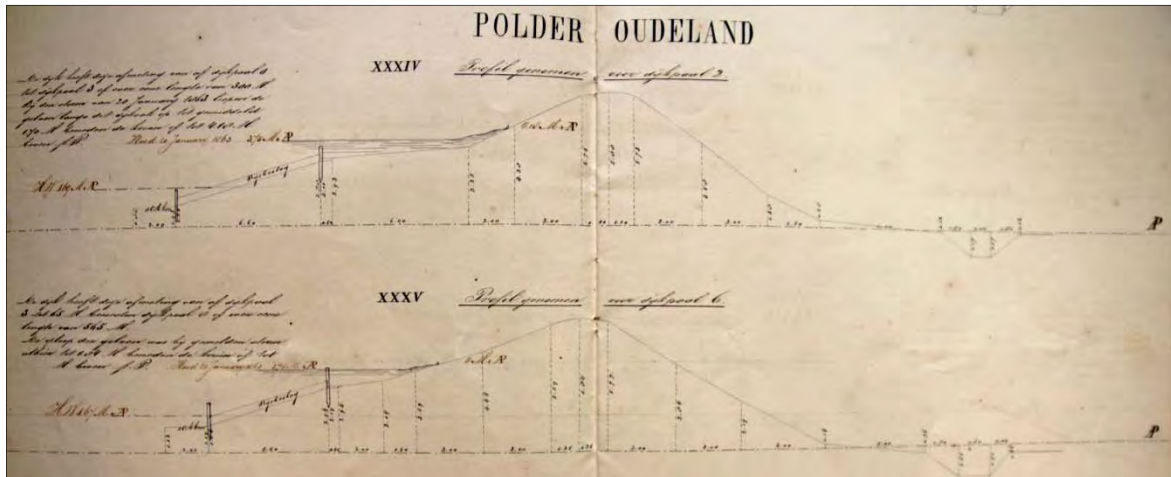
Uit een statistisch overzicht van alle polders in het waterschap Vrije Polders van Tholen uit 1850 kunnen alle dijkmaten worden gereconstrueerd (Bijlage IV).

De basisbreedte van de zeeverende dijken van Schakerloo, Vijftienhonderdgemeten en Dalem liep uiteen van 39,5 tot 31 el (28,40 – 22,29 m); de kruinbreedte was overal 2 el (1,44 m) en de hoogte van de dijk boven normaal hoogwater was 3 tot 4,1 el (2,16 – 2,95 m). De drie zeedijken hadden geen buitenbermen, wel een binnenberm. Van de 64.391² el dijkvak was reeds 82,5 % met steen bekleed.

¹⁶¹ ZA RW, kaart. Nr. 958.

Interessant zijn hier ook de binnendijken. Zowel in Schakerloo als in de Vijftienhonderdgemeten en Oud-Strijen waren flinke stukken binnendijk afgegraven, resp. 3.800 el (2.732,20 m), 200 el (1.438 m) en 200 el. In het **Nieuweland**, Peuke en de Puit waren de binnendijken nog volledig aanwezig. Uit de bijlage (IV) blijkt dat de noordelijke binnendijk van het Nieuweland 23 tot 25 el (16,53 – 17,98 m) breed was en tussen 2,27 en 3,0 el (1,63 – 2,16 m) boven het maaiveld lag met een kruinbreedte van 9 voet (3,06 m).

Aan de hand van profielen van de zeedijk van de Vijftienhonderdgemeten uit 1871 kan worden opgemaakt dat de zeedijk hier een basisbreedte had van 36,80 m; de dijkkruin lag 5,88 m boven het plaatselijke maaiveld of 4,60 m boven gemiddeld hoogwater (afbeelding 13).

Afbeelding 13 Profiel van zeedijk van de Vijftienhonderdgemeten, 1871 (ZA RW krt. 958).

In de loop van de negentiende eeuw hadden de zeedijken een buitenberm gekregen, zo ook de Polder Oudeland of Vijftienhonderdgemeten.

Naar aanleiding van de gevolgen van de inundatie in 1906, blijkt dat de zeedijken tot 5,50 m dienden te worden opgehoogd en dat de binnendijken beveiligd zouden worden met houten schotten tussen de dijken waar aprillen lagen. De Vrije Polders onder Tholen dachten echter eerder aan dijkhoogten van 4.50 m boven hoogwater te bepalen voor de zeedijk van de Razernij en Schakerloo en 4.00 m boven hoogwater voor Deurlo, Dalem en Vijftienhonderdgemeten.¹⁶²

Uit een bestek van 1895 blijkt wat de dijkmaten van de zeedijk van een der polders van de Vrije Polders van Tholen in werkelijk waren (afbeelding 14). Hier het voorbeeld van dijkherstel van de zeedijk van de Nieuw-Strijepolder. Het dijkstuk had een basis van 32 meter, terwijl de dijkkruin op 5,50 m +NAP werd gelegd.

Op een kaart van de Vrije Polders van Tholen zijn de hoogten van de binnendijken van o.a. het Nieuwland weergegeven boven gemiddeld hoogwater. Dit peil op de kaart is + 1,72 NAP. De blauwe getallen geven de omrekening naar NAP. Uit de omrekening blijkt dat de hoogte van de Nieuwelandsedijk varieerde van + 1,87 tot 3,02 m NAP (afbeelding 15). Deze oorspronkelijke binnendijk liep verder als binnendijk tussen Puit- en Peukepolder met een hoogte die uiteenliep van + 1,72 tot 2,62 NAP. Het gedeelte Nieuwelandsedijk had bovendien twee overgangen van wegen, zogenaamde aprillen.

¹⁶² ZA VPT, invnr. 21. Stukken 1906.

*acht te laten en indient mogelijck is ende ofte niet zijn en wilt ende de grave eenen middeldijck leggen wilt hoe en salmen nochtans de dijkage niet achterlaten ende den middeldijck helpen becostigen als voorwaerde es...*¹⁶⁴ Ondanks het feit dat het om dijkbouw buiten Tholen ging, volgt men daar ook de bouwwijze zoals op Tholen gevolgd en is deze mededeling relevant, omdat het inzicht geeft wat er vooraf gaat aan een bedijking van gorzen, namelijk het trekken van dammen, hier met middeldijken aangeduid.

In 1520 werd de zeedijk van de Vogelsangpolder opgemaakt met graszoden die uit het schor (gors) werden gehaald.¹⁶⁵

In 1524 werd het gors van Mattenburg (Brabantse kant) bekeken hoe dit te bedijken.¹⁶⁶ Vier jaar later was het gors bedijkt. Kennelijk leed de nieuwe bedijking tijdens de stormvloed van 1530-1532 grote schade en is hoogstwaarschijnlijk overstroomd. Op 20 juni 1537 werd bepaald: *'...datten dijk van Mattenburch ende Nievkijckvuijt sal volmaken nae sijne oude heelinghe ende volmaect zijn salmen verschien opgeve bij dijkgrave ende gezworene ende lantmeter voor meije dage naest commende als hij vuijtgewintert is ende alsdan een selven dijk doen cavelen op eenen ygelijcx cost die hen schuldich es te onderhouden ende nair quantiteit elcx van sijne gemeten de welcke cavelinge sal geschien binnen de meijemaent voors'*.¹⁶⁷ Eenmaal bedijkt bleek de zeedijk van deze polder in 1542 in slechte staat te zijn.¹⁶⁸

In 1545 waren er nieuwe bedijkingsplannen. Daarover wordt het volgende vermeld: *'...dat inde oestmaent naest commende als men sal vergaderne te maken op tstick vanden dam die de gecommitterde van mijn heere de prince begeeren gelijc te worden ende op tstelle vanden pale die uuijt gevloijet oft verrot is sal visiteren tgors vande onderplate omme van tselve concept ende raeminghe te makene van dijaigie hoe breet hoe lanck ende zwaer ende waer den selven dijk liggen sal'*.

Item voirt te oversiene ende makene in tconcept van een somerkade omme tgers vanden hoochplate metten appendencie van dijen oft eensdeels ingelijcx te visiteren den blencke gelegen tusschen die hoechplate ende de onderplate omme annescou van dien hebbende te sluijten oft proffijt ware daer eenijge sooden souden opspreijen'.¹⁶⁹

Dit wijst erop dat men het opwassen van de platen wilde versnellen door aanleg van zomerkaden en door er graszoden op te gooien.

In 1546 werd gesproken over het verhogen en verzwaren van de kennelijk nog bestaande "zeedijk" van de Hikkepolder, die feitelijk in 1532 was overstroomd. Dit werd als volgt verwoord:

'...dat inden voorgaende winter en andere tijden ten diverse rejsen bij oploop onweder ende tempeest der zee de zelve gelanden ende inwonenden vanden Hickepolder in grooten dangiere, vreesse ende ancxe zijn gewiest beduchtende eenige inbrekinge van hierder dijcken gernerct de selve te zier cleijne ende leeche zijn felle stormen vander zee te wederstane waromme nootd ware deselve hiere dijcken te zwaren ende hoegen, in zulcker voegen dat zijluijden mochten sonder groete periculen versekert zijn als andere in Zeelant wonende dwelcke niet geschien en mach sonder grote ende zware excessieve costen vanden

¹⁶⁴ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, res. 1513; ook nr. 643, fol. 28vo (middeldijk zou tot een kreek doorlopen).

¹⁶⁵ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, res. 1520 (klacht gorspachter over geleden schade).

¹⁶⁶ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a, res. 1524

¹⁶⁷ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a,, jaar 1537.

¹⁶⁸ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a,, jaar 1542.

¹⁶⁹ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110a,, jaar 1545

*gelanden van kerckepolder mits welcken zijluijden over merckende de conditien ende gelegentheden van dijen als dat zujliden **van een oudt begroest dijk souden maken een niet en broegth werck**, dwelcke met allen lichten stormen gebroken zijn soude wair duere de grontheeren ofte hierlieden pachtenaren meerder last hebben souden commende voorss. metten geswairden dick te onderhoudene || hebben dairomme den heeren van Vossemeere voortgeleijt ende gebeden te willen bedijcken de becloijde polder vander Hicken, den welcken zichten dJair van twee endertich geinundeert es hebbende belevende de heeren dair toe een erlijcke dijk Zulcx datse hemluijden bedancken mochten. Es dair op bijden heeren geordonneert dat Mr. Jacob vander Beque, Anthonis van'.¹⁷⁰*

Dit zou uiteindelijk tot de herdijking van de Hikkepolder leiden. Daartoe werd eerst een lange dam in de verdrongen landen gelegd, die in 1549 werd opgehoogd.¹⁷¹ Pas in 1553 werd besloten om tot bedijking van de Hikkepolder over te gaan, maar zo vlot ging dat niet.¹⁷² In 1560 werd een bedijkingsoctröoi opgesteld, dat ondanks de vele details geen dijkmaten geeft.¹⁷³ Men werkte met Putse maten; elke 14 dagen was er controle; en verder:

*'Item indien eenich discort geuiele tusschen twee dijkmeesters die aen malcanderen gelegen waren omme duer malcanderen datmen te rijdene ofte hemluijden kaden metten anderen niet en wilden onderhoudene soe mach een ijgelijcken op zijnen vuijtersten dam een **haichcade** leggen die voer zijnen dijk leet tot discretie van dijkgrave ende gezworens.*

Item de dijkmeesters en zullen geen airde halen dan van achterinne ende emmers egeene zoeden roeven inden dijk te voiren blijvende alijt IIII voeten vander kade, anders dan tot dijckens vanden dijkgrave ende voir gelegentheijt vander selve...

Item datmen den dijk diemen met parden ende karren mach maken nae deerste versinge ende alser gros genoch is voirde pairden met carren sal maken ende die eene karre op tlant brengt om dair mede te dijckene sal twee pairden mogen brengen die tgras sullen om niet hebben.....

Item sal elck dijcker gehouden zijn zijnen werck elcke stortingende te storten ende sluijten op als anders werck IIII voeten over op de boete van III lb....'.

Bij het gebruik (pacht) van een **aanwas** genaamd "Vande Eede" voor de duur van 14 jaar (ingaaende per Bamis 1563) was bepaald dat de pachter het volgende diende te doen:

*'Binnen de ierste zeven jaeren by egale portie te brenghen rontomme in sijn bedelft met een sloot van IX ofte thien voeten wyt wesende soe den rentmeester dat oirboerlicxt bevinden ende goetdincken sal is oeck expresselick geconditioneert dat tryedt opten aanwas jaerlicx wassende blijven sall tot proffyt van zijnen mat. ende werdt noch gehouden tusschen elcke zesse ofte VIII roeden een **dweersgrippel ofte sloot van vier ofte vijff voeten** [1,70 m] wijt daer duer te maken tot genoeghen vanden rentmeester ende buijten coste van zijnen mat. Ende teynden de voirss. XIII jaeren den zelven aanwasch wederomme vrij commerloes ende costeloes aen zijnen mat erven te commen sonder gehouden te weesen in eenige vergeldinge vanden kosten bij hem daern geleijt ende daerop te geven sijne contrebrieven...'¹⁷⁴*

¹⁷⁰ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643 jaar 1546 fol. 115vo-117ro.

¹⁷¹ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643, fol. 123ro-vo (jaar 1549).

¹⁷² GAT Oud-Vossemeer, nr. 643, fol. 132ro (jaar 1553); vgl. fol. 140ro, res. 1558.

¹⁷³ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643, fol. 142ro-145ro (jaar 1560).

¹⁷⁴ ZA RK Bourg. Nr. 1459, jaren 1561-1563, fol. 8ro.

Een vergelijkbare bedijking (1566) onder Steenberg¹⁷⁵ door o.a. de Prins van Oranje laat de volgende dijkmaten zien:

*'VII. Item den dijk streckende vanden voirss. poynte tot aen den dijk van graeff Heijnricxpolder sal weesen van **sesse putsche roeden** [24,42 m] toeleggens alle die voirss. dijcken op gelijcke hemelhoochte als den dijk op den gront vanden heere van Vossemair wesende het druppen tzeewairts ende te landewairts midtsgaders de beijde opte cruijne nair den heijsch vanden wercke'.*

'IX. Die buijten bermen, binnen bermen ende speckdammen sullen sijn gelijk deselve weesen sullen opten gront der voirss. Heeren van Vossemair ofte anders als die bijde voirss dijkgrave ende geswoerens nair gelegentheijt vanden wercke, geordonneert sullen worden....'.

Uit 1567 dateert een dijkbestek van de Vogelsangpolder die werd aangelegd vanaf de Hikkepolder.¹⁷⁶

*'Item dat den dijk sal beginnen ten westen coppelende aende dijk vander hicken twaelf roeden zuijtwairt boven den duyckel ofte den dam dair 'thooft vander have teynden aencompt dair den dijk sal moeten weesen tot thien roeden over de haven van **vijf Vossemaersche dijkroeden** [20,35 m] toeleggens boven op zijn cruijne blijvende **ses voeten breed** [2,04 m] omme den selven jn toecoemenden tijden te moegen verhoogen jndien noot sij, eenen voet hoger dan den dijk vander hicken ende legvuyt aen wederzijden aencoemen blijvende de binnen tee vanden dijcke acht roeden op te groesen ende vanden blicke deurgaens totten dam toe....*

*Ende van dair voerts tot den dam toe sal den dijk moeten sijn van **vier roeden toeleggens** [16,28 m] op zijn cruijne breed ende hoige als voiren.*

*Ende van dair voirts ten eijnde toe sal den dijk sijn van **drie roeden toeleggens** [12,21 m] breed ende hooge als voiren welverstaende dat den voirss. dijk vanden voirss. dam aff tot aen Legvuijt toe sal duergaens geleijt worden den binnen tee **negen roeden** opte groesen ofte meijl [?] blijvende den buijten berm breed XII voeten [4,08 m] ende den binnen berm VI voeten [2,04 m].*

Item de bedijckers sullen gehouden sijn te laten eenen wech ofte berm aen den dijk vander Hicke, ende vanden Kerckenpolder van vijftien voeten [5,10 m] breed, ende aen Legvuijt van acht voeten [2,72 m]. Tot dien sullen deselve bedijckers tot aemen [?], gemeynen wech laten, ende tot heuren coste bedijcken den wech ofte dam byden heeren in tvoirss. gors te hais geleijt...

De bedijking kwam in de lente van 1568 gereed. De zeedijk varieerde in basisbreedte van 12,21 m tot 20,35 m en had een kruinbreedte van 2,04 m. De dijk werd 1 v [0,34 m] hoger dan bestaande zeedijk gebouwd. Ook was er een binnenberm waarvan de breedte uiteenliep van 2,04- 4,08 m. Nadat de zeedijk was aangelegd mocht deze een aantal jaren alleen met schapen worden begraasd. Bij het bestek was ook een kaart die de bedijckers de optie liet bij de Leguitpolder aan te sluiten zoals op de kaart was aangegeven of op de duikeldam. Blijkbaar verliep de inpoldering voorspoedig want in 1570 was er al sprake van de aanleg van een nieuwe weg in de Vogelsangpolder; deze werd 6 dijkvoeten (2,04 m) breed.¹⁷⁷

¹⁷⁵ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643 fol. 156ro-159ro (jaar 1565).

¹⁷⁶ GAT Oud-Vossemeer, 644, folio 1ro-2vo (6 oktober 1567).

¹⁷⁷ GAT Oud-Vossemeer, nr. 644 fol. 8ro (jaar 1570).

In 1571 werd er nog gesproken over de binnendijken aldaar¹⁷⁸: '.....'tmaicken van een nyeuwe steenstrate beginnende vander meulen aff tot aen den nyeuwen dijck vanden Vogelensack, ende de oprellen van buijten ende binnen aen den dijck vander kerckenpolder ende buijten ende binnen aenden dijck vanden vogelensanck....'.

De zeedijk van de Slabbecoornpolder bleek in 1590 lastig te onderhouden te zijn, daarom verzochten de ingelanden de bijdrage uit de tienden.¹⁷⁹

Vervolgens ontbreken gegevens over ruim een halve eeuw.

Uit de opmaak van de zeedijk van de Hikkepolder uit **1646-1647** blijkt dat de dijk lengte was verdeeld in aparte stukken, afgegrensd door kruisputten (tabel 7). Voor de zeedijk lagen minstens elf (oude) en enkele nieuwe rijshoofden¹⁸⁰. De nieuwe lagen in het *Crabbegat*. In de zeedijk lag ook de zeesluis niet zo ver van de Vogelsangpolder af. De aannemers dienden hun dijkstuk te bekrammen (met rijsmatten) tot een hoogte van 6 tot 7 voeten (2,04 – 2,38 m), op andere dijkstukken liep het kramsel op tot 1,5 roede [6,11 m]. De zeedijk telde vier oude hoofden en enkele nieuwe met strekbermen, die steeds met volle aarde dienden te worden opgevuld.¹⁸¹ Waar een kreek voor de zeedijk lag, lagen ook nog extra hoofden/dammen. Toen in november 1648 een dam op de hoek van het Spaans bolwerk aldaar doorbrak, diende de dijk te worden bekramd tot een halve roede boven het oude kramsel met goed tarwestro, een dam moest worden hersteld, een tweede die was doorgebroken diende te worden gevuld met goede grond ter hoogte van het maaiveld.¹⁸²

Tabel 7 Omschrijving dijkonderhoud Hikkepolder, 1647-1648

dijkkavel	Nadere omschrijving dijkstukken en werkzaamheden
1	vier hoofden aan het einde van de drie polders
2	alle andere hoofden
3	twee hoofden met strekbermen
4	vanaf 1 kruinapril tot den dam
5	vanden dam tot de 2e kruisput toe dijken vanonder op en anderhalf roede te krammen
6	van de 2 kruisput tot einde van oud kramsel, den dijk van ander op 1,5 roede hoog te bekrammen
	8 dec. 1647
1	vanaf hoek van Spaans bolwerk van boven af het oude kramsel tot de <i>groese</i> toe te bekrammen opwaarts hoog van 6 of 7v
2	vanaf de eerste kruisput tot het einde van het oude kramsel tot de <i>groese</i> toe te bekrammen ter hoogte van 6 of 7v hoog
3	beginnend benevens het oude kramsel herwaarts naar de sluis toe tot den eerste kruisput toe de dijk te bekrammen ter hoogte van anderhalf roede hoog.

¹⁷⁸ GAT Oud-Vossemeer, nr. 644, fol. 10ro (jaar 1571).

¹⁷⁹ GAT Oud-Vossemeer, nr. 644, fol. 41vo (jaar 1590).

¹⁸⁰ Ook Vierlingh in zijn *Tractaet van Dyckagie* maakt melding van de hoofden van de Hikkepolder (blz. 384).

¹⁸¹ ZA OV, 33, rekening Hikkepolder 1646-1647.

¹⁸² ZA OV, 33, rekening Hikkepolder 1647-1648.

4	vanden eersten kruisput tot de tweeden toe den dijk vanonder op te bekrammen ter hoogte van anderhalf roede hoog
5	vanden tweede kruisput tot het ejnde waar het voorgaande kramsel heeft gelegen de dijk vanonder op te bekrammen ter hoogte van anderhalf roede hoog
	Op 29 april 1648
1e	beginnende van de hoek van de Vogelsangpolderdijk tot de berm bij de sluis . Alle braecxem in de dijk te brengen in volle aarde en te overzoden en nog te leggen in de kreek op de wele einde vier dammen...
2e	vanaf de sluis met de vijf rijshoofden met strekbermen in volle aarde en te leggen drie dammen in een kreek
3e	vanaf 5e rijshoofd tot het eerste nieuwe rijshoofd, alle in volle aarde te brengen en de zuigers in de dammen te stoppen evenals de brexems
4e	vanaf eerste nieuw gelegde rijshoofd met de strekbermen tot het tweede rijshoofd

Uit het opmaken van de gebroken zeedijk van de Hickepolder in 1682 in de hoek van de zeesluis bij de Vogelsangpolder blijkt dat de aannemer het volgende in acht diende te nemen: *'...gebracht in voller aerde ende gegeven aenleggens, beloop, ende berm, als den dijk op de sluijse, cruijne ses voeten [2,04 m], midtsgaders van buijtten een beloop van twintich voeten [6,40 m].....'*¹⁸³

Aangaande het nieuwe dijkstuk in de Hickepolder werden op 12 juli 1682 gedeelten aanbesteed met de volgende voorwaarden: *'...nieuwen dijk, beginnende vanden ouden zeedijk ter lengte van 10 ¼ roeden, te maken ende onder de live te brengen als den dijk inden beginne was besteedt ende een halven voet satter druijpende 1 ¼ voet op de voet, ter hoogte als het hoogste vant oosteijnde vanden dijk cruijne acht voeten, ende van buijtten volgens het beloop vanden ouden dijk, als mede het buijtten beloop te oversooden neffens de cruijne.....'*¹⁸⁴ De te gebruiken kleizoden waren 6 duim dik [0,16 m], kennelijk een standaardmaat.

Uit de schade in 1682 aangericht aan de zeedijk van de Leguitpolder blijkt dat gaten met verskaden worden hersteld. Daarna werd deze tot volwaardige zeedijk opgebouwd, zoals een gedeelte van 35 roeden lang: *'....in sate 44 voeten [14,96 m], cruijne 8 voet [2,72 m], ende twee voeten [0,68 m] boven het hoogste vande cruijne vanden ouden zeedijk, midtsgaders van binnen vier voeten [1,36 m] ende van buijtten een roede berms [4,07 m] ...'*¹⁸⁵

Uit de schade in 1682 aangericht aan de zeedijk van de Vogelsangpolder blijkt dat het doorbraakgat diende te worden opgemaakt tot twee voeten (0,68 m) boven de kruin van de oude dijk, terwijl de kruin zelf acht voet (2,72 m) breed was.¹⁸⁶ De doorbraak bij het nieuwe veer kreeg een kruinbreedte van vijf voet (1,70 m). Een andere bres diende op volle aarde te worden opgemaakt *'... zoo die van te vooren is geweest, ter breete van een roede, en ter hoogte vande cruijne tot den berm, midtsgaders allentseve met een cleijzoode beset heeft...'* Uit andere herstellingen aan het grote gat in de zeedijk op 23 februari 1683 werd bepaald dit te brengen: *'.... in volle aerde teg lengte van drij roeden, gevende*

¹⁸³ ZA OV, 36, rekening herstel Hickepolder 1682.

¹⁸⁴ ZA OV, 36, rekening Hickepolder 1682-1683

¹⁸⁵ ZA OV, 37, herstelrekening Leguitpolder 1682-1683

¹⁸⁶ ZA OV, 39 rekeningen Vogelsangpolder, 1682-1683.

hetselve beloop ende aenleggens 23 voeten [7,82 m] ende te oversooden met een goede cleijzoode van ses duijm dick...'; zo ook de andere dijkstukken ter lengte van 19,5 roeden.¹⁸⁷

Uit de schade aan de zeedijk van de Oud-Kijkuitpolder in 1682 blijkt dat het doorbraakgat bij het nieuwe veer werd hersteld door het leggen van een kade van 14 roeden lang *'....in sate twee roeden, hoog ende cruijne acht voeten [2,72 m].....'* De doorgebroken dijk die tussen Oud-Kijkuit en Slabbecoorn lag werd in volle aarde opgeknapt, *'in sate, cruijne ende beloop soo binnen als buijten gelijck den ouden dijk, ende een voet [0,34 m] hooger als denselven.....'*¹⁸⁸ Een ander dijkstuk waar in de winter van 1682/3 een doorbraak was werd ook aangepast: *'...tot soodanigen aenleggens, hoochte, swaert, ende bermen, als den ouden cruijne twaelff voeten [4,08 m].....'*¹⁸⁹ een dijkstuk over het sluisje kreeg een *'aenleggens ter breete van twee roeden vande voors. stijl noortwaerts oppe gegeven, als oock beloop van 21 voeten [7,14 m], cruijne een voet [0,34 m] hooger als het oude werck ende drij voet [1,02 m] breeet midtsgaders het beloop ende cruijne met een zoode besedt heeft.....'*¹⁹⁰

Naar aanleiding van de stormvloed in 1682 werden stukken van de zeedijk van de Slabbecoornpolder aangepast. Op 24 april 1684 was dat een dijkgedeelte van 7 roeden dat opgemaakt dat van *'... buijten uijtgeset ende een halven voet hooger gemaect heeft als den zijthoeck vanden zeedijck vanden Orangepolder dosserende van buijten 1 ½ voet [0,51 m] op de voet, ende van binnen als den ouden dijk, cruijne drij voeten [1,02 m] ende het buijten beloop oversoodt.....'*¹⁹¹ In totaal werden hier vier dijkgedeelten op deze wijze opgemaakt, lang: 51,5 roeden.

Op grond van de gegevens omtrent herstelde zeedijken en nieuw gemaakte stukken zeedijk in de heerlijkheid van Oud-Vossemeer naar aanleiding van de overstroming in 1682 kan worden opgemaakt dat de zeedijken niet allemaal dezelfde afmetingen hadden (tabel 8). De opgemaakte dijkstukken waren niet veel breder van 15 meter en vaak veel smaller met een kruinbreedte van 2,04 m tot 2,38 m. Deze dijkstukken werden 1 tot 1,5 voet (0,51 m) hoger gelegd dan de bestaande dijk. Uiteraard zou na zetting van het nieuwe stuk de hoogte na verloop van tijd weer corresponderen met de oorspronkelijke dijkhoogte.

Tabel 8 dijk lengtes in Oud-Vossemeer, 1682

	Naam	roeden	meters
1	Hikkepolder	536	2.181,52
2	Leguitpolder	459	1.868,13
3	Vogelsangpolder	360	1.465,20
4	Slabbecoornpolder	484	1.969,88
5	Oud-Kijkuitpolder	210	854,70

¹⁸⁷ ZA OV, 39 rekeningen Vogelsangpolder, 1682-1683.

¹⁸⁸ ZA OV, 40 rekeningen Oud-Kijkuit, 1682-1683.

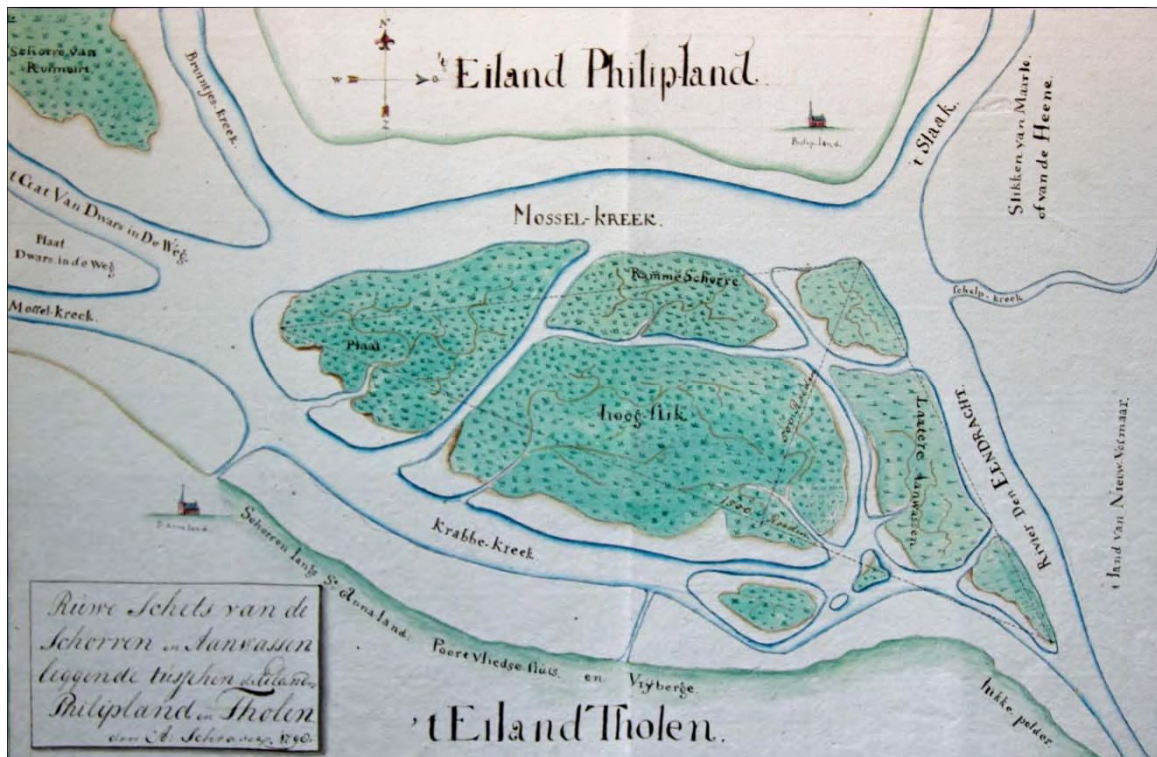
¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ ZA OV, 40 rekeningen Oud-Kijkuit, 1682-1683

¹⁹¹ ZA OV, 42 rekeningen Slabbecoornpolder, 1684.

Naar aanleiding van de overstroming in 1715 werd de zeedijk van de Slabbecoornpolder 2 voet (0,68 m) verhoogd/verzwaard; het ging om een dijk lengte van 397 roeden (1615,79 m).¹⁹²

Verdere gegevens uit de achttiende en negentiende eeuw uit de polders van de heerlijkheid Oud-Vossemeer zijn schaars. Wel relevant is een bedijkingskaart van een voorgenomen inpoldering even ten noorden van Oud-Vossemeer en Vrijberge (afbeelding 16). De kaart laat zien dat ook rond 1800 bedijking van gorzen nog steeds plaatsvond door het trekken van dammen of verskaden die de opslibbing zouden kunnen bevorderen, die later tot hogere zeedijken zouden worden opgebouwd. Een overeenkomst met de kaarten die Vierlingh tekende van opwassen is wel erg treffend. Kennelijk is er in de wijze van bedijken in 250 weinig veranderd.

Afbeelding 16 Kaart tot bedijking nabij Philipsland, 1798 (ZA RW, kaarten nr. 125).

Uit de toelichting bij dijkprofielen van de Slabbecoornpolder uit 1871 blijkt dat de hoogte van deze zeedijk 4,40 m was en dat het zeewater tijdens de stormvloed van 1863 en 1867 tot 0,45 m onder de dijk kruin was gekomen (afbeelding 17). De zeedijk lag dus 4,40 m boven het plaatselijke maaiveld en 2,70 m boven het gemiddelde hoogwaterpeil.¹⁹³ De zeedijk heeft een basis van 18,70 m tot aan de bermsloot, waarbij het opnieuw opvalt hoe steil beide dijkzijden zijn.

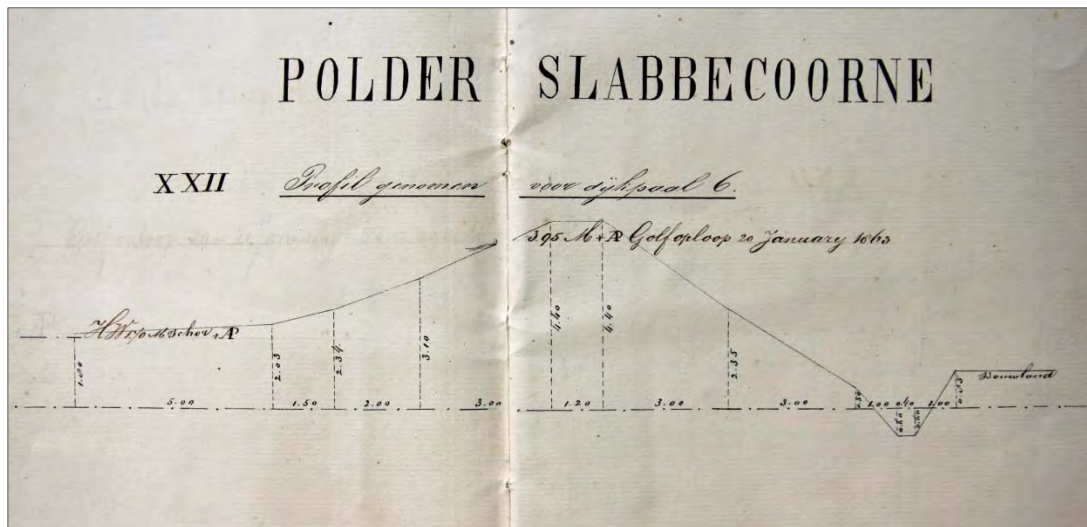
De zeedijken van Oud-Vossemeer worden naar aanleiding van de stormramp 1906 tot 5,50 m NAP opgetrokken.¹⁹⁴ Van de polders: Leguit, Slabbecoorn, Oudkijkuit- en Hikkepolders zijn dijkprofielen beschikbaar (Bijlage X en XI).¹⁹⁵ Uit een aantal dijkprofielen gemaakt naar aanleiding van de dijkverhoging van de Hikepolder, Leguit-, Oudkijkuit- en Vogelsangpolders kan worden opgemaakt dat de dijkhoogte boven het maaiveld uiteenliep van 4.33 tot 4.63 m (tabel 9).

¹⁹² ZA OV 42, rekeningen Slabbecoornpolder 1715/16; vgl. nr. 44

¹⁹³ ZA RW, krt. 955. Dijkprofielenatlas, 1871.

¹⁹⁴ ZA OV, 4, vergadering 23 april 1906.

¹⁹⁵ ZA OV, 16, kaarten met dijkprofielen 1906-1907.

Abbeelding 17 Profiel van de zeedijk van de Slabbecoornpolder, 1871 (ZA RW, krt. 958).

Tabel 9 Dijkmaten van zeedijken van de polders van Oud-Vossemeer, rond 1906

	Dijkmaten in meters	Hikke	Vogelsang	Leguit	Oud-Kijkuit
1.	basis zeedijk voor 1906	25	25,7	23,1	25,5
	basis zeedijk na 1906	27,3	27,9	25,3	28,8
2.	dijkhoogte vanaf maaiveld voor 1906	4,89	4,63	4,51	3,33
	dijkhoogte vanaf maaiveld na 1906	5,5	5,6	5,5	5,5
3.	kruinbreedte voor 1906	2	2,2	0,8	1,1
	kruinbreedte na 1906	1	1	1	1
4.	buitenberm voor 1906	3,5	3,2	4	8,4
	buitenberm na 1906	3,5	3,2	4	8,4

2.5.3 Moerdijken

In het gebied van het aangrenzende Brabant was het gebruik om in de slikken en platen naar turf of moer te graven. Dit moer bevatte zout en werd geraffineerd in de zoutketen van Zevenbergen, Steenberg, Tholen, Zierikzee en Reimerswaal. De gegadigden legden op het slik een lage zomerdijk aan om hierin droog te kunnen werken.¹⁹⁶ De bovenste laag werd verwijderd om bij de turf te komen. Na uitmoeren werd het gebied verlaten. Ook in het onderzoeksgebied is sprake van aanleg van moerdijken.

De oudste vermelding van een moerdijk komt uit 1391.¹⁹⁷ Ook in de eerste oorkonden ter uitgifte van de bedijkingen in Oud-Vossemeer is sprake van moeren en aanleg van moerdijken.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Leenders (1989), 180-181.

¹⁹⁷ Staderman, *Regesten*, nr. 12, d.d.3 juni 1391

¹⁹⁸ Delahaye (1969), 401-404.

Moerdijk gelegd bij de Kijkuitpolder over de Eendragt (1494; een andere op de hoek van de polder Leguit (1495)).¹⁹⁹ Nadat de moerdijk was gelegd bleven in 1497 helaas de kopers weg.

In 1544 lezen we het volgende: *'Item thooft dat tot coste van die van Legvuijt geleijt is bij tveer sal gecort wordden die twee deelen ende men sal metten selmen rijsel daer bij tselve hoeft mogen breeder mogen maken bermsgewijse ten eijnde die van Legvuijt moeren behouden diese hebben met prejuditiabe die van Kijckvuijt huerl. bueren tselve gedaen te wordden, zoe wanneer die van Nieuwkijckvuijt zullen die van Legvuijt betaelt hebben vijftich karolus guldens die sijlieden sullen mogen employeeren daer de gelanden prouffijit dinct...'*²⁰⁰ Een en ander wijst erop dat er in de nabije omgeving van polders aan de oostzijde van de Eendragt in de slikken en/of op zandplaten werd gemoerd.

2.6 Organisatie van het polderwezen

In het onderzoeksgebied waren twee grote waterschapsorganisaties: Vrije Polders van Tholen en het 'waterschap' Oud-Vossemeer. Het eerste is gegroeid uit het domein Schakerloo-Tholen, het tweede uit de heerlijkheid Oud-Vossemeer. Daarnaast waren er nog enkele kleine particuliere polders, zoals Alteklein en de Razernij die verloren zijn gegaan of alsnog bij een van de twee waterschapsorganisaties zijn geïncorporeerd.

2.6.1 Vrije Polders van Tholen

De Vrije Polders van Tholen bestond uit de kernpolders: Vijftienhonderdgemeten, Schakerloo, Nieuweland, Peuke, Puit en Vrouwe Belya. De vele kleine later aangedijkte poldertjes, zoals Deurlo, Razernij, Nieuw-Strijen en Alteklein, etc. bleven langere tijd volledig particulier, waar Tholen-Schakerloo geen invloed op had. Door de overstromingen in de jaren 1530, 1532, 1552 en 1570 kreeg de dijkgraaf van Tholen-Schakerloo samen met een college van vijf gezworenen ook meer zeggenschap in deze kleinere particuliere poldertjes inzake dijkzaken en sluizen. Daarnaast benoemde de vorst een penningmeester. Tevens werd van de vronen een bijdrage verlangd. Indien Deurlo en Brotloze niet in staat waren binnen vier maanden te herdijken, dan kwamen Tholen-Schakerloo in actie om dat te doen. Het uiteindelijke doel was middels stevige dijkaanpassing toekomstige overstromingen te voorkomen.²⁰¹ Dit soort aanpassingen heeft nauwelijks invloed op de technische staat van de dijken gehad, wel op de wijze waarop dijkonderhoud en aanpassingen van dijken werden gefinancierd.

Uit een privilege van 4 mei 1409, gegeven door graaf Willem van Henegouwen, blijkt dat de dijkzaken in het domein Tholen-Schakerloo geregeld werden door de schepenen en een baljuw aangesteld door de graaf en dat er boeten volgen op controle van dijkzaken, die flink konden oplopen naarmate er langer in gebreke werd gebleven. Ook het onderhoud van de watergangen en straten volgde eenzelfde gang van zaken.²⁰²

¹⁹⁹ GAT Notulen heerlijkheid Oud-Vossemeer (1494/1495).

²⁰⁰ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110, jaar 1544.

²⁰¹ GAT nr. 746, blz. 231-240: charter van 12 december 1570

²⁰² GAT, nr. 746, blz. 134-140.

Naar aanleiding van de druk op de zeedijken in de jaren 1550-1570 kregen de polders de beschikking over wat ruimere financiële middelen om de dijken te herstellen.²⁰³ De baljuw stelde zich in geschillen neutraal op. Uit een benoemingsakte van 24 maart 1596 blijkt dat de baljuw de dijken, watergangen en wegen regelmatig diende te controleren. Nieuwe werken, zoals inlaagdijken, sluizen en heulen (duikers) mocht alleen in overleg met de gezworenen van Tholen-Schakerloo worden gerealiseerd.²⁰⁴

Slechts korte tijd (1670-1684) vormden ook de polders Rooland en Broeke met de Vrije Polders van Tholen een lozingseenheid, toen de eerste twee via de zeesluis in de Vijftienhonderdgemeten gingen lozen.

In 1874 bestond het waterschap De Vrije Polders van Tholen uit: Schakerloo, Dalem, Vijftienhonderdgemeten, Peuke, Puit, Nieuwland en Oud-Strien. Op zich bestond de Vijftienhonderdgemeten uit: Vijftienhonderdgemeten, Vrouwe Belya en de Razernij.²⁰⁵ Kennelijk werd de bijdrage voor de afwatering toen geregeld via de kwaliteit van de gronden. Zo had Schakerloo inferieure grondkwaliteit en betaalde dus minder, terwijl andere – meer betalende gebieden – juist hoger lagen en meer bijdroegen.

Op 29 januari 1959 werden de op Tholen bestaande waterschappen gefuseerd tot het Waterschap Tholen. In deze nieuwe organisatie werden Schakerloo-Tholen het VIIe district.²⁰⁶

2.6.2 Heerlijkheid Oud-Vossemeer

De heerlijkheid Oud-Vossemeer bestond uit drie grote en vier kleine polders. De Oud-Vossemeer-, Hikke- en Kerkepolder waren de grote; de Slabbecoorn-, Leguit-, Oud-Kijkuit- en Vogelsangpolder waren de kleine polders. Het hoofd van de ambachtsheerlijkheid Oud-Vossemeer was de rentmeester, die tevens ook dijkgraaf was.²⁰⁷ In de resoluties worden de werkzaamheden van de dijkgraaf slecht zichtbaar. Niettemin hield hij toezicht op de dijken, sloten en wegen, want we komen ook enkele vermeldingen tegen over slecht onderhoud van straten. Daarnaast zijn er gegevens over de aanleg van nieuwe polders in Oud- en Nieuw-Vossemeer (Brabantse zijde) waar zich het domein verder uitbreidde. De pachten van binnendijken en land liepen over het algemeen voor een periode van zeven jaar. Dit was de zogenaamde heventijd wanneer de polders werden opgemeten. Dit wordt in 1507 als volgt omschreven:

*'Gesloten dat men d'uijtpolderen altesamen inden heventijt nu te Bamisse naestcommende zonder alleene Kijckuuijt over twater den lantmeter besteden sal te meten elcken polder ende die te stellen in sesten dielen zonder de vroenen uuijtgesteken dair off de thienden zullen volgenden gronthiere often geen en dair de afgecommen zijn als in Ouwe Vossemeere costumelijck es ende die dit gedijct hebben uuijten souden int vorse, dwelck geschien sal bij hier Joost Bloijs, Jan Willems Zoete ende andere hierstappen in dijen zij willen ende die zullen zij doen tvrijdaechs na datmen daechs voor sint jan decoll. geschoten sal hebben.....'*²⁰⁸

²⁰³ Hollestelle (1915) 458-460.

²⁰⁴ GAT, invnr. 1 res. 1579-1623, fol. 52ro-53ro

²⁰⁵ ZA VPT, nr. 21 Bijzonder Reglement voor het Waterschap van de Vrije Polders van Tholen van 11 juli 1874.

²⁰⁶ Wilderom (1964), dl. 2, 141 en 472 e.v.

²⁰⁷ Delahaye (1969), 117. Rentmeester Dierck Heijnricxs zoon, 1581-1596 was zelfs een voornaam waterbouwkundige (121).

²⁰⁸ GAT Oud-Vossemeer, 643, 26 juni 1507, fol 14vo.

In 1510 werd het volgende bepaald:

*'...dat men voortan stellen sal twee lantmeesters overal die hierlicheijt van Vosmair ende in elcken polder twee of drie hevenmeesters min ofte meer nair elcken enich dir polderen ende die hevenmeesteren sullen gestelt worden bijden hieren ende die hevenmeesteren voors. zullen de gebreken te kennen geven den lantmeesters ende de zelve lantmeesters sullen dan dat reparerene ende maken ende anders doen alzo dat behooren sal bijden gerechte...'*²⁰⁹

Uit een en ander kan worden opgemaakt dat het dijkonderhoud een zaak van de landeigenaren in elke afzonderlijke polder was, waarin minimaal twee landmeters de leiding namen en het toezicht hielden. Het is twijfelachtig of het hier om beëdigde landmeters ging, hooguit voormannen met verstand van dijkzaken. In feite gaat het om zeven of acht vrije polders (incl. Karnemelkland) elk met hun eigen bestuur. Oud-Vossemeer, Kerke- en Hikkepolder hadden een gemeenschappelijke lozing op de Hikkessluis. De Slabbecoorn, Oud-Kijkuit, Leguit en Vogelsangpolder loosden via de sluis van Oud-Kijkuit (zie hiervoor).

Pas in 1874 kwamen de polders van Oud-Vossemeer tot de oprichting van een hechter samenwerkingsverband. De gezamenlijke oppervlakte toen was 1.333 ha.²¹⁰ Krachtens het *Bijzonder Reglement* van 23 november 1906 werd de samenwerking hechter.²¹¹ Het waterschap Oud-Vossemeer ging in 1959 op in het Waterschap Tholen en vormde daarin het Xle district.²¹²

2.7 Landgebruik van binnendijken, polders, tienden en ommelopers

2.7.1 Polders en binnendijken

De binnendijken in de heerlijkheid **Oud-Vossemeer** werden verpacht. Daartoe behoorde de binnendijk tussen Oud-Vossemeer en het Nieuwelandt.²¹³ (Bijlage V) Bij de verpachting in 1497 ging het om de oude binnendijk van Oud-Vossemeer met de dijkstukken vanaf de Dalemsepolder tot de Nieuwelandse dijk, het dijkstuk van daar tot de eerste weg en vanaf daar tot aan de Puit met nog binnendijken bij dezelfde polder en de Peukepolder. Nadere omschrijving omtrent gebruik van deze binnendijken ontbreekt echter.

Vanaf 1509/10 werden dijken verpacht voor twee termijnen binnen een heventijd, d.w.z. eenmaal voor drie jaar en eenmaal voor vier jaar; de heventijd vond om de zeven jaar plaats.²¹⁴

In 1518 werden drie gedeelten binnendijk bij de polder Leguit voor een termijn van vier jaar verpacht, nadere bijzonderheden ontbreken.²¹⁵

²⁰⁹ 'GAT Oud-Vossemeer, nr. 110, res. 1510.

²¹⁰ Wilderm (1964), dl. 2, 140.

²¹¹ Hollestelle (1915), 547 e.v.

²¹² Wilderom (1964), dl. 2, 141.

²¹³ GAT Heerlijkheid Oud-Vossemeer, res. 1497; vgl. ook Delahaye (1969), 139-141.

²¹⁴ GAT Oud-Vossemeer, nr. 643 res. 1509/10

²¹⁵ GAT Oud-Vossemeer, nr. 110 res. 1518

De binnendijken van de Vrije Polders onder Tholen werden eveneens voor zeven jaar verpacht. In de vijftiende eeuw waren dat de volgende binnendijken (tabel 10).

Tabel 10 Verpachte binnendijken te Schakerloo-Tholen, 15^e eeuw

	Omschrijving
1	Vanaf Zuuckweg - Nieuwelandtpolder
2	Vanaf Muijlvliet - Puytdijk
3	noorddeel binnendijk bij Muylvliet
4	Achternoorddeel tot den Vrouwendijk
5	van de Bevlyehouck
6	Tussen Nieuw-Strijen - Schakerloo
7	Tussen Dollekenswech - Adriaen Janswege
8	Tussen Schakerloo - Adriaen Janswech
9	Mostertdijk
10	Tussen Vossemeer - Scelleweertsewege
11	Tussen den Scelleweertschenwech - Vliegendalve
12	Tussen de Puijtdijck = Westerhille
13	Tussen den Puijt - de Peuidijck
14	Tussen tNeyulant - de Puijt
15	Tussen Oudtduerloo - Nyeudurlo
	Tussen Hoge Dollekensweg - ten steennen cruce toe

Uit het overzicht blijkt dat veel binnendijken in de polders Puit, Peuke, Oud-Strijen en Nieuwland lagen, enkele dijken lagen in Oud-Deurlo en Vrouwe Belyapolder.

Uit een opmerking uit 1491 over de pacht van de binnendijk van het Nieuwland achter de Muijvliet kan het volgende worden opgemaakt. Pachter Pier Pouwels had een borg gesteld toen hij zijn pacht op de heventijd was ingegaan, maar hij was daarna tot armoe vervallen en zelfs voor het einde van zijn pacht gestorven. Tijdens het eerste pachtjaar lagen binnendijk en land *dreijsch* en *ongebaent*. Nochtans had hij zich vlijtig betoond en was het land met dijk gaan bewerken. Uiteindelijk werd zijn pacht door derden overgenomen.²¹⁶ In 1575 werden de binnendijken van diverse polders beplant: *'...te [...] beplanten de bermen van de dijcken inden Vogelensanck ende Oudt-Kijckvuijt jegens sijne landen liggende die hij nu ter tijt heeft die met geen wagens bereden ofte gebruijct moegen worden....'*²¹⁷

Veel veranderde er in dit soort pacht en gebruik van binnendijken niet, want die van de Leguit- en Vogelsangpolder tot aan de oude sluis van Leguit werden in 1579 verhuurd op oude voet voor de termijn van vier jaar.²¹⁸ In 1619 was er sprake van het gebruik van trekpaarden die langs de zeedijk van de Slabbecoornpolder liepen om de schepen over de Eendragt heen te trekken.²¹⁹

²¹⁶ ZA RK Bourg. Nr. 1422, jaren 1491/92.

²¹⁷ GAT Oud-Vossemeer, nr. 644, fol. 14vo. Delahaye (1969), 355 meldt dat dit in de zeventiende eeuw een normaal gebruik was bomen langs dijken en wegen te zetten.

²¹⁸ GAT Oud-Vossemeer, nr. 644, folio 15vo (jaren 1576-1577).

²¹⁹ GAT Oud-Vossemeer, nr. 644, (jaar 1619).

Uit het eerder aangehaalde statistische overzicht uit 1850 blijkt dat de binnendijken van de **Nieuwlandpolder**, Puit en Peuke niet zijn afgegraven geweest. De noordelijke dijk had nog steeds een basis van 23 tot 26 el (16,53 – 18,69 m), terwijl deze 2,27 tot 3 el (1,48 – 2,16 m) boven het maaiveld lag. De dijk was 2,61 m breed en werd als weg gebruikt. Uit deze gegevens kan worden opgemaakt dat de binnendijken door boeren werden gepacht als weide voor schapen of ander vee en werden beplant met bomen. Een aantal binnendijken was gaan fungeren als weg.

Ten slotte hadden binnendijken ook kwetsbare plekken. Dit waren de aprillen en de plekken waar de heulen in de dijk lagen. De **Nieuwlandpolder** had slechts een plek waar een heul lag, waardoor het binnenwater de Vijftienhonderdgemeten inliep. Deze lag bij *Muylvliet* in de zuidwesthoek van de polder. Gelet op de vele malen dat de Vijftienhonderdgemetenpolder is overstroomd, moet ook het zeewater tegen deze heul hebben aangedrongen. Echter, de heulen hadden kleppen (schoften) die op tijd konden worden gesloten. Uiteraard is deze heul diverse malen vervangen, maar nimmer op een nieuwe plek gelegd.

De binnendijk van het **Nieuwland** aan de oostzijde (Oud-Vossemeer) had geen heul en gelet op het feit dat deze grote polder slechts enkele malen is overstroomd, is de binnendijk hier nauwelijks aangetast anders dan door de pachtboeren en het gebruik ervan. In de binnendijk tussen Puit en Peuke lag wel een heul, namelijk in de binnendijk **Nieuwland-Peuke**. Deze is in de dijk gelegd toen de Peukepolder werd bedijkt, d.i. kort na 1400. Over aanpassingen van deze, aanvankelijk houten heul zijn geen gegevens voorhanden, maar het lijkt er wel sterk op dat die altijd op dezelfde plek heeft gelegen.

2.7.2 Tienden

Tot slot moet nog op de tienden worden gewezen. Deze worden in de domeinrekening van Tholen-Schakerloo vanaf 1468/69 samen met de visgronden consequent opgesomd. Het blijkt dat graaf Willem van Henegouwen deze op 23 mei 1408 heeft verkocht aan Jan van Blois (bastaard).²²⁰ (Bijlage V)

Allewelke partijen van tyenden gelijk die hier boven genoemt staen wijlen hertoge Willem in Beijeren Grave van Henegouwen van Hollant ende van Zeelant ij sijne opene besegelde brieven gegeven inden Hage opten XXIIIIen dach In meije XIIIlc ende achte vercoht heeft gehat wijlen heere Janne van Bastairde van Bloijs heere van Terslongen om die te hebben te houden ende te bezitten voir hen ende sijnen erven tot eene onbesteflicker erfleene te verheer gewaden alst verschijnt mit eenen rooden percewaerr ende dit omme de somme van III m vranckericse croonene die hij den voirss wijlen hertoge Willem daerof betaelt heeft behoudelick Jans weduwe van Zevenbergen XV ynghelss noblen tsiaers die zij uuten voirss tyende hadde hoir leven lanck die na hoir doot weder an de voirss. Hertoge Willem en an sijnen erven commen soudon dewelcke XV noblen tsrs. Lijftochten de voirss. Wijlen hertoge Willem bij andere sijne opene brieven gegeven inden Hage opten XIIIIIen dacht in maerte XIIIlc XV naden loop shoefts van Hollant gegeven heeft soe wanneer als zij an hun quamen ende berstorven bij doode der voriss. Weduwe den boven. Heere Jan den bestaerd van Bloijs soe dat hij van dier tijt voirt ongehouden soude wesen den boveng, hertoge Willem off yemenden vanden voirss, XV noblen yet uut te reycken ende te betalen alsoe al dit claerlicken blijkt bijden voirss. Brieven daer of copie uut een vidimus geteykent metten handteyken meester Andries vanden Cruce in de camer vanden Reken. Die was inden Hage overgelevert is geweest om te doen registreren.

²²⁰ ZAR K Bourg. 1468/69.

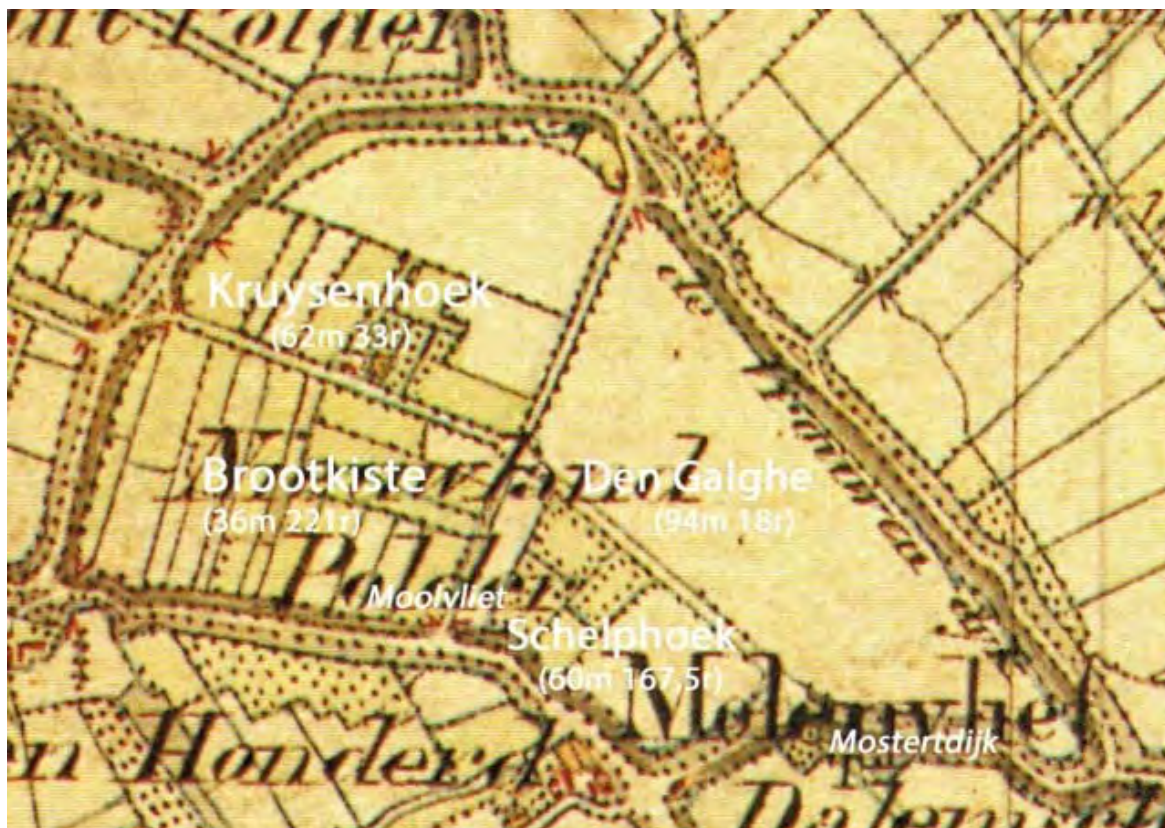
In de omschrijving van met name de visgronden (zie hiervoor) zien we een aantal hydroniemen terugkomen die ook in de oudste teksten van het gebied voorkomen, toen het nog vrijwel onbedijkt was, zoals de Vosvliet, Maerlo, Greveningen, enkele vaarten en de Heendrecht. Ook hier wordt opnieuw een *hille* met name genoemd (*Hazaertshille*) wat duidt op verhogingen in het landschap waarop tijdens de nog onbedijkte periode werd gewoond.

2.7.3 De Ommeloper van 1728

De ommeloper uit 1728 is het oudste document waarin perceelsgewijs het Nieuweland wordt beschreven (Bijlage VII). Het is de voorloper van de kadastrale kaart van ruim een eeuw later. In de ommeloper wordt het Nieuweland in vier grote blokken opgedeeld:

- a. Bootkiste ofte Heijn, beginnend vanaf de Molenvliet naar het westen strekkend. Dit is de noordwesthoek;
- b. De Kruishoek in het noordoosten van de polder;
- c. De Schelphoek in het zuidwesten van de polder en
- d. De Galge in het zuidoosten van de polder

Helaas worden bij het beschrijven van de vier blokken en de afzonderlijke percelen geen verdere landschapskenmerken of toponiemen vermeld (afbeelding 18). De gegevens zijn op een gedeelte van de MTK uit circa 1850 gezet.

Afbeelding 18 Ommeloper met de vier blokken uit 1728 op de Topografisch Militaire kaart van 1850.

3 Conclusie en advies

3.1 Conclusie

Het uitgangspunt voor de conclusie vormen de vragen, gesteld voor het oriënterend historisch onderzoek. Deze worden kort herhaald alvorens daarop in te gaan:

- Wanneer is de Nieuwlandsedijk aangebracht?
- Wat wilden de bedijkers met de aanleg van de dijk bereiken?
- Wat waren de omstandigheden waaronder de dijk is aangelegd?
- Op welke wijze is de dijk tot stand gebracht?
- Waarom en wanneer is het dijklichaam aangetast?
- Wat is de archeologische waardering van deze dijk?

Tijd van aanleg van de Nieuwlandsedijk

De Nieuwlandsedijk is tussen 1397 en 1404 aangelegd. Bedijkers als Guy van Blois en zijn broer Jan van Blois worden in verband met de aanleg van het Nieuweland niet expliciet vermeld. Guy overleed in 1397. Evenmin zijn er uitgiftebrieven tot bedijking van de gorzen aldaar bekend. Dit betekent dat ofwel de grafelijkheid rechtstreeks ofwel de heerlijkheid Schakerloo-Tholen zelf tot bedijking is overgegaan. In dit laatste geval moet dit hoogstwaarschijnlijk de rentmeester van de heerlijkheid zijn geweest. Alle onderzoekers die na Hollestelle (1915) onderzoek hebben gedaan, vallen op deze auteur terug.

Het onderzoek van het archiefmateriaal, hier de domeinrekeningen van Tholen-Schakerloo die echter in 1423/24 beginnen, laat zien dat het Nieuweland dan reeds bestaat. Gelet op het feit dat de aanpalende Oud-Vossemeerpolder in 1411 is bedijkt en mede gelet op het feit dat het na elke bedijking enige tijd duurt alvorens een volgende polder wordt bedijkt en dat waren achtereenvolgens Peuke, Puit en Oud-Vossemeer in 1411, is het dateren van de bedijking van het Nieuweland tussen 1397 en 1404 reëel. De begrenzing 1404 wordt bepaald door de St. Elisabethvloed die mogelijkwerwijze de eerste drooglegging heeft onderbroken dan wel teniet heeft gedaan.

Indien het Nieuweland door de rentmeester of de grafelijkheid is bedijkt, wie was dat toen? Uit de domeinrekening van 1468/69 waarin de tienden werden opgesomd, blijkt dat rentmeester van het domein Tholen-Schakerloo begin vijftiende eeuw Claijs Kervinck van Reymerwale was.²²¹ Andere voorname lieden die rond de overdracht van tienden in het gebied een rol van betekenis hebben gespeeld, waren Jan van Blois (bastaard)²²², en de heren Gerijt van Zeijl²²³, Van Hellinck, Van

²²¹ ZA RK Bourg. Jaren 1468/69.

²²² Delahaye (1969), 168 Jan de Bastaard van Blois werd in beide versies van de uitgiftebrief vernoemd. In 1437 werden zijn goederen onder zijn kinderen verdeeld. Van Steensel (2010), 180, 190-192, 255 en 257 noemt wel personages als Jan van Blois (bastaard), e.a. maar gaat niet op hun bedijkingsactiviteiten in.

²²³ Delahaye (1969), 168. Gerrit van Zeijl bezat in 1413 1/12 van de leenkamer van Oud-Vossemeer.

Doornicke, Pieter van Botlant,²²⁴ Janne Hermans²²⁵ en Lauwereijse van Overvest.²²⁶ Ook onder dit gezelschap zaten zeer waarschijnlijk potentiële bedijkers uit het eerste kwart van de vijftiende eeuw.

Ten slotte is het opvallend dat er tussen 1397 en 1411 in ras tempo vier polders werden bedijkt: Nieuweland, Peuke, Puit en het grote Oud-Vossemeer. De ruimtelijke structuur van het Nieuweland en Peuke met betrekking tot wegen en dijkoriëntatie, vertoont grote gelijkenis. Zou het volgende scenario niet mogelijk zijn geweest, namelijk dat de bedijking aanvankelijk het latere Nieuwland, Peuke en Puit omvatte, maar door tegenslag – zoals de stormvloed 1404 – toch is opgesplitst in drie gedeelten? In dat geval zou het om dezelfde bedijkers gaan.

Doel van de bedijking

Het doel van bedijkingen tijdens de vijftiende eeuw is het verrijken van een aangrenzend domein met nieuwe pachtlanden die als akkerland, weide en tiendgronden kunnen worden geëxploiteerd.²²⁷ Particuliere bedijkers bedijkten met hetzelfde doel. Indien het om grote poldergebieden gaat kan ook dorpsstichting een rol spelen. Voor een wat kleinere polder als het Nieuwland blijkt uit de latere domeinrekening van Tholen-Schakerloo dat het vooral om verpachting van land (akkers/weiden) en binnendijken en om tienden gaat. Uit de resoluties van de heerlijkheid Oud-Vossemeer, lopend vanaf 1494 valt eenzelfde beeld op te maken. Gelet op de aard van de gronden in het Nieuwland (Westerhille) is moertering hier wellicht minder aan de orde, maar echter niet in de directe omgeving ervan (zie hierna). Zo treffen we in de oorkonden tot uitgifte ter bedijking van Oud-Vossemeer, Kerkepolder e.a. namelijk de mogelijkheid tot moerteren aan, dus dit motief kan op basis van archivalische bronnen voor het Nieuwland niet worden uitgesloten.²²⁸ Echter, tijdens het in 2016 uitgevoerde proefsleuvenonderzoek, werd vastgesteld dat in ieder geval in het zuidoostelijke deel van de Nieuwlandpolder geen (post)middeleeuwse moertering heeft plaatsgevonden.²²⁹

Omstandigheden dijkaanleg

De in de literatuur vermelde verwikkelingen tussen de diverse belanghebbenden op de gorzen van Oud-Vossemeer, met name die tussen de heren van Bergen op Zoom en de heerlijkheid Oud-Vossemeer en de stad Tholen heeft op de dijkaanleg hooguit tot wat uitstel geleid, maar geen enkele invloed gehad op de Nieuwlandsedijk als zodanig. Alleen oorlogen, moedwillige inundatie en zware stormen kunnen bij dijkbouw een grote spelbreker zijn. Oorlogen kwamen in het onderzoeksgebied of de omgeving daarvan niet voor. Wat grote stormvloed betreft, heeft de Elisabethsvloed van 1404 flink in de zuidwestelijke delta van Nederland huisgehouden, volgens Gottschalk ook in het onderzoeksgebied, waarbij ze verwijst naar Hollestelle (1915) die geen hard bewijs kan aanvoeren.²³⁰ Zoals reeds opgemerkt, kan de invloed van de genoemde vloed van 1404 niet worden uitgesloten.

²²⁴ Delahaye (1969), 168 Pieter Botlant bezat 1/8 van de leenkamer van Oud-Vossemeer. Waarschijnlijk had hij in 1427 de verkeerde kant gekozen in het conflict tussen Jacoba van Beieren en Philips de Goede. Hij werd naar Rijsel gevoerd.

²²⁵ Delahaye (1969), 169. Janne Hermans, bezat 1/36 van de leenkamer van Oud-Vossemeer. In 1417 nam een ander dit over.

²²⁶ Delahaye (1969), 169. Lauwerereijse van Overvest bezat 1/12 in de leenkamer van Oud-Vossemeer. In 1417 nam een ander zijn deel over.

²²⁷ Delahaye (1969), 312 wijst uitdrukkelijk op het gebruik als korenland voor de eerste bedijkingen in Oud-Vossemeer. Vgl. De Kraker (1997), 71-73 (bedijkingen Braakman, 16^e eeuw); 98-100 (Doelpolder, 1567/68); 159-168 (herdijkingen Axel-Terneuzen, 1584-1609); vgl. Priester (1994), 87 e.v.; vgl. Welten (1986), 9-18.

²²⁸ Delahaye (1969), 312.

²²⁹ Dijkstra (2017)

²³⁰ Gottschalk (1975), 14-15.

De wens om moerdijken aan te leggen op of bij de gorzen en op platen in de buurt van het latere Nieuweland voor en rond 1400 met daar bijgevoegd de wens om die jarenlang te behouden, kan in die tijd wel een rol gespeeld hebben. Het veen dat vanonder de klei werd gedolven, vormde immers de grondstof voor de zoutziederijen in Steenberg, Tholen, Zierikzee en Reimerswaal. Alleen al bij Tholen werden volgens de vijftiende- en zestiende-eeuwse domeinrekeningen van Tholen-Schakerloo tussen 2 en 8 zoutketen geëxploiteerd. Echter degenen die de *darinck* dolven waren veelal niet dezelfde die de zoutketen exploiteerden. De *darinckdelfers* moesten eerst moerdijken aanleggen. Reeds in de jaren 1255-1257 waren de lage gebieden van Nieuw-Schakerloo, d.i. ten oosten van Tholen, uitgegeven. Volgens Leenders werden ze uitgegeven om te bedijken.²³¹ Ik ga er vanuit dat bedijking pas vele jaren, zelfs decennia later kon gebeuren, in ieder geval nadat het omdijkte gebied volledig was uitgemoerd. Omdat het hier het gebied ten oosten van Schakerloo betreft, kan dit overal tussen de zeedijk van de Vijftienhonderdgemeten tot over de Eendragt geweest zijn. Daarom is het directe verband tussen moertering en bedijking van het Nieuweland moeilijk aanwijsbaar, maar – zoals is opgemerkt – niet geheel uit te sluiten.

Opvallend is de vaststelling dat het Nieuweland, Peuke en Puit onderdeel werden van Schakerloo (door de waterlozing), terwijl Oud-Vossemeer en de later bedijkte polders een eigen heerlijkheid Oud-Vossemeer gingen vormen.

Dijkaanleg

Uit het onderzoek naar dijk aanleg in het gebied tijdens de vijftiende-zestiende eeuw blijkt dat de aanleg van dijken in die periode niet erg veel is veranderd. Dit leidt tot de vaststelling dat rond 1400 aangelegde dijken niet of nauwelijks hebben verschild van dijken aangelegd rond 1500 of wat later.

Veelal werd begonnen met het trekken van dammen over de gorzen die na verloop van tijd wat werden verhoogd.²³² Gelet op de ruimtelijke structuur van het Nieuweland, ingedeeld in vier grote blokken of hoeken die door twee kruiswegen van elkaar werden gescheiden moet men ook hier een grote dam over het gors hebben getrokken waarop de latere Nieuwlandseweg en de Nieuwlandse Kruisweg zijn aangelegd. De polder is dus een voorbeeld van een laat-middeleeuwse geplande ruimtelijke structuur. Zoals uit een bedijking aan de noordzijde van Tholen uit het einde van de achttiende eeuw blijkt, werden ook hier nog steeds lage dammen door de gorzen getrokken alvorens tot bedijking over te gaan.

De uiteindelijke zeedijk heeft een basis gekregen van 23-26 el (**16,54–18,69 m**)²³³, althans deze dijkbasis werd in 1850 nog vastgesteld. De kruinbreedte van de dijk als weg met bermen was 9 el (**6,47 m**) en op zijn smalst was dit 4 el (**2,88 m**). De hoogte van de dijk boven het maaiveld liep uiteen van 3 tot 2,37 el (**2,16–1,70 m**). Als we ervan uitgaan dat het dijklichaam in de ruim zes eeuwen van zijn bestaan door gebruik is ingedikt en afgesleten met name doordat er een weg bovenop is gelegd, is de kruinbreedte op bepaalde gedeelten vrij groot geworden. Normaal gezien liep de kruinbreedte van zeedijken uit de vijftiende – zestiende eeuw uiteen van hooguit 3 tot 9 voet (**1,02 tot 3,06 m**). Er zal dus een deel van de kruin zijn 'afgehaald' om ruimte te bieden aan onder meer de weg. Daarom wordt de oorspronkelijke hoogte boven het maaiveld geschat op 2,50 m en de oorspronkelijke basis op maximaal 20 meter. Het gegeven dat de Nieuwlandsedijk tamelijk laag was, sluit goed aan bij het

²³¹ Leenders (1989), 153.

²³² Ook Vierling in zijn *Tractaet van Dyckagie* maakt melding van de aanleg van dammen over gorzen en licht dit toe met tekeningen (Plaat II).

²³³ Voor een el wordt 0,692 m genomen. Voor 1 voet wordt de Putse voet genomen van 0,34 m; de Bloise voet was 0,30 m.

gegeven van de binnendijk tussen de Kerkepolder en de Hikke die tijdens overstroming van de Hikke in 1530/32 te laag was, want de Kerkepolder liep toen ook gevaar onder water te lopen. Anderzijds dient ten aanzien van de zeedijk van het Nieuweland te worden opgemerkt dat een dijk gelegd op een hoger gelegen maaiveld (*Westerhille*) ook 'lager' kan zijn dan bijvoorbeeld de zeedijk in de lager gelegen Vijftienhonderdgemeten of polders die langs de Eendragt werden bedijkt.

Een vergelijking met de zeedijken uit hetzelfde statistische overzicht van 1850 wijst uit dat de zeedijken van de Vijftienhonderdgemeten, Schakerloo en Dalem een basis hadden van resp. 28,41 m, 26,10 m en 22,29 m (Bijlage IV). De zeedijk van de Vijftienhonderdgemeten had in 1871 een basisbreedte van 36,8 m en was 4,60 m boven het hoogwaterpeil.

Een vergelijking met andere zeedijken uit de negentiende eeuw, in dit geval de zeedijk van de Duerlopolder uit 1848, die grotendeels langs de Eendragt lag wijst uit dat de dijk 20,90 m breed was en dat de kruin 2,01 m boven het hoogwaterpeil lag. De zeedijk van de Slabbecoornpolder in 1871 had een basisbreedte van 18,70 m en een kruin die 2,70 m boven het hoogwaterpeil lag.

Een vergelijking met zeedijken van voor 1906 en erna – na aanpassing – laat zien dat de zeedijk van de Slabbecoornpolder (dijkpaal 76) voor 1906 3,60 m boven het maaiveld lag (Bijlage IX). Het gaat hier om een zeedijk van veelal 1 tot 1,5 voet (**0,34 – 0,51 m**) na elke zware overstroming werd opgehoogd. Indien de oorspronkelijk hoogte boven het maaiveld in 1561 rond 3,00 m zou zijn geweest – immers dijklichamen klinken decennialang meer dan 10 cm in – dan wijkt deze maat niet erg veel af van die van de oorspronkelijke Nieuwlandsedijk.

Hoe heeft de dijkvorm er uitgezien? De zeedijk moet zijn opgebouwd uit een oorspronkelijk opgeworpen dam, die wellicht verschillende malen al is verhoogd. De uiteindelijke zeedijk bevat dus deze oude kern en moet dan schuiner verder zeewaarts zijn op- en uitgebouwd, d.w.z. met naar het oosten en westen een schuiner aflopend beloop. Bij de bouw van de zeedijk van de Vogelsangpolder in 1561 werd gesproken over *toeleggens* (breedte van het dwarsprofiel) uiteenlopend van 3 tot 5 roeden (**12,21 – 20,35 m**), maar dit was een zeedijk die langs de Eendragt werd gelegd. Bij de aanleg waren nog geen buitenbermen e.d., wel hoogstwaarschijnlijk een bermsloot. Het is duidelijk dat de zeedijken langs de Eendragt een smallere basis hadden dan zeedijken langs de Oosterschelde. Verder is duidelijk dat zeedijken tamelijk steil waren; aanpassingen vonden dan ook vanaf de landzijde plaats.

Dijken werden opgebouwd uit klei. Eén van de problemen in de polders, met name die van Schakerloo, Oud- en Nieuw-Strijen en de Vijftienhonderdgemetenpolder was vaak het gebrek aan goede klei. Om die reden werd er binnendijs klei gewonnen. De plekken waar dit gebeurde werden karrevelden genoemd, ze verminderden de schotbare grootte van de polders enigszins.

Dijkaanleg rond 1400 week nauwelijks af van die van rond 1500 en evenmin het onderhoud van dijken. Of nu een dijk in 1397 of in 1411 werd aangelegd, maakt voor het wezen van de dijk als historisch landschapselement niets uit.

Ten slotte dient hier te worden opgemerkt dat een vergelijk van de voormalige zeedijk van het Nieuweland met de zeedijken van de omliggende polders van toen en veel later tijden uiteraard een beperkte waarde heeft. De omliggende zeedijken zijn in de loop der tijden allemaal aangepast. Na elke grote overstromingsramp kwam er 1, soms zelfs 1,5 voet op de dijk kruin bij, soms leidde het tot verzwaring naar de binnenzijde. Nemen we bijvoorbeeld de zeedijk van de Vijftienhonderdgemetenpolder. Deze is zeker na de stormvloeden van 1530, 1570, 1682, 1715 en 1808 versterkt. Indien dit telkens 1 voet was zou dit theoretisch 1,70 m verhoging opleveren. Echter een

dijklichaam zet zich na verloop van tijd: klei zakt wat in en ook erodeert het dijklichaam enigszins. Een bijkomend probleem is de bodemdaling op de plaats waar de dijken waren gelegd. Deze was het sterkst op plekken waar er in de ondergrond een veenlaag zat, die kon namelijk flink inklinken. Indien na enkele decennia amper de helft van een verhoging over zou blijven, zou de dijk van de Vijftienhonderdgemeten rond 1900 toch nog rond een meter hoger zijn dan aanvankelijk gebouwd en naar de binnenberm toe verbreed. De binnendijk van het Nieuweland onderging dit transformatieproces niet.

Ten slotte wat de binnendijken betreft en in het bijzonder die van het Nieuweland, blijkt dat deze in de negentiende eeuw een hoogte hadden die uiteenliep van 1,75 m tot 3,02 m +NAP. De basisbreedte van de Nieuwlandse dijk was rond 1850 nog tussen 15 en 18 m

Aantasting van de dijk

De aantasting van een binnendijk kan op verschillende wijzen: overstroming, waterlozing en veranderingen daarin, gebruik van de dijk door eigenaren/pachters.

Overstromingen (bijlage I):

De Nieuwlandpolder wordt omringd door de Peuke- en Puitpolders in het noorden. Vanuit deze polders is gedurende zes eeuwen geen overstromingsgevaar geweest.

De Nieuwlandpolder wordt in het oosten begrensd door de Oud-Vossemeerpolder. Deze polder is in 1682 en 1906 deels onder water gelopen. In 1682 kwam het zeewater via de Hikkepolder in de Oud-Vossemeerpolder over de lage binnendijk. En zoals uit het schadebericht uit 1906 blijkt, ging het ditmaal om overstorting van zeewater via de Leguitpolder. Er kan dus worden geconcludeerd dat er vanuit de Oud-Vossemeerpolder tijdens de enige twee overstromingen nauwelijks sprake kan zijn geweest van de Nieuwlandsedijk.

De Nieuwlandpolder wordt in het zuiden begrensd door de Dalempolder. Op grond van het archiefonderzoek is gebleken dat deze polder in 1552, 1570, 1671, 1682 en 1715 is overstroomd geweest. Indien dit in 1570 ook tot instromen van het Nieuweland geleid zou hebben, moet de binnendijk van de Dalempolder en het Nieuweland (Mostertdijk) zijn beschadigd of gewoon zijn overgelopen. Dus ook de overstromingen van de Dalempolder hebben nauwelijks invloed op de Nieuwlandsedijk gehad, omdat deze niet de scheiding met de Dalempolder vormt.

De Vijftienhonderdgemetenpolder vormt de westelijke begrenzing van het Nieuweland. De grote polder overstroomde mogelijk in 1421, maar zeker in 1530, 1532, 1552, 1570, 1671, 1682 en 1808. Dit betekent dat het zeewater minimaal zevenmaal in de afgelopen zes eeuwen heeft aangedrongen op een oud stuk binnendijk gelegen tussen de Vijftienhonderdgemeten en het Nieuweland, in feite een voormalige zeedijk uit circa 1220. Alleen tijdens de Allerheiligenvloed van 1570 is er via de Vijftienhonderdgemeten zeewater in het Nieuweland gekomen. Hoewel niet bekend is hoe hoog dit zeewater heeft gestaan of hoe lang het in de polder is blijven staan, zal er nauwelijks sprake zijn geweest van een aantasting van de Nieuwlandsedijk.

Waterlozing:

De enige waterlozing die het Nieuweland heeft is de heul in de binnendijk Vijftienhonderdgemeten-Nieuweland bij de Muylvliet. In beginsel gaat het hier om een houten koker met een bedienbaar schoft. Dit kon worden gesloten bij overstroming van de voorliggende Vijftienhonderdgemetenpolder. Uit de domeinrekeningen van de polders Schakerloo-Vijftienhonderdgemeten komen dan ook

regelmatig uitgaven voor t.b.v. deze heul. Van de in totaal vijf heulen die er in 1850 in het Nieuweland lagen, lag er een in genoemde binnendijk, de andere vier lagen onder de wegen. Het is niet uitgesloten dat de inundatie in 1570 werd veroorzaakt door een niet-functionerend schoft in de heul van de binnendijk met de Vijftienhonderdgemeten. De vervanging van deze heul heeft alleen dit dijkstuk aangetast over een wel erg geringe dijk lengte. Daar er in de oude zeedijk van het Nieuwland geen heulen of doorlaten zaten, behalve naar de Puit, moet ook over die geringe dijk lengte een aantasting hebben plaatsgevonden om de aldaar liggende heul te vernieuwen. Over eventuele verplaatsen van die heul zijn geen gegevens voorhanden.

Gebruik van de binnendijk:

Binnendijken werden verpacht namens de heerlijkheid Oud-Vossemeer of Schakerloo-Tholen en soms ook door de polderbesturen zelf. Uit de domeingegevens blijkt dat de binnendijken voornamelijk door boeren werden gebruikt, die ze om de zevenjaar (heventijd) pachtten. Ze werden als weide gebruikt en ook met bomen beplant. De enige schade die hier kon worden aangericht is het volledig 'aftrappen' van dijken door het vee – met name koeien en paarden- zodat ze sneller eroderen. Indien dit eeuwen achtereen gebeurd kan dit tot verlaging van de oorspronkelijke dijk leiden. Anderzijds is begroeiing met gras veel sterker beschermend dan akkerland, dat na de oogst lange tijd 'naakt' ligt.

Afbeelding 19 Het Nieuwland, Peuke en Puit, 1850. Wit kruis zijn de voor 1600 verpachte binnendijken door het domein Tholen-Schakerloo.

Een enkele binnendijk evolueerde tot weg, eerst onverhard, maar in de loop van de negentiende eeuw verhard. Uit de discussie uit 1906-1907 om ook de binnendijken op te hogen, bleek dat er in het onderzoeksgebied veel binnendijkstukken afgevlakt of zelfs afgegraven waren. Op andere plekken lagen aprillen. Uit het overzicht van 1850 blijkt in ieder geval dat de binnendijken van het Nieuwland, Puit en Peuke niet waren afgegraven.

Op grond van het gebruik van de binnendijken van het Nieuweland, incl. de Nieuwlandsedijk kan worden geconcludeerd dat aantasting gering was, op het indikken en eroderen (verlagen) na.

Tenslotte dient hier nog te worden opgemerkt dat dijken liggend op een venige of moerige ondergrond na verloop van tijd zakken. Ook dat kan met de Nieuwlandsedijk zijn gebeurd.

Archeologische waardering van de dijk

De Nieuwlandsedijk is een laatmiddeleeuwse zeedijk die korte tijd heeft dienstgedaan als echte zeewering met in zijn kern hoogstwaarschijnlijk een kleinere verskade of zomerdijk. De dijk is gebouwd in de traditie van dijkbouw die in de vijftiende-zeestiende eeuw in dit gebied algemeen was tot ver in Noordwest-Brabant. Gelet op het feit dat de aantasting gedurende zes eeuwen gering is geweest is de Nieuwlandsedijk een vrij gave laatmiddeleeuwse dijk.

Meer specifiek kan over het huidige plangebied, gelijk aan het deel van de Nieuwlandsedijk dat wordt afgegraven, gesteld worden dat het een dijk van laatmiddeleeuwse oorsprong betreft met in zijn kern waarschijnlijk een kleinere verskade of zomerdijk. De dijk heeft slechts korte tijd dienst gedaan als zeewering. De Nieuwlandpolder is slechts een beperkt aantal keer ondergelopen. De dijk is binnen het plangebied nooit doorgebroken of ernstig aangetast geraakt, althans niet volgens de beschikbare bronnen. Het ontbreken van prielen, duikers of heulen binnen dit deel van de dijk heeft daar wellicht ook een rol gespeeld, net als het feit dat de dijk gedurende 600 jaar als binnendijk dienst heeft gedaan. Wellicht laat die ook toe te veronderstellen dat nooit grote aanpassingen of verzwaringen zijn aangebracht. Geen van de geraadpleegde bronnen spreekt dit tegen.

Zoals gesteld ontbreken kunstwerken in dit deel van het dijklichaam. Uit de studie van oude kaartmateriaal²³⁴ blijkt op de dijk geen bebouwing te hebben gestaan. Bebouwing op de dijk was vrij ongebruikelijk, zeker in de Late Middeleeuwen. Echter, ook direct grenzend aan de dijk, of in latere perioden is nooit sprake geweest van enige bebouwing binnen het plangebied. Het landgebruik heeft zich beperkt tot agrarische activiteiten en de aanplant van bomen. De mate van aantasting van het dijklichaam door dergelijke activiteiten is echter minimaal. Enige erosie en vervlakking van de kruin kan hierdoor wel hebben plaatsgevonden, zij het dat het gebruik als weg hier wellicht een iets grotere invloed op kan hebben gehad. Ernstige aantasting zal echter niet hebben plaatsgevonden aangezien dat zich op het dijklichaam volgens de geraadpleegde kaarten en bronnen wellicht nooit een verharde weg heeft bevonden en geen van de geraadpleegde bronnen gewag maakt van het afvlakken of afgraven van (een deel van) de Nieuwlandsedijk.

Het oorspronkelijke dijkprofiel is gedurende de afgelopen eeuwen weliswaar beperkt veranderd maar dit is eerder het gevolg van natuurlijke erosie en inklinken van de bodem. Ernstige aantastingen, herstellingen, ophogingen of afgravingen zijn niet aangetoond. Er wordt terecht verwezen naar de actuele hoogteligging van de dijk. Uit analyse van het Actueel Hoogtebestand Nederland (verder AHN) blijkt de hoogteligging van de kruin binnen het plangebied te variëren tussen 1,70 en 2,80 meter +NAP (bijlage 13). Hoewel het verleidelijk te denken is dat dit het gevolg is van afgravingen is het aannemelijker te veronderstellen dat dit samenhangt met de natuurlijke ondergrond waarop het dijklichaam is aangelegd. Vereenvoudigd uitgedrukt: in gebieden waar veen in de ondergrond voorkomt zal het dijklichaam onder zijn eigen massa gaan zakken door het inklinken van het veen. Een sterk bewerkte uitsnede van het AHN, geprojecteerd op de bodemkaart, onderstreept dit gegeven (bijlage 13). De hoger gelegen delen van het huidige dijklichaam blijken immers

²³⁴ Ras, 2016

hoofdzakelijk te zijn gesitueerd binnen gebieden die gekenmerkt worden door een zandig bodemprofiel, de voormalige geulsystemen. Dit vormt een bijkomend argument om aan te nemen dat het dijklichaam niet of slechts beperkt is aangetast, met uitzondering van het agrarische gebruik en de natuurlijke erosieprocessen die dat teweeg bracht.

Als laatste merken we op dat de Nieuwlandsedijk binnen het plangebied is aangelegd op schorgronden. Er wordt in geen van de archivalische bronnen gewag gemaakt van bijzondere funderingsconstructies zoals zinkstukken, kleikisten, rijshout, houten raamwerk en dergelijke. Op basis van de bestudeerde (bodem)kaarten is het ook niet aannemelijk dat dergelijke constructies binnen het af te graven deel van de dijk aanwezig zijn. Indien voor het droogleggen van de polder al geulen zouden zijn gedicht dan bevinden deze zich buiten het huidige plangebied. Net aan de noordwestelijke rand van het af te graven gebied bevindt zich wel een voormalige geul. Indien deze ten tijde van de bedijking nog niet (geheel) was verland bestaat de mogelijkheid dat daar wel dergelijke constructies of methoden werden toegepast.

Gelet op het feit dat de aantasting gedurende zes eeuwen gering is geweest is de Nieuwlandsedijk een vrij gave laatmiddeleeuwse dijk en maakt deze onlosmakelijk deel uit van het laatmiddeleeuwse cultuurlandschap rondom Tholen.

Tot slot dient te worden vermeld dat 'Onderzoek naar infrastructuur' één van de kernthema's is in de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland (POAZ 2017-2020). Daarin wordt gesteld dat over de constructie van dergelijke infrastructuur en het functioneren ervan nog niet veel bekend is. Met onderzoek naar dit thema kan Zeeland zich dan ook onderscheiden. De zeldzame reeds uitgevoerde onderzoek hebben immers aangetoond dat daarbij opzienbarende resultaten kunnen worden geboekt.

3.2 Advies

Voorliggend onderzoek heeft aangetoond dat binnen het plangebied een goed bewaarde laatmiddeleeuwse dijk aanwezig is. De Nieuwlandsedijk is een in oorsprong laat 14de eeuwse dijk die door de eeuwen heen slechts minimaal is aangetast.

Dijken, dijkbouw en daarbijhorende infrastructuur is een bij uitstek Zeeuws thema. Dit weerspiegelt zich tevens in het belang dat in de Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland (POAZ 2017-2020) aan dit thema wordt gehecht. De Nieuwlandsedijk maakt onlosmakelijk deel uit van het laatmiddeleeuwse cultuurlandschap rondom Tholen. Op basis van bovenstaande argumenten wordt de Nieuwlandsedijk dan ook behoudenswaardig geacht en wordt aanbevolen geen werkzaamheden uit te voeren die het huidige profiel en uitstraling van deze dijk aantasten.

Echter, de gemeente Tholen is bezig met het uitbreiden van bedrijventerrein Welgelegen. Door het ontwikkelen van uitbreidingsfase Welgelegen III komt de Nieuwlandsedijk, althans het gedeelte wat onderwerp van voorliggend onderzoek vormt, midden in het bedrijventerrein te liggen. De gemeente Tholen heeft dan ook het voornemen om in het kader van de geplande ontwikkelingen het gedeelte van de Nieuwlandsedijk gelegen tussen de Curieweg en de Groeneweg af te graven. In eerste instantie verdient het de aanbeveling om te bekijken of het niet mogelijk is de bestaande dijk in het plan te incorporeren en de dijk slechts op bepaalde punten te doorsnijden. Mogelijk brengt dit echter praktische bezwaren met zich mee. Maar wellicht gaat daarmee ook de samenhang met het oude cultuurlandschap en de omringende polders verloren.

Indien behoud van de dijk niet mogelijk of wenselijk wordt geacht dan wordt archeologisch vervolgonderzoek noodzakelijk geacht. Met de geplande ingrepen verdwijnt immers een 750 meter lang deel van de oorspronkelijke dijk.

Het uitvoeren van een Inventariserend Veldonderzoek door middel van Proefsleuven wordt in dit kader weinig zinvol geacht. De aanwezigheid, begrenzing en waardering van de dijk wordt voldoende duidelijk geacht. Het archeologisch vervolgonderzoek dient te bestaan uit een **Opgraving**. Daarbij wordt geadviseerd twee doorsneden door het bestaande dijklichaam te maken: één in het zuidoostelijke lager gelegen deel en één in het noordelijke hoger gelegen deel, zo dicht mogelijk bij de Groeneweg.

De dijkdoorsneden moeten over de volledige breedte van de oorspronkelijke dijk worden geplaatst. Dit betekent dus inclusief eventuele sloten aan de hiel van de dijk. Bovendien moeten de doorsneden tot minimaal 0,50 meter onder de zool van de dijk worden aangelegd. Tijdens de Opgraving wordt zowel aan het verticale als het horizontale vlak aandacht geschonken en wordt een bemonsteringsprogramma uitgevoerd. De uitvoeringseisen voor de Opgraving dienen te worden vastgelegd in een Programma van Eisen (PVE). Dit PVE dient ter goedkeuring te worden voorgelegd aan de bevoegde overheid.

Er wordt geadviseerd de Opgraving te beperken tot twee voldoende ruime doorsneden door het bestaande dijklichaam. Het tussenliggende stuk dient niet te worden opgegraven. Deze methodiek is verdedigbaar doordat uit voorliggend onderzoek blijkt dat binnen het af te graven deel van de Nieuwlandsedijk hoogstwaarschijnlijk geen resten van bebouwing, aanpassingen, herstellingen, doorbraken, bebouwing, bijzondere funderingstechnieken, heulen, sluizen, duikers of andere kunstwerken aanwezig zijn. Bovendien kan worden verwacht dat, mochten bijvoorbeeld wel bijzondere funderingstechnieken, heulen, sluizen, duikers of andere kunstwerken aanwezig zijn deze wellicht onder het huidige maaiveld kunnen worden aangetroffen en het afgraven van de dijk wellicht niet dieper dan maaiveldniveau plaatsvindt waardoor deze niet aangetast worden.

Echter, mocht desondanks tijdens het (civiel) afgraven van de dijk blijken dat alsnog resten van bovengenoemde zaken aanwezig zijn dan dienen deze alsnog te worden gedocumenteerd. Voor dergelijke vondsten bestaat immers een wettelijke meldingsplicht op grond van artikel 5.10 van de Erfgoedwet (2016). Om er voor te zorgen dat aan deze wettelijke plicht wordt voldaan bij het eventueel aantreffen van sporen en/of vondsten tijdens de uitvoering van de werkzaamheden, wordt verzocht om navolgende tekst in het uitvoeringsbestek op te nemen:

Archeologie

Ondanks dat er bij het vooronderzoek geen behoudenswaardige archeologische waarden werden aangetroffen, is niettemin de kans aanwezig dat archeologische sporen en vondsten in de bodem aanwezig zijn en dat deze in de uitvoeringsfase van de graaf- en inrichtingswerkzaamheden aan het licht komen. Voor dergelijke vondsten bestaat een wettelijke meldingsplicht ex. artikel 5.10 van de Erfgoedwet uit 2016. Bij graafwerkzaamheden dient men dan ook attent te zijn op eventuele vondsten. Opdrachtgever verplicht de aannemers om attent te zijn op eventuele vondsten en/of sporen tijdens de werkzaamheden en verplicht hen archeologische vondsten direct te melden bij de bevoegde overheid.

Bronnen

Archieven

Zeeuws Archief (Middelburg):

- a) Rekenkamer Bourgondische tijd: nrs. 1346-1472 (domein Tholen-Schakerloo, 1424-1574)
- b) Staten van Zeeland en de Gecommitteerde Raden: nrs. 479, 688, 723, 912, 988, 1020, 1221, 1297, 1328, 1613, 1632, 1658, 1660 en 1927.
- c) Vrije Polders van Tholen: nrs. 1,3, 7, 14, 21, 86, 88, 91, 95, 105, 120, 127, 128, 150, 189, 212, 224, 233, 234, 239, 244, 283, 294, 293 (kaart) en 295 (kaart).
- d) Polders van Oud-Vossemeer: nrs. 2,4, 16, 33 t/m 45, 71, 86, 106, 122, 128, 224, 231, 239, 283, 284, 293 en 294.
- e) Rijkswaterstaat, invnr. 124-126 (incl. kaarten) en kaarten nrs. 954 tm 958

Gemeentearchief Tholen (Oudarchief Tholen): nrs. 1, 2, 4, 15, 604, 604a, 669, 669a en 117.

Westbrabants Archief (Bergen op Zoom): Raad en Rekenkamer Markizaat nrs. 3406-3445 (domeinrekening Tholen-Schakerloo, 1505-1549).

Inventarissen

R. Fruin (1909) *De rekeningen en andere stukken in 1607 uit de Hollandsche rekenkamer naar de Zeeuwsche overgebracht. Het Bourgondisch-Oostenrijksche tijdvak 1433-1584*, 's-Gravenhage.

K. Heeringa (1922), *Het archief van de Staten van Zeeland en hunne Gecommitteerde Raden (1574) 1578-1795 (1799)*, 's-Gravenhage.

W.E.P. van IJsseldijk (1974) Gebundelde inventarissen van de oude archieven van het Waterschap Tholen, z.pl.,

W.E.P. van IJsseldijk (1974) Gebundelde inventarissen van de oude archieven van het Waterschap Tholen, z.pl., 114-132.

Literatuur

F. v/d Kieboom (2012) Anoniem Concept-inventaris van archieven van de stad en de gemeente Tholen, 1330-1936.

M. Baelde (1966) Onbekende bronnen over de stormvloed van 1530. Handelingen van de Soc. d 'Émulation te Brugge, 103, 65-86

C. Dekker en Rooland Baetens (2010) Geld in het water. Antwerps en Mechels kapitaal in Zuid-Beveland na de stormvloed in de 16e eeuw. Verloren – Hilversum.

A. Delahaye (1969) Vossemeer, land van 1000 heren. Uitg. N.V. Ambachtsheerlijkheid Oud en Nieuw Vossemeer en Vrijberghe, z.pl., 696 blz.

R. Fruin (1908) Stukken betreffende den stormvloed van 1530. Archief Vroegere en Latere Mededelingen betreffende Zeeuws Genootschap, 135-169.

M.K.E. Gottschalk (1971-1977) Stormvloed en rivieroverstromingen in de Nederlanden, 3 dln. Van Gorcum Groningen. Dl. II 1400-1600 (1975) en dl. III periode 1600-1700 (1977).

A. Hollestelle (1915) Geschied- en Waterstaatkundige beschrijving van de Waterschappen en polders in het Eiland Tholen. Tweede veel vermeerderde druk met 13 kaarten. Tholen, 657 blz.

J. de Hullu en A.G. Verhoeven (1920) Andries Vierlingh Tractaet van Dyckagie. Rijksgeschiedkundige Publicatiën, kleine serie nr. 20. Martinus Nijhoff 's-Gravenhage, 443 blz.

A.M.J. de Kraker (1997) Landschap uit balans. De invloed van de natuur, de economie en de politiek op de ontwikkeling van het landschap in de Vier Ambachten en het Land van Sa4eftinghe tussen 1488 en 1609. Matrijs, Utrecht, 464 blz.

Adriaan de Kraker (2013a) Storminess in the Low Countries, 1350-1725, *Environment and History*, **19**, 149-172.

Adriaan M.J. de Kraker (2013b), Two floods compared. Perception of and Response to the 1682 and 1715 flooding disasters in the Low Countries. In: N. Pfeifer and K. Pfeifer (eds.) Forces of Nature and Cultural Responses. (Springer Verlag Dordrecht), 287-302.

A.M.J. de Kraker (2015) Flooding in river mouths: human caused or natural events? Five centuries of flooding events in the SW Netherlands, 1500-200. *Hydrol. Earth Syst. Science*, **19**, 1-12.

Adriaan M.J. de Kraker (2015) Flooding events as man-made disasters. Special flooding events in coastal Flanders and the inlets of SW Netherlands, 1400-1600. *Zeitschrift für Geomorphologie Supplementary Issue*, DOI: 10.1127/zfg_suppl/2015/S-00202

K.A.H.W. Leenders (1989) Verdwenen venen. Een onderzoek naar de ligging en exploitatie van thans verdwenen venen in het gebied tussen Antwerpen, Turnhout, Geertruidenberg en Willemstad, 1250-1750. Uit. Gemeentekrediet. Historische Uitgaven, reeks in -8° nr. 78, Brussel, 351 blz.

K.A.H.W. Leenders (1996) Van Turnhoutervoor tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis van het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied (400-1350). Walburg Pers, Zutphen, 662 blz.

Laurens Priester (1994) Campen en Soelekerke. De middeleeuwse geschiedenis van twee ambachten in het westen van Noord-Beveland. Druk Meulenberg, Middelburg, 120 blz.

G. Stadermann, Regestenlijst van de charters van het oud-archief van de gemeente Tholen, 1291-1788. Z.pl. z.d.

Arie van Steensel (2010) *Edelen in Zeeland. Macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving*. Verloren Hilversum, 492 blz.

J.B.V. Welten (1986) *Pioniers aan de Oosterschelde, Catz 1598-1625*. Uitg. De Bataafsche Leeuw, Amsterdam/Dieren, 207 blz.

M.H. Wilderom (1964) *Tussen Afsluitdammen en Deltadijken II Noord-Zeeland (Schouwen-Duiveland, Tholen en St.-Philipsland*. Middelburg, 415 blz.

S.F. Kuipers (1960). *Bodemkaart van Tholen*, Wageningen.

Provinciaal Blad van Zeeland, nr. 2704, 22 oktober 2014. Provincie Zeeland, 2e Rectificatie aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de provincie Zeeland 2014. Besluit van gedeputeerde staten van Zeeland van 14 oktober 2014, houdende wijziging regeling aanvullende richtlijnen voor archeologisch onderzoek in de provincie Zeeland.

Provinciaal Blad van Zeeland 2017 nr. 605, 15 februari 2017. Toetsingskader archeologie Provincie Zeeland 2017.

Provinciale Onderzoeksagenda Archeologie Zeeland 2017-2020. *Wie wat bewaart, die heeft wat*, Middelburg.

J. Ras (2015): *Archeologisch Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek door middel van Grondboringen 'Bedrijventerrein Welgelegen III'*, Nieuwe Postweg, Tholen, Gemeente Tholen, SOB-rapport, Heinenoord.

J. Dijkstra (2017). *Archeologisch onderzoek in het Plangebied Bedrijventerrein Welgelegen III aan de Akkerweg te Tholen, gemeente Tholen. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven*. ADC Rapport 4333, Amersfoort.

J. Deeben J., E. Drenth, M.F. Van Oorsouw en L. Verhart (2005). *De Steentijd van Nederland*, Stichting Archeologie, Meppel.

Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), 2016: versie 4.0, Stichting Infrastructuur en Kwaliteitsborging Bodembeheer, Gouda.

Websites

Actueel Hoogtebestand Nederland: <http://ahn.maps.arcgis.com>

Archeologisch informatiesysteem Archis 3, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Amersfoort: <https://archis.cultureelerfgoed.nl>

Archis 3: <http://archis.cultureelerfgoed.nl>

Cultuurhistorische Hoofdstructuur: <http://zldgwb.zeeland.nl/gwbh5?Viewer=Cultuur%20Historie>

DINOloket: <http://www.dinoloket.nl>

Ruimtelijkeplannen.nl

Verklarende Woordenlijst

Afkortingen

AB	Archeologische Begeleiding
AD	Anno Domini; na Christus
AMK	Archeologische Monumentenkaart
ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem Archis 2
BP	before present (voor heden); C14 jaren; het nulpunt 'heden' is hierbij volgens internationale afspraak gesteld op 1950 (n.Chr.); de werkelijke kalender- of zonnejaren (gekalibreerde C14-jaren) zijn weergegeven in jaren v.Chr. en n.Chr.
BC	before Christ; voor Christus
C14	koolstof 14, isotoop van het normale koolstof 12; radioactief element dat voor dateringsmethoden gebruikt wordt
IKAW	Indicatieve Kaart Archeologische Waarden
IVOb	Inventariserend Veldonderzoek door middel van boringen
IvOp	Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
NAP	Nieuw Amsterdams Peil
ROB	Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
RGD	Rijks Geologische Dienst (tegenwoordig onderdeel van TNO-NITG Bodem)
SCEZ	Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland
StiBoKa	Stichting Bodem Kartering (tegenwoordig onderdeel van Alterra Wageningen)

Woordenlijst

Antropogeen	door menselijk handelen
ARCHIS	het geautomatiseerde Archeologisch Informatiesysteem voor Nederland. Dit bestaat uit een databank waarin allerlei gegevens over archeologische vindplaatsen en terreinen in Nederland zijn opgeslagen, daterend van de Prehistorie tot de Nieuwe Tijd

AMK	digitaal bestand van alle bekende behoudenswaardige archeologische terreinen in Nederland dat door de RCE in samenwerking met de desbetreffende provincie is opgesteld. Op de kaart staan terreinen met archeologische status aangegeven. De kaart baseert zich op gegevens uit ARCHIS. Statustoekenning vindt plaats nadat het terrein is getoetst aan een aantal door de RCE gehanteerde criteria (kwaliteit, zeldzaamheid en contextwaarde)
Erosie	verzamelnaam voor processen die het aardoppervlak aantasten en los materiaal afvoeren. Dit vindt voornamelijk plaats door wind, ijs en stromend water
Geul	rivier- of kreekbedding
Holoceen	geologisch tijdvak, vroeger Alluvium genoemd, binnen het Quartair, van ongeveer 10.000 jaar geleden tot nu, met daarin o.a. het Mesolithicum, Neolithicum, de Bronstijd, de IJzertijd, de Romeinse tijd en de historische tijd
IKAW	de zogenaamde archeologische verwachtingskaart. Deze geeft een gebiedsindeling in drie categorieën weer op basis van de verwachting van archeologische vondsten (gebieden met een lage, midden, dan wel hoge – archeologische verwachting). De kaart is voornamelijk gebaseerd op het bodemtype
In situ	bewaard gebleven op de oorspronkelijke plaats. Dit met name met betrekking tot onverstoorde archeologische sporen en vondsten
Moernering	veenafgraving, hoofdzakelijk ten behoeve van zoutwinning en de winning van brandstof (turf)
OM-nummer	het landelijk registratienummer ten behoeve van archeologisch onderzoek, uitgegeven door het Centraal Informatiesysteem
Pleistoceen	geologisch tijdvak binnen het Quartair, van ongeveer 2 miljoen jaar geleden tot 10.000 jaar geleden, met daarin o.a. de eerste mensensoorten en het Paleolithicum (oude steentijd)
Prehistorie	dat deel van de geschiedenis waarvan geen geschreven bronnen bewaard zijn gebleven
Sediment	afzetting gevormd door bezinksel of neerslag
Site	een plaats waar in het verleden menselijke activiteiten hebben plaatsgevonden
Transgressiefase	fase waarin de invloed van de zee zich in het binnenland uitbreidt (als gevolg van stijging van de zeespiegel of als gevolg van erosie van het strandwallencomplex)

Vindplaats	een ruimtelijk begrensd gebied waarbinnen zich archeologische informatie bevindt (monument, type monument, aard archeologische waarde, archeologische indicatie)
Vondst	alle soorten mobilia: roerende of roerend geraakte onderdelen van onroerende goederen afkomstig van archeologisch veldwerk of uit bestaande collecties
Weichselien	Geologische periode (laatste ijstijd, waarin het landijs Nederland niet bereikte) ca. 120.000-10.000 jaar geleden

Tijdstabel

Cal. jaren v/n Chr	¹⁴ C jaren voor heden	Geologische perioden		Pollen zones	Archeologische perioden			
-1950	0	Laat		Laat	Vb2	Moderne tijd		
-1500	500					Middeleeuwen	Laat	
-1000	1000						Vroeg	
-500	1500			Subatlanticum	Midden	Vb1	Romeinse tijd	
0	2000							
-500	2500		Vroeg	Va	IJzertijd			
-1000	3000				Laat			
-1500	3500		Midden	Laat	IVb	Bronstijd		
-2000	4000					Midden		
-2500	4500					Vroeg		
-3000	5000			Subboreaal	Midden	IVa	Laat	
-3500	5500	Neolithicum						
-4000	6000	Midden						
-4500	6500	Holoceen	Laat	III	Vroeg			
-5000	7000				Atlanticum	Midden	Mesolithicum	Laat
-5500	7500							Vroeg
-6000	8000		Vroeg	II				Vroeg
-6500	8500							
-7000	9000		Vroeg	I				
-7500	9500							
-8000	10000	Vroeg	Boreaal	II				
-8500	10500							
-9000	11000							
-9500	11500							
-10000	12000	Pleistoceen	Laat-Glaciaal		LW III	Laat-Paleolithicum		
-10500	12500							
-11000	13000							
-11500	13500							

Tijdstabel Holoceen. Bron: Deeben et al. 2005.

Bijlage 1 Overzicht van overstromingen in het
onderzoeksgebied, 1400-1953

	De polders	1404	1421	1424	1477	1509	1511	1530	1532	1552	1570	1606	1613	1671	1682	1715	1721	1808	1809	1825	1906
1	Groot Duerlo							X		X	X			X	X	X		X	X	X	
2	Razernij							X	X	X	X				X						
3	Vrouwe Belya																				
4	Brodelose/Nw Duerlo							X	X	X	X										
5	Alteklein													X	X	X					
6	Nieuw-Strijen																				
7	Oud-Strijen																				
8	Schakerlo			X	?			X	X	X	X			X	X	s			X		
9	Vijftienhonderd		X	X		s		X	X	X	X		X	X	X					X	
10	Nieuweland	x													weinig						
11	Puit																				
12	Peuke	X													X						
13	Rooland			X											X						
14	Broeke													X	X						
15	Dalemse							s	X	X	X			X	X						X
16	Slabbecoorn														X	X	X	X			X
17	Oud-Vossemeer		X											X	X	X	X	X			
18	Vogelsang														X		X	X			X
20	Kerkepolder							X	X						X						X
21	Hikkepolder							X	X						X						
22	Karnemelk										x										
23	Oud-Kijkuit						*				s					X	X	X			X
24	Leguit														X	s	X	X			X
Verklaring:									nauwelijks schade bij overstroming							s	niet overstroomd, wel schade				
								X	Overstroomd volgens Hollestelle (1915).							?	onzeker				
									Overstroomd volgens de archivalia							*	Nieuw-Kijkuit in 1518 onder water				
																	polder voorgoed onder water				

Bijlage 2 Bestek van de bouw van een heul in de binnendijk Nieuweland-Peuke, 1741

Conditien en Besteck waer naer dHeeren dijkgraeff en gesworens des dijkagie van Tholen sullen steden het maecken van een steeneheule inden dijk tusschen de Peucke en het Nieuwelandt.

Eerstelijck sal den Aennemer dese nieuwe steene heule moeten maecken van een een steen dick, lanck van de voorkant, tot de agterkant, 36 voet Blooise maete buijten kant van binnen wijdt 2 ½ voet, binnenkant en hoogh 2 ½ voet regt staende muuren mede binnenkant, alle van goede steen en daertoe moeten leveren alle de matrialen die daertoe noogh wesen sullen en sal de oude steen tot sijn voordeel hebben en soo verre die goet en wel is mede mogen verwercken, de heule van binnen met de voege spijkers afte voegen en vanageteren tegen de aerde en vol te gooyen en met de troffel gladt te strijcken nae den eijsch van 't werck.

2

Sal de aennemer daer over moeten maecken een steene verwelfsel half ront, dick, steen van t'eene eijnde tot het andere, ende sal al de steen soo tot de muuren als verwelfsel, gehouden behoorelijck in't verbandt te werken en vanboven mede met tras over te strijcken met terweel, tot dat ér geen scheuren meer in sijn sonder een witquast te gebruijcken

3

Sal den aennemer gehouden sijn ter sijnder de heule te maeken 8 steene scheren muuren hoogh als de regt – staende muuren breed 3 ½ steen elck 2 steen en op weder ende moeten maecken 2 steene sonnewagters of voorhoofde, dick 2 steen hoogh, 1 voet boven 't –verwelfsel en dan daer een blaewen halfsteen dorpen moeten opleggen, breed 1 voet en 5 a 6 duym dick, vierkant sonder wellen en ider dorpen met 2 ijsers vast geset en met loot vast gegoten, alles naer eijsch van sulcken werck.

4

Sal den aennemer daertoe oock moeten leveren alle de kalck en tras, die daertoe noodigh wesen sal.

5

Sal den aannemer alles gehouden sijn met enckel kalck en tras te maecken, sonder dat'er eenigh sant bij sal mogen wesen, op de boete van L 10 Vls. Soo 'er eenigh sant in sijn kalck of tras bevonden wert beclaegen te sijn, en sal tot ider tonne tras moeten nemen 4 sacken doornickse klack met soet en vers waeter wel en terdege door een gemengt en beslaegen oock sal hij gehouden sijn de kalck en tras 14 daegen te voren te beslaen eer dat hij aen het werck gaet, en die alle weecke 3 mael met vers waeter wel terdege moeten omsetten en door een bouwen, en als aen het metselen is, moeten besorgen dat de steen t'elckens behoorelijcks met versch waeter nat gemaect.

6

Sal de voorschreve heule moeten gemaect sijn binnen den tit van 6 weecken dat daertoe dsal aengemaent wesen op peen van 5 schell. Daegh te verbeuren dat daer lager aen gewerckt wordt, dat aen sijn bedongen loon sal gekort worden.

7

Sal den aennemer ten sijne koste moeten repareren de steene heule, leggende in den dijk tusschen de Puijt en de Peucke, naer eijsch, soo als het aengewesen is, en de matriaale daertoe noodigh moeten leveren als voren.

8

De betaelinghe sal geschiede op ordonnanti van dheeren dijkgraeff en gesworens, zoodrae het werck sal volpresen en opgenomen sijn.

9

De aennemer sal moeten betale voor 'tschrijven van dese bestecke 8 schell. En 6 en voor de copie 5 schellingen.

A. Lodewijck Krijger den 20. Meij 1741 Lb. 38.-.-

Bron: ZA VPT, 234.

Bijlage 3 Gegevens omtrent de afwatering van de
Vrije Polders van Tholen, 1850

	Omschrijving	Schakerlo	Vijftienhonderd	Dalemsepolder	Nieuwelandt	Peukepolder	Puitpolder	Oudstrijen
Afwatering								
20	lengte watergangen	5450 el	20400 el	2350	2550	3750	750	1900
21	breedte	3,50 el	3,5	2,5	3	3	3	3
22	smalste	2 el	2	2	2,5	2,2	2,2	2,5
23	diepte t.a.v. sluisvloer	0,30 el	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
24	diepte t.a.v. onderste slagbalk	1,75 el	1,75	1,7	1,75	1,75	1,75	1,75
25	aantal heulen	14		2	5	4	1	1
26	aantal houten heulen	11			1	2		1
27	aantal stenen heulen	3			4	2	1	0
38	wijdte in den dag van de houten	1,30 - 0.40 el		1 tot 0,60	1,5 tot 1	1,5 tot 1	1	0,5
29	wijdte in den dag van de stenen	2 - 1,80 el						
30	afwatering via	sluis in 1500m		sluis 1500m	sluis 1500m	sluis 1500m	sluis 1500m	sluis 1500m
wegen								
31	dijkwegen	4140 el	3490		1100		760	
32	polderwegen	7650 el	10300	1300	2000	1650		
33	aardenwegen	11790 el	15690	1300	3100	1650	760	
Zeesluis								
	materiaal		steen en hout					
	kokers		2					
	lengte zonder vleugels		27 el					
	lengte met vleugels		34 el					
	hoogte sluiskamer boven vloer		1,65					
	hoogte sluiskamer boven vloer zeezijde		1,7					
	hoogte sluisvloer t.a.v. laagwater		0,15 el					
	gemiddeld zomer water		0,20 el lager					
	gemiddeld winterwater		0,60 lager					
	gemiddeld laagwater bij ebbe		0,35 el					
	hoogte onderste slagbalk boven sluisvloer		1,45 el					
	vergaarboezem		5620 el vierkant					

Bijlage 4 Zeedijken en binnendijken van de Vrije Polders van Tholen circa 1850

	Omschrijving	Schakerlo	Vijftienhonderd	Dalemsepolder	Nieuwelandt	Peukepolder	Puitpolder	Oudstrijen
1	dijken/binnendijken	3800 el afgegraven	200 el afgegraven	afgegraven rich- ting stadssingel				200 el afgegraven
2	wanneer bedijkt	begin 13e eeuw	14e eeuw	14e eeuw	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend
3	grootte dijken	18 B 16 r 20 el	32 B 99r 40 el	3 B 91r 40 el	3 B 50r 90 el			2 B 0,5r 30 el
4	bouw- en zaailand	449 B 66r 66 el	672 B 49r 84 el	61 B 25r 80 el	98 B 23r 40 el	8 B 24r 30 el	39 B 61r 80 el	57 B 45 r 93 el
5	watergangen	2 B 89r 20 el	5 B 14r 10 el	48r 90 el	62r 80 el	0,58 r 40 el	1 B 15r 20 el	0,48r 30 el
6	kreken							
7	moerassen	20 B 22r 80 el	2 B 74 r 20 el					0,99r 40 el
8	wegen	3 B 39 r 80 el	4 B 91r 80 el	74r 50 el	80r 40 el	0,66r 30 el		0,55 r 10 el
De zeedijk								
9	hoogte dijk t.a.v. gewoon hoogwater	4,1	4,2	3				
10	hoogte dijk t.a.v. gewoon laagwater	7,1	9,2	6				
11	basisbreedte zeedijk	36,3	39,5	31				
12	kruinbreedte zeedijk	2	2	2				
13	buitenberm							
14	binnenberm	3,8	2,8	3				
15	bermsloot	2	2	2				
16	dijk met kramwerken	6196	3700					
17	dijk met rijsbeslag							
18	dijk met steenbeslag	31600 el	20270 el	1600				
	met puinbeslag		1025 el					
binnendijken		2040	7260	800 met het Nieuweland	1100 met Puit-Peuke		760 met Peuke	400
	hoogte boven maaiveld			1,7 tot 1,2	3 tot 2,27		2,2	3,85
	basisbreedte			25 tot 27	26 tot 23		17 tot 16	30 tot 28
	kruinbreedte			4 tot 3,5	9 als weg		5,6 tot 5	5
	bermsloot			2	4			2
	binnenberm				5 tot 4		3 tot 2	
	buitenberm				3 tot 2,5			2

Bijlage 5 De verpachte binnendijken in de heerlijkheid Oud-Vossemeer, 1497

De Ouwe middeldijk van Vossemare

Den dijk van den Dalemse polder totten Nyewelandsche dijk toe: verpacht aan Jan Mijnkittē.
'den dijk an 't Nyeweland tot den eersten weghe toe': Harman Thoone.
'den dijk van de weghe voors. tot de Puijt toe': Jacob Jansse
'De 'dijk an de Puyt tot de Kerkwech toe': Cornelis Floor
'dijk van de Kerkwech tot de Peuke toe': Cornelis Floor
de dijk an de Peuke: Coppen Jan Danke
de dijk van de 1500 gemeten tot Jacop Hugeswegh toe: Cornelis Mattrijssen
den dijk van de Wech totten Roelande toe: Cornelis Ghovertsee Gobbe
den dijk ant Roelant, van de 1500 gemeten totten Voissemarsseweer toe: Pieter Jansse Capelleman
Den dijk van de wegen totten Browek toe' aan Willem Pieter Meussen

Den ouwen dijk van Oosten in

De dijk an den Dalemsepolder vander Sellinge ingaende tot Lemhartsensweg toe': Jan Mijnkittē
Van de wege voors. also varde als Slabbecorne gaat': Thoon de Backer
Van Slabbecorne tot in 't Cromme vanden dijk toe tegens de weg van Kijuit': dArie Leendertsen
Van 't Cromme van den dijk van de weghe tot de dreeve toe waar Jan Soetersen woont': dArie Leenderse
Van der dreeve aff tot den dijk an de Kerkepolder': Lauwe Hendrixen
Van Kerkepoldersedijk tot de Moelwerff toe': Pieter de Heerde
Van de Moelwerff strekkende tot den ham toe': Claes Heyndrixse
Vanden Ham voors strekkende tot Jacob Jan Florissens werff toe': Jacob Huges vanden Tonge
De dijk van agter de werff voorss tot den Brouck toe': Lem Deynoutsen
Endeke dijks tussen den Brouck en de Kerkepolder: Cornelis Lemse
Endeke dijks tussen de Kerkepolder en Vrijberghen': Gheert Gheertsen

Dijken van de Kerkepolder vanaf het westen

Den dijk vanden Brouck in ten eerste weghe toe: Jan Cornelis Poppe
Van den weg voorss totten wegh die benoorden de kerke loopt: Jan Cornelis Poppe
Van den voorss. wegh tot Jacop Thonissens Oosloop toe van zijn huijse: Jacob Thonissen
Vanden voorss. Oostloop vanden huijse tot den dijk van Sichuit toe: Jacop Thonisse
Vanden dijk van Sichuit tot den dijk van Ouwe Vossemare toe: Jacob Wittesen
Den dijk van Slabbecorne metten dijk alsoe varde als Karnemelkland gaat tot de sluijs van Kijkwt: Toon den Backere
Vande sluis westwarts tot Willem den Backersdam voert door metten gorssen daaran des zal men daerentegen de weg van Kijkwts toe: Lauwe Domisse
Van den dam voer Willems huys tot de Kerkepoldersedijk: Jan Lauwesen
Den zeedijk vandaar Lauwe Jacopsse woent van Ouwe Kijkuit aff tot de keetse van den moerdijk: Jan Lauwersen
Van der keetse vanden Mowerdijk westwarttot an de Hickepoldersedijk toe: Jacop Thonisse

Den dike van der Hicke van westen in

Den dijk an de Hicke van Vrijbarghe aff tot daar Corte Cornelis plag te wonen en alsoe varde als den amer
gaet: Thoon Cornelisse

Van Corte Cornelis huysinge tot an de Kerkpoldersendijk: Jonge Pier

Den dijk van Kijkuit over 'twater an Ghelynus

Den dijk van 't Land van Ghelynus daar de twee sluijsen liggehen tot den weir aan Pieter Castelijnsland:

Pieter De Heerde

Van de weghe voorss. strekkende noordwaarder tot mijns heeren van Bergen twee meen noens lands mette
gorssen daaran geleegeen: Jacop Wittesen

Van de voorss twee meensrouelands tot den ouwendijk van Ghelynus toe: Clays Javopse

tGors vander Heije

Bron: GAT Oud-Vossemeer, res. 1497.

Bijlage 6 De tiendblokken in Tholen-Schakerlo, 1468/69

	Omschrijving tiende(blokken)
1.	Nyeuwelant van overslack gehieren Nyeu Doirloo
2.	Oude Doirloo ende waren twee blocken
3.	Berbelen polre
4.	tCleijnambocht
5.	tSchor van Pier van Scouwen
6.	Achter Wilcoudehavenhouck
7.	Xppaert daerachter
8.	Nyeuwenlade gehieten den Brouck
9.	Nyeuwenlande gehieten tSinte Joeslant, nu geheeten tRoelant
10.	polre gehieten de Puijt
11.	Polre gehieten de Puddeicke ende warren twee blocken
12.	Polre gehieten Westhill = Nieuwlandpolder
13.	Achter Dalem gehieten den Dalemsspolre
14.	Helft van t'oestende vanden Zoutepolre
15.	Helft van westende vanden Zoutepolre
16.	Helft vande tyenden van Lutteldick
17.	Helft van de tyenden van Bee te Wolfstenwege
18.	Helft vanden Wolfstenwege ter sceedilven toe
19.	Helft vanden sceedilven toet watervliet toe
20.	Helft van tschor achter watervliet
21.	tSchor bij Waernissen
22.	Den Oudenpolre diemen hiet Outstryen
23.	Heynrick Kempenzhouck
24.	Jacob Ydeselieshouck gehieten Visschenhouck
25.	Pier Wittenhouck
26.	Lamsgors met 6 visserijen
27.	Tiende Lamsdijck
28.	Nieuw-Strijen (1402 bedijkt)

Bron: ZA RK Bourg. (jaar 1468/69).

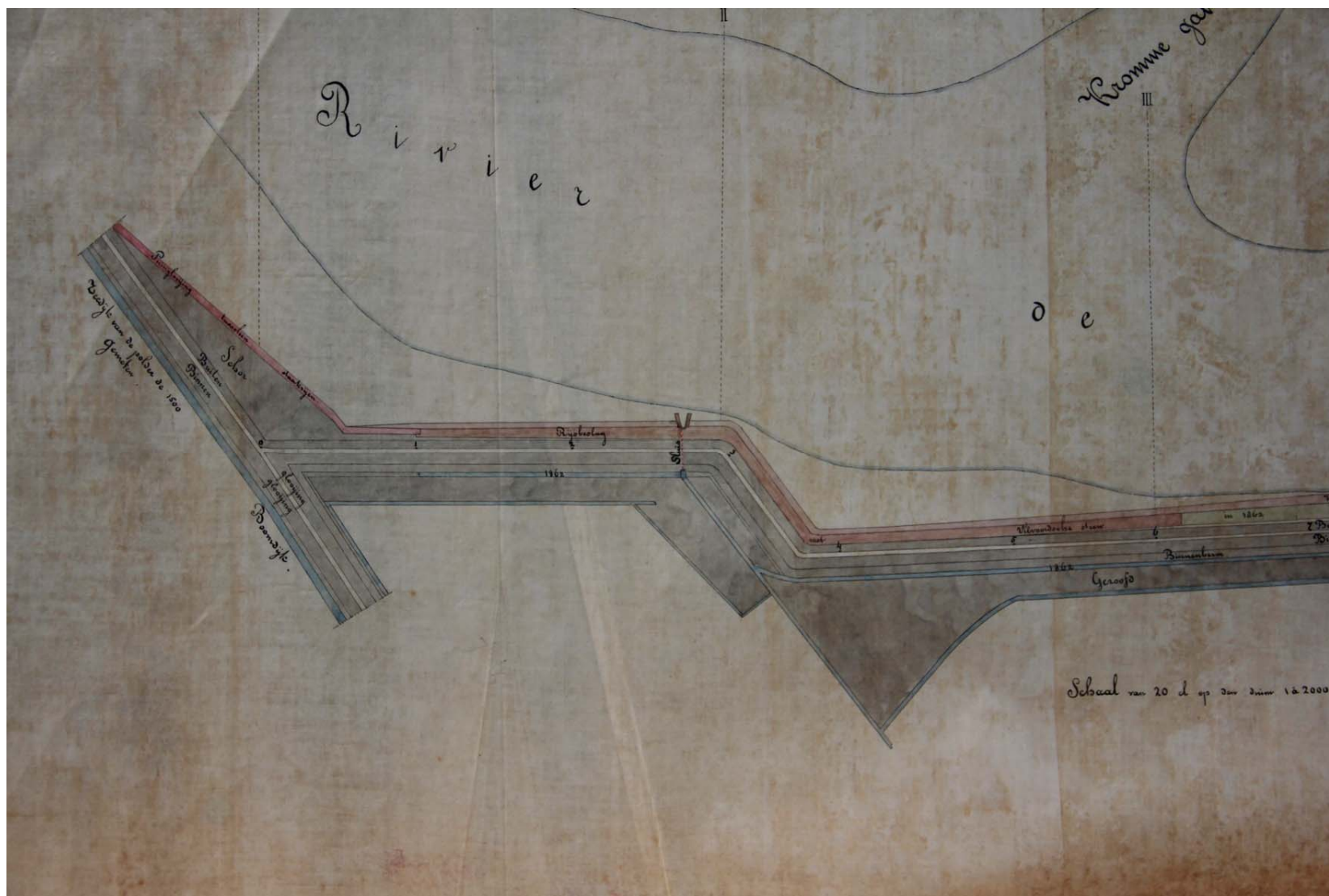
Bijlage 7 De ommeloper van het gedeelte Nieuweland, 1728

Perceels nummers	eigenaar	gemet	roe	nadere details
Hoek Brootkiste off heijn = Buijshoek begint van Moolvliet strect westwaarts				
1	Vrouw Vrijberghe	4	103	langs dijk nar de weg, oost en zuid de dijk
2	Nicolaes van Hoorn	3	291	
3	Nicolaes van Hoorn	9	252	
4	Nicolaes van Hoorn	2	46	zuid de dijk, noord den weg
5	Nicolaes van Hoorn	1	58	
6	Nicolaes van Hoorn	1	38	
7	Sara Stijt	9	190	zuid de dijk, noord den weg
8	Jacob Mone wed	4	143	zuid de dijk, noord en west de weg
		36	221	
Tolen Kruijsenhoek; begint van het oosten aan de weg lopend naar de dijk van de Puekepolder				
1	Johan Bodel	2	272	oost de weg en zuid de dijk
2	Fhilijppus L Fabricius		228	zuid de dijk
3	idem	3	191	zuid de dijk
4	Cornelis van Wallenburgh	2	278	zuid de dijk
5	Abr. Bastingh	1	213	zuid de dijk
6	idem	1	231	zuid de dijk
7	Burijn Camhoot	1	239	oost den weg
8	idem	1	228	oost den weg
9	Johan Bodel	3	16	oost den weg
10	idem	1	143	oost den weg
11	idem	1	249	oosten den weg
12	idem	2	245	oost den weg
13	idem	1	78	noord den weg
14	Jacob van Wallenburgh	1	230	zuid den dijk en noord de weg
15	idem		298	noord den weg
16	idem		111	zuid den dijk en noord de weg
17	idem		160	noord den dijk
18	Nicolaas van Hooren	1	229	noord den weg
19	idem	1	275	noord de weg
20	Staten-generaal	1	292	zuid de dijk en noord de weg
21	diversen	3	181	zuid de dijk en noord de weg
22	Jacobus van Vrijberes		144	noord den weg
23	idem	1	227	noord den weg
24	Nicolaas van Hooren	1	99	zuid de dijk
25	idem	1	265	noord den weg
26	Jacob van Vrijberges	1	11	noord den weg
27	Jacob van Wallenberg		235	zuid den dijk
28	Idem	1	232	
29	Staten-Generaal		231	noord den weg

30	Jacobus van Wallenburghs	10	38	zuid den weg
31	Willem Pleviers	1	223	weide, zuid en west de dijk
	tezamen:	62	33	
Den Schelphoek begint vant westen streckende n: waarts				
1	Carel de Bilts	1	125	zuid de weg; west de dijk
2	Idem		242	weitje
3	Idem	2	108	west de dijk
4	Dhr. Fabricius	1	41	west de dijk
5	Jacpbus van Wallenburgh	1	254	zuid de weg
6	Pieter Carel Bits	3	186	zuid de weg
7	Jacob van Wallenburgh	4	139	wei; zuid de weg
8	Idem	1	214	met huis erop; zuid den weg
9	idem	2	101	zuid den weg
10	idem		108	
11	mr Francois Leijdeckers	10	19	zuid en oost den weg
12	Idem		179	zuid de weg
13	Idem	2	243	
14	Daniel Canisius kids	8	135	oost de weg en noord den dijk
	Idem	4	285	
15	Carel de Bilts	1	23,5	
	Jacob van Wallenburgh	2	187,5	
16	Fabricius	1	63	
17	Idem		188	west den dijk
18	Carel de Bilts		166	noord de dijk
19	L. Fabricius		242	
		1	108	een meet, noord vanden dijk
20	Carel de Bilts		89	
	Fabricius	1	19	
		2	211	drij meen, noord den dijk
21	Carel de Bilts		157	onder de dijk
	Fabricius	2	54	
22	Carel de Bilts		80	
	Fabricius		265	
23	Fabricius		258	meet, noord den dijk
24	Francois Leijdecker	1	285	noord den dijk
25	Idem	1	75	noord den dijk
26	Francois Leijdecker	1	127	noord den dijk
27	Francois Leijdecker	2	8	noord den dijk
	tezamen:	60	167,5	
Den Galghe begint vant weg streckende oostwaart den dijck enden wegt na den Dalemsholder				
1	Yman van Doeslaer	2	12	meet west vanden weg, noord den dijk
2	Jacob van Wallenburg	3	215	twee meen, zuiden den weg
3	Weeshuis Tholen	1	78	noord den dijk
4	mr. Johan Bodel	4	284	van weg tot dijk en zuid de weg
5	Idem	1	126	zuid de weg
6	Yman van Doeslaer	2	223	zuid den weg
7	Idem	2	190	zuid den weg
8	dem	2	224	zuid den weg

	hierin Yman 2m50r			
10	Francois Leijdeckers	3	107	noord den dijk, zuid den weg
11	Idem	3	227	zuid den weg
12	Jacob van Wallenburg	2	146	noord den dijk, zuid den weg
13	Nicolaas van Hooren	1	177	noord den dijk, zuid de weg
14	Cuirijn M Camhoot	1	151	zuid den weg
15	Idem	2	195	noord den dijk en zuid de weg
16	Pieter....	2	92	noord den dijk en zuid de weg
17	Idem	2		noord den dijk en zuid de weg
18	Johan Bodel	2	1	noord den dijk en zuid de weg
19	Thomas Heijnft	1	292	noord den dijk en zuid de weg
20	Abraham Bastingh	2	6	noord den dijk en zuid de weg
21	Idem	2	71	zuid den weg
22	Pieter van	1	246	noord den dijk en zuid de weg
23	Johan Bodel	1	294	noord den dijk en zuid de weg
24	Rentmeester Pieter van Efsele	1	287	noord den dijk en zuid de weg
25	Johan Bodel	2	198	noord den dijk en zuid de weg
26	Pieter Janse vant Rosvelt	5	123	noord den dijk en zuid de weg
		5	268	noord den dijk en zuid de weg
27	Cornelis Gijse			
	3m 288r			
	Jacob van Wallenburg			
	1m 180r			
28	Jacob van Wallenburg	2	2	noord den dijk en zuid de Mosterdijk
29	Idem	1	281	noord den dijk en zuid den Mosterdijk
30	Idem	3	259	noord den dijk en zuid den Mosterdijk
31	Mr Francois Leijdecker	1	229	noord den dijk
32	Idem	2	60	noord den dijk
33	Idem	2	34	zuid en noord den dijk
34	Idem	2	280	twee meentenl zuid en noord den dijk
35	Idem	1	25	zuid en noord den dijk
36	Idem	1	40	zuid en noord den dijk
37	Idem		257	zuid en noord den dijk
38	Idem	2	65	zuidoost en noord den dijk
	tesamen	94	18	
	Totaal:	256	57	

Bijlage 8 Technische gegevens van de zeedijk van de Deurlopolder

Bijlage 8a Technische gegevens van de zeedijk van de Deurlopolder rond 1900 (gedeelte langs de Eendragt)

Bijlage 9 Dijkprofielen van zeedijk van Schakerlo,
circa 1900

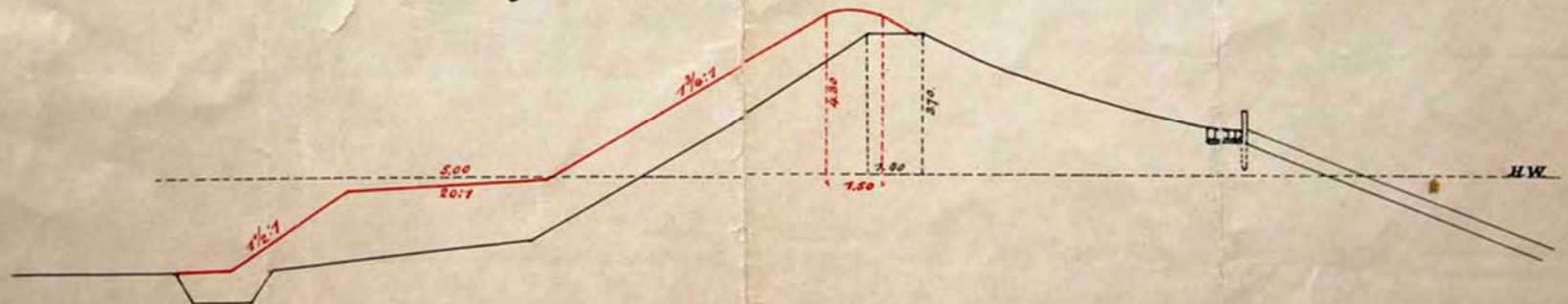
Polder Schakerloo.

Schaal 1:100.

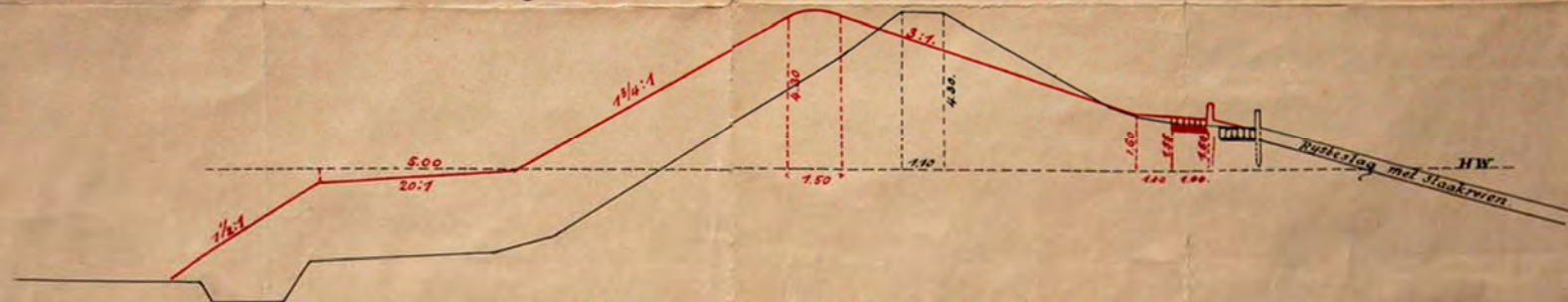
Gemiddeld profiel tussen dijken: 0. en 2.

Gemiddeld profiel tussen dijken: 2 en 5.

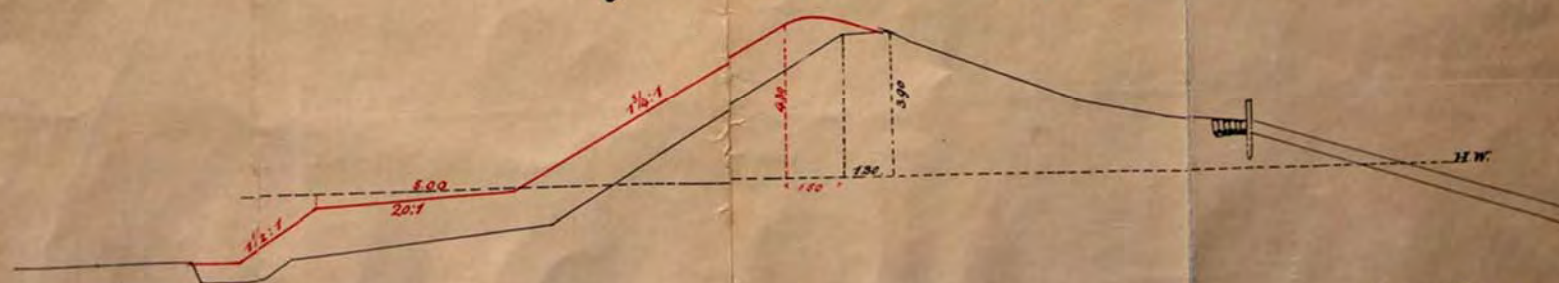
Gemiddeld profiel tusschen dijken: 10 en 15.

Gemiddeld profiel tusschen dijken: 14 en 16.

Gemiddeld profiel tusschen dijken: 15 en 17.

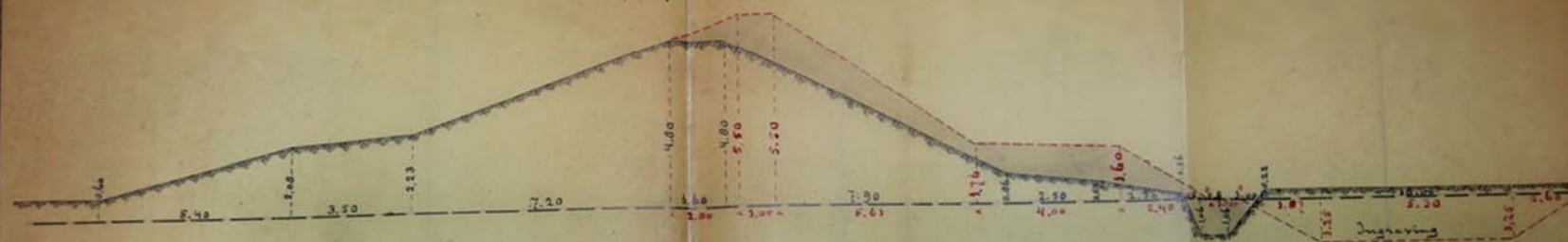
Hakend. Thuis. 277.

Bijlage 10 Technische gegevens van de zeedijken van
Oud-Vossemeer voor en na 1906

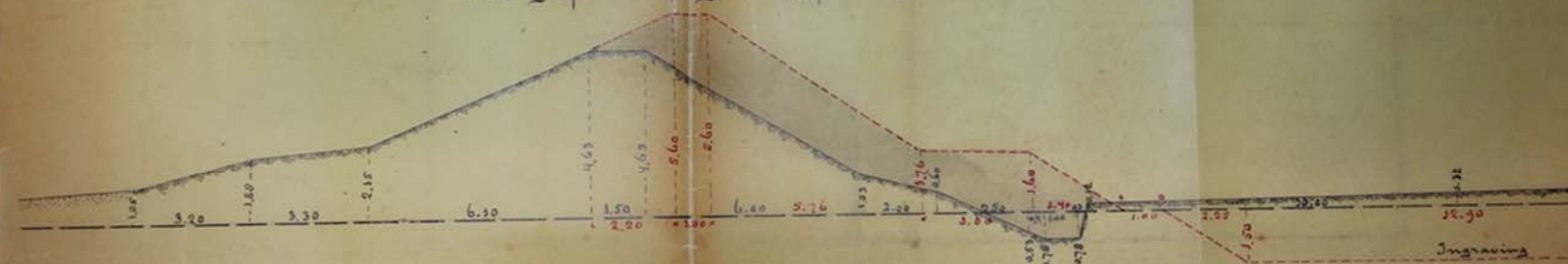
Waterschap Oudrosmeer
Dienst 1906/1907.

Dwarsprofielen van de dijksverbeteringen in de verschillende polders is in en noodig gebleken door den stormvloed en door roode gebroken lijnen aange-

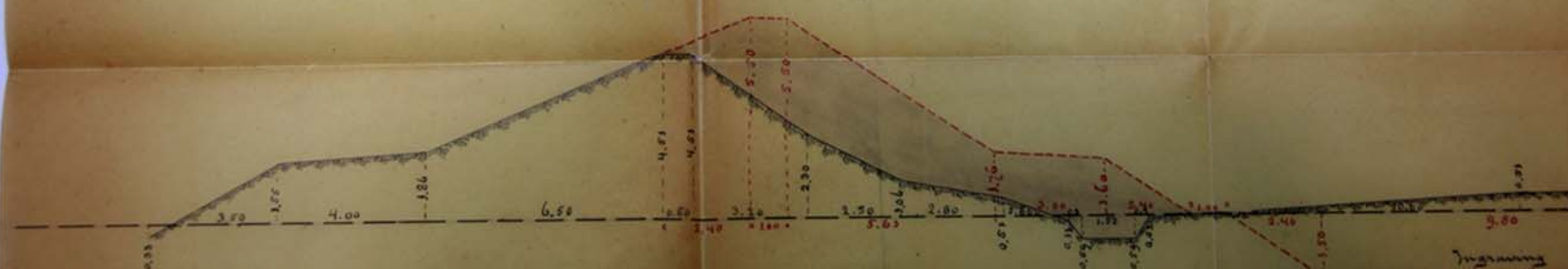
voor Dijkpaal 8 (Bikkelpolder)

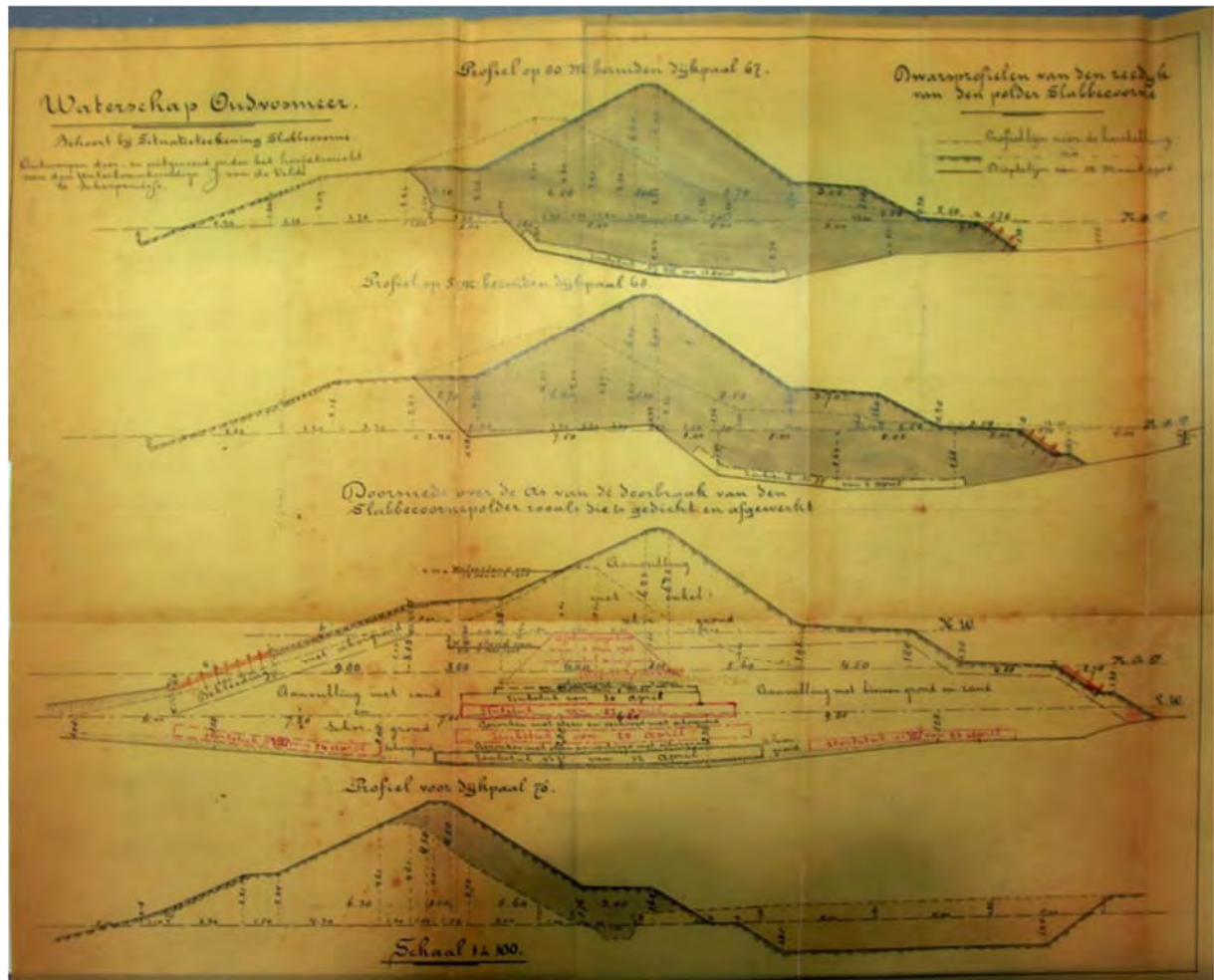
voor Dijkpaal 23 (Vogelsangpolder)

voor Dijkpaal 43 (Segnitpolder)

Bijlage 11 Technische gegevens van de zeedijk van de Slabbecoornpolder voor en na 1906

Bijlage 12 Dijkmaten

De in de collectie kaarten van Rijkswaterstaat aanwezige dijkprofielen van het onderzoeksgebied uit 1808 laten de dijkmaten van zeven polders zien. Steeds is aangegeven de hoogte van de stormvloed, waaruit blijkt dat vrijwel alle dijken te laag waren, sommige zelfs meer dan een voet (0,314 tot 0.45 m). Verder is aangegeven de hoogte van de dijken ten aanzien van het maaiveld en de hoogte ten opzichte van de zeezijde. Als we het stukje ontbrekend talud van de dijk reconstrueren wordt de dijkbasis verkregen zoals die moet zijn geweest bij de aanleg van de dijk. Uit alle dijkverhogingen blijkt namelijk dat er vooral toch een soort muts op de dijk werd gezet, terwijl deze in een enkel geval vanaf de binnenzijde vanaf het maaiveld aan werd verzwaaard. De gegevens op de kaart van de zeven dijken laten zien hoe hoog en breed van basis de zeedijken in de achttiende eeuw waren. Ondanks de verhoging in 1715 zullen de meeste dijken weer zijn ingedikt, waardoor ze opnieuw te laag waren toen het zeewater er in 1808 overheen stroomde. De profielen bevestigen dus het feit van de smalle dijkbases in het onderzoeksgebied en de geringe hoogte van de dijken. [Bron: Zeeuws Archief, Kaarten Rijkswaterstaat nr. 282]

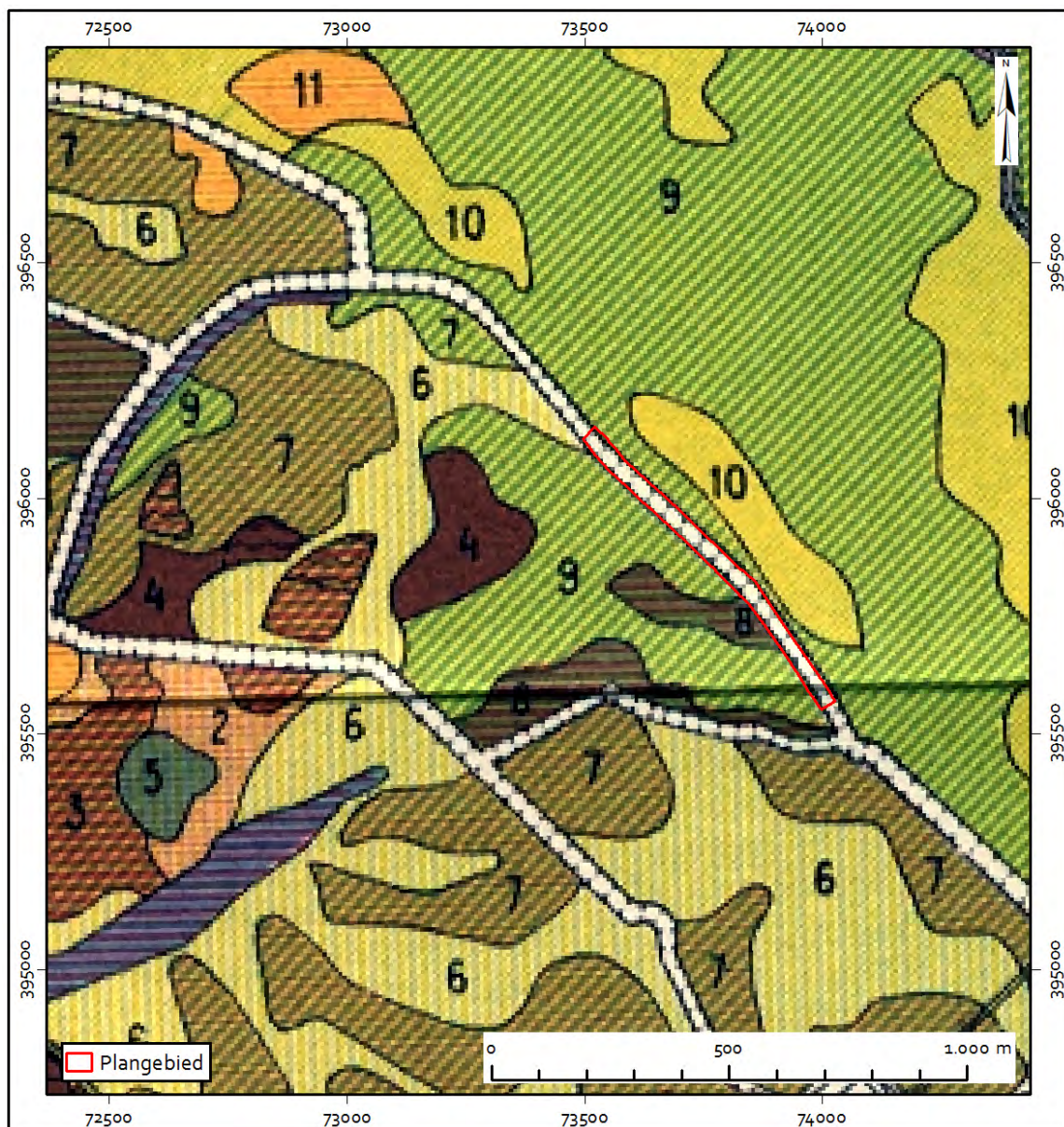
Dijkmaten in 1808 n.a.v. stormvloed en overstroming

	Polders	dijkhoogte tav slikken	dijkhoogte tav maaiveld	dijkhoogten omgerekend in meters	dijkbasis in voeten	reconstructie volledige dijkbasis
1	Vijftienhonderdgemeten	9 voeten	12 voeten	2,83 m tot 3,77 m	41 v	18,5
2	Duerlo	9	15	2,83 m tot 4,71 m	35 v	18,5
3	Dalemsepolder	7	14	2,20 m tot 4,40 m	51 v	22
4	Leguitpolder	8	13	2,51 m tot 4,08 m	45 v	17
5	Slabbecoornpolder	19	12	5,97 m tot 3,77 m	77 v	28
6	Hikkepolder	8	12	2,51 m tot 3,77 m	48 v	17
7	Vogelsangpolder	9	14	2,83 m tot 4,40 m	42 v	16,95

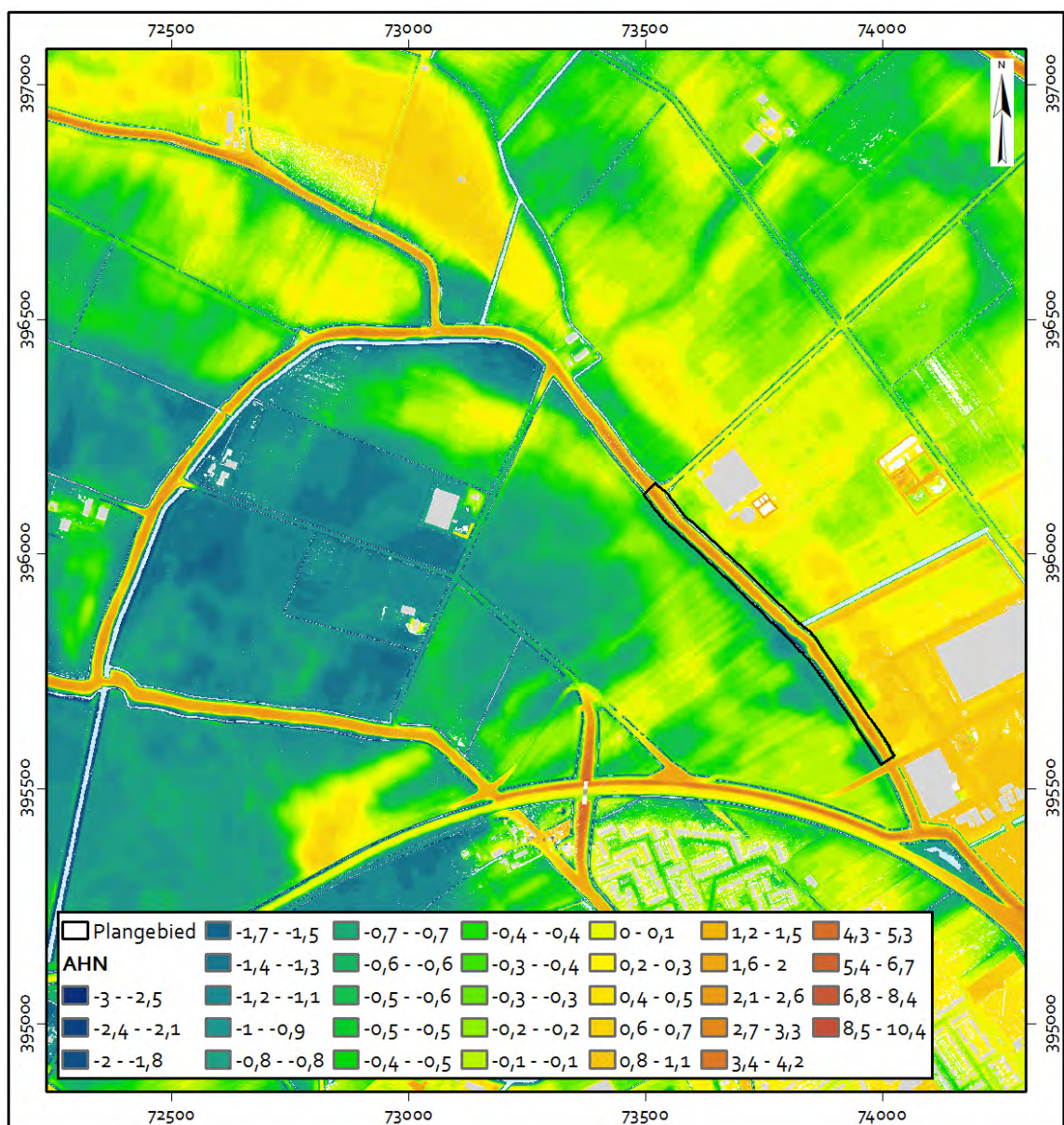
Rijnlandse maat: roede 3,767m en voet 0,314 m

Bron: ZA Kaarten RW, nr.

Bijlage 13 Projectie van het plangebied op de bodemkaart en het AHN

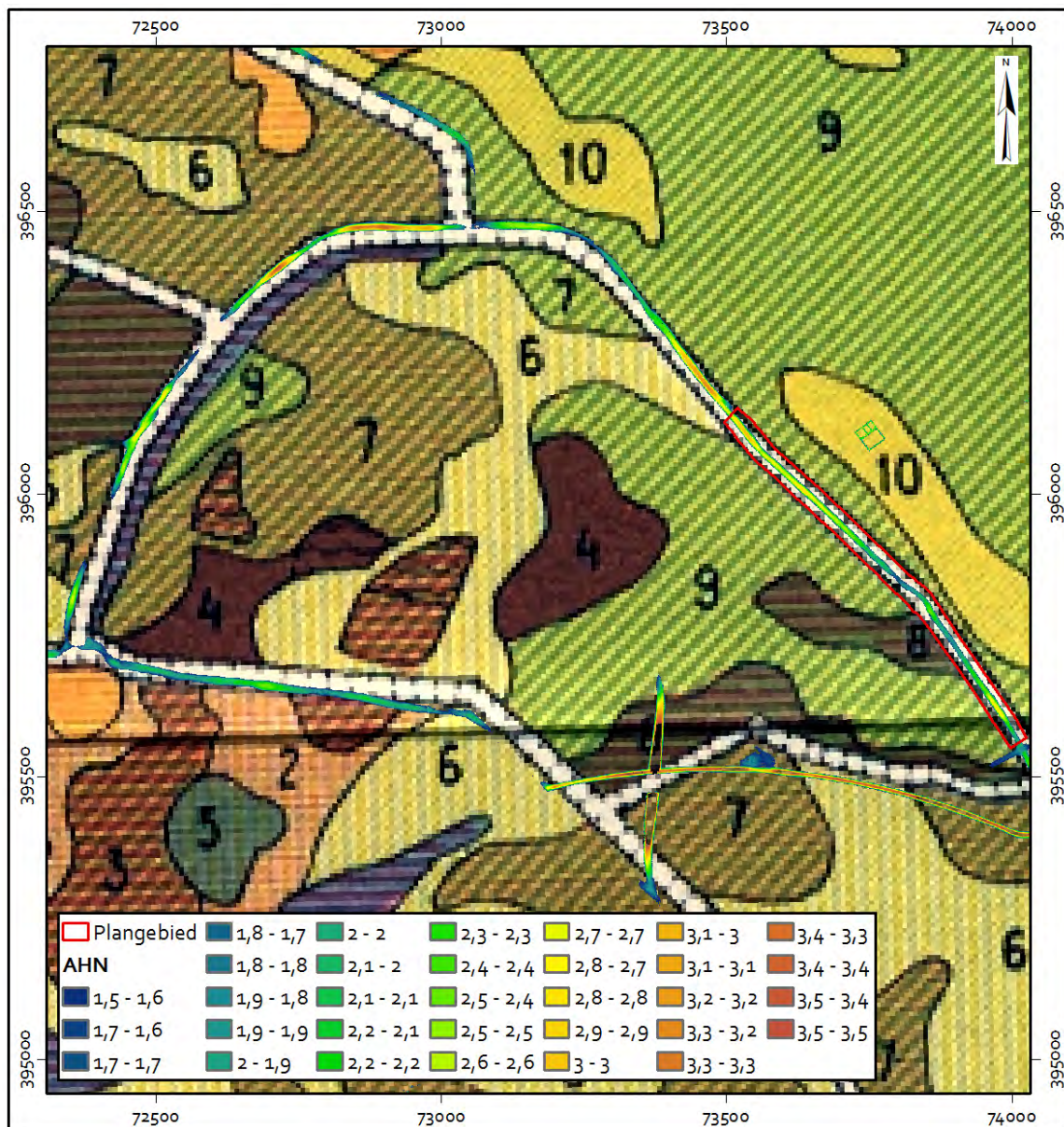

Projectie van het plangebied op een uitvergroete uitsnede van de Bodemkaart Tholen.
Schaal 1: 15.000. Bron: Kuipers 1960.

Projectie van het plangebied op een bewerkte uitsnede van het AHN. Schaal 1: 10.000.

Bron: Het Waterschapshuis.

Plangebied op een sterk bewerkte uitsnede van het AHN, geprojecteerd op een uitvergroete uitsnede van de Bodemkaart Tholen.

